

ПЕРШИЙ
УКРАЇНСЬКИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ
КОНГРЕС

1935

ПЕРЕДНЕ СЛОВО

ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ КОНГРЕС

1935

ЛЬВІВ

1938

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА РІДНА ШКОЛА

ПЕРЕДНЕ СЛОВО

Перший Український Педагогічний Конгрес, що відбувся в днях 2-го і 3-го листопада 1935. року, це плід задумів і розважань, що мають свою довгу історію, бо сягають ще передвоєнних часів. Було багато труднощів, які припинювали виконання плянів, та найбільшою перепорою була війна, що неодноразово діло припинила. Дехто з ініціаторів не діждався Конгресу, бо пішов у інший світ, але кинена думка не погасла в попелі війни. Гін до життя української нації проявився в непереможному прометейському поході в нове світле Майбутнє. Виявом його та велетенська праця, що позначилася на всіх ділянках національного життя. Перший Український Педагогічний Конгрес це один з овочів тієї праці.

Український щоденник „Діло”, з дня 24. листопада 1935. р. (ч. 314), подав під видрукованими резолюціями й постановами Першого Українського Педагогічного Конгресу таку заввагу:

„Перший Український Педагогічний Конгрес дав незвичайно багато цікавого, повчаючого й цінного матеріалу з виховної ділянки, мало в нас розробленої. Було б гріхом, якби тих матеріалів не вдалося закріпити друком, якби високі та практичні думки про справу виховання, розроблені в рефератах на Конгресі, і річева дискусія над ними не стали власністю найширших кругів українського громадянства, якби не можна було всім українцям світу суцільно показати тих наших виховних основ, що мають нам відроджувати й перероджувати нові покоління.

Тому добре було б, щоб Рідна Школа зібрала й видала окремою книжкою всі матеріали I. Українського Педагогічного Конгресу. Та хоч знаємо, що в сьогоднішніх фінан-

сових умовах, при зрості рідношкільних агенд, які просто пожирають усі грошеві впливи, тяжко прийдесться Рідній Школі довершити це діло, то проте, при окремій піддержці українських установ і всього українського громадянства, воно не є неможливе. На ту ціль повинні найтися гроші”.

„Рідна Школа”, йдучи назустріч бажанням українського Громадянства, якому лежить на серці справа виховання української молоді, найбільшого скарбу нації, передає в руки цю невелику пропамятну книжку Першого Українського Педагогічного Конгресу.

* * *

Перевидання матеріалів Першого Українського Педагогічного Конгресу (1935 р.) здійснено згідно з Ухвалою Другого Українського Педагогічного Конгресу (2005 р.) Львівським крайовим товариством “Рідна школа” (див. додаток у кінці книги) за підтримки академіка НАН України В.В. Панасюка – екс-президента ЛКТ “Рідна школа”.

ІСТОРІЯ ПЕРШОГО УКРАЇНСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО КОНГРЕСУ

ЧАСТЬ ПЕРША

Перша сесія Комітету Ініціативного Комітету Першого Українського Конгресу відбулася 27 лютого 1931. Присіли були: д-р Осип Макура, д-р Іван Савва, д-р Костянтин Савва, д-р Іван Терещук, редактор «Місцевості Громади», д-р Іван Юліанович, редактор «Української Громади», д-р Іван Конат і д-р Іван Савва. Макура виклав свою несприятливу думку про проведення Українського Конгресу, виступивши проти проведення Конгресу, радивши Івану Конату, призначити д-ра Купчинського Курманюка та знову на з'їзді відвідувачів Першого Українського Конгресу, що має відбутися 50-літній ювілей «Української Громади» та провести програму в «Українській Громаді». Звізав повідомити д-ра Макуру про об'єкти програми Конгресу в проф. Івану Савві Гравчинському на сесії 28 лютого. Д-р Макура знову виступив на з'їзді Конгресу, що мав відбутися 27 лютого, виступивши проти проведення Конгресу, радивши Івану Конату, призначити д-ра Купчинського Курманюка та знову на з'їзді відвідувачів Першого Українського Конгресу, що має відбутися 50-літній ювілей «Української Громади» та провести програму в «Українській Громаді». Звізав повідомити д-ра Макуру про об'єкти програми Конгресу в проф. Івану Савві Гравчинському на сесії 28 лютого. Д-р Макура знову виступив на з'їзді Конгресу, що мав відбутися 27 лютого, виступивши проти проведення Конгресу, радивши Івану Конату, призначити д-ра Купчинського Курманюка та знову на з'їзді відвідувачів Першого Українського Конгресу, що має відбутися 50-літній ювілей «Української Громади» та провести програму в «Українській Громаді».

Відомості про проведення Конгресу, надані урядом, були використані Конгресом та надані іншим організаціям, д-р Купчинський Курманюк, редактор «Української Громади».

ІСТОРІЯ ПЕРШОГО УКРАЇНСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО КОНГРЕСУ

Перше засідання Ініціативного Комітету Педагогічного Конгресу відбулося дня 7. лютря 1931. Приявні були: д-р Остап Макарушка, дир. Володимир Кузьмович, інсп. Іван Середа, д-р Кость Кисілевський, дир. Омелян Терлецький, відпоручник „Учительської Громади”, дир. Іван Юцишин, відпоручник „Взаїмної Помочі”. Інсп. д-р Іван Копач і дир. Константина Малицька оправдали свою неприявність. Іменем Президії Головної Управи „Рідної Школи”, в заступстві голови Товариства, радника Іллі Кокорудза, привитав приявних дир. Володимир Кузьмович та вказав на велику вагу майбутнього Педагогічного Конгресу, що має відтворити 50-літню діяльність „Рідної Школи” та подати напрямні її ідейної праці на майбутнє. Заразом попросив д-ра Макарушку обняти провід нарад, а проф. Іляріона Гриневецького на секретаря. Др. Макарушка обняв провід та на вступі до нарад зазначив, що підготову до „Шкільного Конгресу” започаткували були вже в 1914. році, але працю перервала воєнна буря. Тоді зродився був плян влаштувати у звязку з Конгресом також і шкільну виставу. Після війни справа віджила і ось повстав Ініціативний Комітет, що мав би підготовити Педагогічний Конгрес, і він почав працю. Членам Ініціативного Комітету треба подумати над рефератами. Одначе, зогляду на неприявність деяких членів Комітету, пропонує відложити уконституовання до других сходин, на що всі згодилися.

В дискусії над справою рефератів, над усталенням точної назви Конгресу та над іншими справами, дир. Кузьмович подав під розвагу такі точки:

1) назва Конгресу, 2) його ідея, 3) реферати, 4) список учасників.

Д-р Макарушка прочитав для орієнтації теми рефератів, що були зголошені на „Шкільний Конгрес” у 1914, р.:

1. З історії розвитку нашого шкільництва від найдавніших часів до нині – реф. проф. М. Грушевський;

2. Суть, завдання й засоби формування і школи – реф. інсп. д-р І. Копач;

3. Нинішній стан українського шкільництва на цілому просторі нашої землі та його найближчі й найпекучіші завдання – (збірний реф.);

4. Громадянське виховання молоді – о. Т. Лежогубський;

5. Дім і школа – К. Малицька;

6. Праця і школа та праця в школі – проф. І. Боберський.

7. Формування вчителів – (?);

8. Наша педагогічна література й її найпекучіші потреби – д-р О. Макарушка;

9. Найновіші способи й засоби виховання й формування – д-р А. Алиськевич.

В дискусії стверджено, що між вичисленими темами нема актуальних тем про: 1) дошкільне й позашкільне виховання, 2) фахову освіту, 3) мистецтво виховання і 4) фізичне виховання, а далі: багато із згаданих тем тепер уже на Конгрес не надається. Дир. Кузьмович подав під розвагу такі нові теми (і до деяких референтів) – у трьох групах:

А) Реферати інформаційного змісту:

1. Організаційна діяльність Товариства Р. Ш., відбудова шкіл та освітні потреби українського народу – д-р О. Макарушка;

2. Дошкільна освіта – К. Малицька;

3. Позашкільна освіта – М. Галушинський;

4. Українське приватне шкільництво та його боротьба за українську школу – (?).

Б) Виховно-освітні реферати:

1. Українська виховна ідея (національне й суспільне виховання, зв'язок національно-суспільного виховання із стремлінням нації) – (?);

2. Предмети навчання (українська мова, історія) та українська виховна ідея – дир. О. Терлецький;
3. Обличчя української молоді (молодь і середовище, молодь і школа, організації молоді, виховні чинники, інтелігенція й характер молоді) – дир. В. Кузьмович;
4. Нові виховні й педагогічні досвіди в українській школі – (?);
5. Молодь і книжка, видавництва молоді – (?).

В) Спеціальні реферати:

1. Коедукаційні школи для дівчат – М. Рудницька;
2. Школи фахові й потреби української суспільності – (?);
3. Високошкільне формування й потреби української суспільності – (?).

Після дальшої дискусії вирішено переписати теми зголошених рефератів у 1914. р. і теми пропонованих рефератів дир. Кузьмовичем та передати під розвагу членів Комітету. На пропозицію д-ра Макарушки рішено покликати та запросити на чергове засідання Комітету цих нових членів: директора Д. Коренця, д-ра І. Брика, проф. С. Левицького, паню М. Яворську, д-ра Ст. Людкевича і проф. В. Барвінського.

На черговому другому засіданні 16. II. 1931. року уконституувався відділ Ініціативного Комітету „Пед. Конгресу” так: Д-р **Остап Макарушка** – голова, дир. **Іван Ющишин** – заступник, проф. **Іляріон Гриневецький** – секретар. До Комітету покликали ще ред. М. Таранька. В дальшій дискусії вирішено, покищо, дати Конгресові назву „Педагогічний Конгрес”.

На третьому черговому засіданні 28. II. 1931. року п. Малицька повідомила голову, що не може брати участі в праці над підготовою Конгресу. Після цього подав голова до відома, що до праці зголосив свою участь проф. Степан Сірополко. Прага VIII. ч. 1315. На цьому засіданні обговорено справу назви Конгресу й на внесення радн. д-ра І. Копача вирішено дати Конгресові назву: „**Педагогічний Конгрес Рідної Школи**”. В дискусії над темами й змістом рефератів висказав проф. Северин Левицький думку, щоб реферати в більшості мали педагогічний характер, щоб були відповідно підготовані, значить, щоб не мали характеру індивідуальних поглядів,

але щоб були перед виголошенням передискутовані і згодом апробовані. Далше заявився за тим, щоб на Конгресі було заступлене шкільництво всіх наших земель, бо це дало б почин до з'єднання всіх наших виховних середовищ – та щоб підобрати реферати з узглядненням нашого шкільництва на еміграції. При намічуванні рефератів пропонує придержуватися таких напрямних:

1. Ретроспективний погляд на українське шкільництво взагалі;

2. Наші постулати в справі шкільництва на майбутнє у сфері сучасного стану шкільництва, його організації та метод;

3. Об'єднання всіх педагогічних сил;

4. Сучасне духове обличчя молоді.

Відтак проф. Левицький поставив внесок, щоб справою зібрання та зясування рефератів занялася вибрана ад гок Комісія з 5-тьох членів. Внесок прийнято й до **Комісії вибрано: д-ра Копача, проф. Левицького, дир. Ющишина, проф. Гринецького і дир. Кузьмовича.**

„Комісія для устійнення рефератів” відбула сходини дня 7. березня 1931. р. Комісія взяла найперше під дискусію нарис, поданий на засіданні Ініціативного Комітету, з дня 28. II. 1931., одначе, покищо, не вирішено нічого.

На V. засіданні Ініціативного Комітету, дня 19. III. 1931. р., піднесено знову справу рефератів і питання, на скільки днів має бути розложений Конгрес.

Проф. Гринецький пропонував: устійнити остаточну теми рефератів та подати їх до відома всім нашим виховним установам і просити охочих, щоб вибрали й опрацювали теми. Опісля надіслані виготовлені реферати провірити, передискутувати, найкращі прийняти, а інші призначити евентуально на корреферати. Одначе д-р Брик радив назначити референтів згори. Покищо справи не вирішили, а приступили до обговорення тем рефератів. Д-р Копач звернувся до дир. Кузьмовича, щоб зясував свої думки, висказані на I. засіданні, а головно відносно тем рефератів, де були б заторкнені проблеми сучасного душевного стану нашої молоді. Директор Кузьмович видвигнув тему: „Духова структура нашої молоді на тлі середовища”. Дир. Коренець висказав побажання,

щоб кожний референт прислав Комісії короткий зміст і тези рефератів, щоб тези подати до відома в фахових учительських журналах. Підносилися також голоси, що на цьому Конгресі повинні бути заактуалізовані й цікаві реферати і зокрема заторкнені найживіші питання з ділянки рідної мови. Час тривання Конгресу означено на протяз двох днів.

Справа устійнення тем мала деякі труднощі, але поволі оформлювалася й поступала вперед. На засіданні рефератової комісії 30. III. 1931. обговорили проблему: „Значіння дошкільного виховання” і справу „фахового шкільництва”. Посол Целевич запропонував серед інших тем також тему: „Рідна Школа і громадська самоуправа”. Ухвалено такий реферат, як **перший: „Історичний погляд на головні течії й напрямні в нашому шкільництві”** з додатковим поясненням дир. Кузьмовича, що в тому рефераті, або й окремо, повинна бути зясована роля „Рідної Школи”. На пропозицію д-ра Копача прийнято таку **другу тему: „Основні питання педагогії”**. Посол Целевич запропонував при загальних рефератах ще реферати на тему: а) „Утраквізм у призмі сучасних педагогічних течій”, б) „Шкільництво національних меншин в Європі”. Крім цього, подав пос. Целевич під розвагу комісії справу виховного значіння бурс.

На наступному черговому засіданні 20. IV., 1931. д-р Макарушка О., що прибув як гість, заявив, що нароком зайшов на засідання рефератової комісії, щоб на найближчому засіданні Головної Управи мати змогу дати певні інформації та піддати вже під ухвалу устійнені теми рефератів. В дальшій дискусії були запропоновані такі теми:

1. Типи виховноосвітніх установ та освіта вчительства – І. Юцишин.
2. Молодь як субект і обект виховання – С. Левицький.
3. Огляд народнього шкільництва в Європі й Америці – Ст. Сірополко.
4. Наші школи на еміграції та в Радянській Україні – С. Левицький,
5. Фахові школи, народне, середнє й вище шкільництво – В. Кузьмович.

6. Проблеми сучасного виховання – О. Яківчик (Городенка).

7. Вплив особовости вчителя на вислід навчання й виховання – І. Гриневецький.

8. Роля виховання й навчання молоді в розвитку нації – С. Левицький.

9. Вимоги українського народу в справі шкільної адміністрації – І. Ющишин.

10. Предмети навчання (укр. істор.) як виховний чинник української школи – В. Кузьмович.

11. Виховне значіння мистецтва (музики) – Іл. Гриневецький.

На VI засіданні Ініціативного Комітету 25. IV. 1931 подав голова д-р Макарушка привним членам до відома 15 предложених тем. В дискусії показалося, що пропоновані теми в більшості мають за малий звязок з ідеєю Конгресу. По дуже основній дискусії над усіма темами пропонованих рефератів рішили й ухвалили прийняти такі теми:

1. Історичний погляд на головні течії й напрямні в нашому шкільництві.

2. а) Основні питання педагогії – і корреферат:

б) Проблеми сучасного виховання – (Яківчик).

3. Молодь як субект і обект виховання (?).

4. Вплив індивідуальности вчителя на виследи виховання й навчання (?).

5. Роди шкіл і потреби нашого громадянства – (Кузьмович).

В загальній праці наступила довша перерва

Чергове засідання Ініціативного Комітету „Українського Педагогічного Конгресу” відбулося аж 3. травня 1934. р. з таким порядком нарад: 1. Відкриття. 2. Вибір нової Президії Комітету; 3. Плян дальшої праці; 4. Чергові справи. Привні були: проф. Іван Галушинський – голова „Р. Ш. ”, дир. Константина Малицька, проф. Володимир Радзикович – голова „Учительської Громади”, проф. Василь Сімович – редактор видавництв „Просвіти”, дир. Маркіян Терлецький – шкільний референт „Р. Ш. ”, дир. Іван Ющишин – ред. видавництв В. П. У. В.

Нараду відкрив голова „Р. Ш.”, проф. І. Галуцинський і згадав про початки та працю попередників: Думка скликання Українського Педагогічного Конгресу повстала в кругах „Рідної Школи” ще в 1914. році. Цей Конгрес мав відбутися в тому році для вшанування 100-ліття уродин Тараса Шевченка. Війна не дозволила здійснити ці пляни. Але зорганізоване українське громадянство пригадало собі цю справу у 1931. році, в 50-ліття „Рідної Школи”. Одначе тоді прийшли нові перешкоди, що вийшли з політичного життя в нашому краю. Справу поновив останній Загальний Зїзд „Рідної Школи” в 1933. році і діло треба реалізувати. Це завдання взяла на себе „Рідна Школа”. Конгрес повинен відбутися 25. грудня 1934. року. Ініціативний Комітет повинен би поновити й продовжувати працю своїх попередників з 1914–1931. рр., перервану в дні 25. квітня 1931. Після цього **вибрано нову Президію Ініціативного Комітету** в такому складі:

Голова – Маркіян Терлецький;

Заступник голови – Константина Малицька;

Секретар – Іван Ющишин.

Президії доручено:

- 1) опрацювати негайно плян вступних організаційних праць,
- 2) поширити Комітет шляхом кооптації та
- 3) обміркувати фінансові справи Комітету.

(В заввазі: **Всі кандидати, пропоновані до кооптації, повинні бути затверджені Президією Головної Управи „Р. Ш.”**).

По дискусії над складом Ініціативного Комітету запала одноголосна постанова: **запросити до праці в першу чергу всіх, що працювали вже в Комітеті в 1931. р.**

В дискусії над початковим пляном праць Ініціативного Комітету повідомив голова „Учительської Громади” проф. Радзикович, що репрезентоване ним Товариство обмірковувало вже цю справу на своїх засіданнях і доручило свому членові **проф. Е. Ю. Пеленському** опрацювати спеціальний реферат **про майбутній Український Педагогічний Конгрес**. Тому вирішено запросити проф. Пеленського, щоб від-

читав реферат про ціль, завдання й організацію „Українського Педагогічного Конгресу”. З дискусії над справою техніки праці вийшло, що Конгрес повинен бути поділений на секції для спеціальних ділянок. Вийшов проект, щоб наради й працю Конгресу започаткував дир., **д-р Щурат Василь, як перший ректор Українського Університету**. Піднесли також вагу реферату про історію, організацію й завдання українського приватного шкільництва.

На наступному засіданні Ініціативного Комітету 14. травня 1934. проф. Пеленський подав тези свого реферату. Після цього, для жвавішої й повнішої праці, постановлено запросити на чергове засідання Ініціативного Комітету представників таких установ: **Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, Просвіти, Учит. Громади, Взаємної Помочі Українського Вчительства, Музичного Інституту, Укр. Захоронки, Богосл. Наук. Товариства й Богословської Академії.**

На засіданні 18. травня 1934., по інформаційних розмовах приявних членів, постановлено запросити додатково в склад Комітету Українського Педагогічного Конгресу представників установ: **Національного Музею, Товариства опіки над молоддю, Т-ва Українська Захоронка, Товариства Наукових Викладів ім. Петра Могили та Українського Гігієнічного Товариства.** Президії І. Комітету доручено переговорити з тими установами, що ще не вислали своїх представників, головно з Т-вом „Просвіта”, щоб делегували своїх відпоручників у склад Комітету.

На чергові сходи Комітету У. П. К. дня 25. V. 1934. явилися досить численно представники різних установ: дир. Конст. Малицька, п. Марія Донцова, д-р Іван Копач, дир. Денис Коренець, д-р Іляріон Свенціцький, проф. Тарас Шухевич, о. крил. Юліян Дзерович, проф. Іляріон Гриневецький, д-р Василь Барвінський, проф. Юліян Пеленський, п. Микола Дужий, д-р Константин Чехович, дир. Володимир Кузьмович, д-р Роман Цегельський, дир. Іван Герасимович, проф. Ярослав Біленький, д-р Олена Степанів, п. Софія Ракова, проф. Омелян Терлецький, проф. Іван Галущинський, посол Дмитро Великанович, проф. Микола Ластовецький, д-р Станислав Людкевич і проф. Нижанковський.

Всі вислухали реферат проф. Е. Ю. Пеленського: Про ціль, завдання й організацію Українського Педагогічного Конгресу, з коррефератами д-ра Маркіяна Терлецького й ред. Івана Ющишина. В дискусії реферат стрівувався з закидами, що він замало посуває справу вперед. Референт не поставив ясної мети, не видвигнув основного й начального клича Конгресу.

Нарід мусить шукати виходу з сучасної ситуації; треба спрямовувати школу лицем до потреб національного виховання нашого народу. Ми повинні підняти засоби боротьби з ідейним і громадянським розпорошенням нашого вчительства. Грізніше є ідеологічне розпорошення молоді, брак ідеалістичних настроїв, затрата віри в життя, недостача зацікавлення суспільними й іншими важними проблемами сучасної хвилі.

Ми тратимо в скорому темпі нашу інтелігенцію і цьому треба зарадити. **Треба висунути на Конгресі справу посиленого й доцільного виховання в українській родині та в національних установах дошкільного виховання.** Ввиду цього реферати треба поділити на дві групи: а) **оборонного** і б) **конструктивного** змісту. Основним кличем У. П. К. має бути: **оборона української молоді перед денационалізацією в школі та рятунок української інтелігенції перед загибллю.** Треба виховати активного українського громадянина в умовах нашої сучасности й заціплювати державницькі ідеї.

В дальшій дискусії виринула думка, щоб утворити на Конгресі **секції:**

- 1) **адміністраційно-організаційну,**
- 2) **пропагандивно-видавничу,**
- 3) **позашкільного виховання,**
- 4) **шкіл рідного типу,**
- 5) **високого шкільництва.**

Були виявлені ще інші погляди на справу характеру самого Конгресу, що він повинен відбутися в скромних формах, по можливості без секцій, але повинен мати науковий характер. Треба приймати теоретично-наукові реферати навіть і від закордонних референтів. Мета Конгресу: наступ на життя. Конгрес повинен розробити питання, як обхопити виховно-громадським духом діти, молодь і

старше покоління. Наукову теорію треба приноровлювати практично до нашої дійсності та погоджувати конструктивну працю з реальними умовами життя. Школа й виховання повинні нівелювати всі негативні впливи життя. Дальші думки:

1. Конгрес повинна фірмувати й перевести „Рідна Школа”;
2. Організацію Конгресу повинен перевести вибраний орган;
3. Цей орган, спершись на тезах рефератів та на широкій і багатій дискусії, повинен установити мету Конгресу та схему його праць, беручи за підставу поділ на секції;
4. Конгрес повинен мати науковий характер, при чому повинна теорія сплітатися з практикою.

Були й такі погляди деяких дискутантів, що Конгрес не повинен присвячувати багато ваги питанням позашкільної освіти, бо до цього покликана в першу чергу „Просвіта”.

Звернено також увагу на проблеми мистецького виховання, зокрема музичного. Тому виринули домагання, утворити на Конгресі **окрему секцію мистецького виховання**. Голова Комітету Українського Педагогічного Конгресу д-р **Маркіян Терлецький** пояснив, що **задуманий Укр. Пед. Конгрес має бути загально-національним Конгресом, а не конгресом „Рідної Школи”**. „Рідна Школа” дала початок і фірму, а нарід переведе його у співпраці організованих своїх виховно-освітніх установ. Конгрес мусить бути поділений на відповідні секції й матиме науковий характер.

Вислід дискусії зясовано так:

- 1) Конгресом завідує Комісія „Рідної Школи”;
  - 2) Комісія складається з Президії й провідних органів секцій; туди входять представники центральних українських виховно-освітніх установ. Ці представники мусять бути членами „Р. Ш”;
  - 3) Комісія повинна опрацювати програму Конгресу;
  - 4) Конгрес має бути зорганізований на науково-практичних підставах та має тривати 2–3 дні.
  - 5) Доповненням теоретично-наукової частини конгресу буде Педагогічна Вистава.
- Тези прийняли одноголосно.

Голова „Рідної Школи” проф. Іван Галущинський заявив, що прийвних представників наших установ на цьому засіданні він вважає членами Конгресового Комітету.

В склад зміненої Президії Комітету Укр. Педаг. Конгресу ввійшли з одноголосного вибору такі громадяни:

1. Голова: проф. **Іван Галущинський**, голова „Рідної Школи”.

2. Заст. голови: проф. д-р **Маркіян Терлецький** шкільний референт „Рідної Школи”.

3. Секретар: дир. **Іван Юцишин** – ред. вид. ВПУВ.

4. Скарбник: проф. д-р **Юліян Пеленський**.

5. Референт пропаганди: дир. **Іван Герасимович**.

Президії дали права поширити свій особовий склад до 7 членів шляхом кооптації.

На засіданні Президії Комітету У.П.К. 26. травня 1934, по зясуванні висліду нарад Комітету, в дні 24. травня 1934, постановили покликати до проводу працями У. П. К. такі секції:

I. Секцію дошкільного виховання,

II. „ позашкільного виховання,

III. „ загально-освітнього (народного й середнього) шкільництва,

IV. „ фахового, нижчого, середнього і вищого шкільництва,

V. Секцію високого шкільництва,

VI. „ педагогічних видавництв.

Незалежно від названих секцій постановили зложити ще дві Комісії: а) Комісію технічного влаштування Конгресу і б) Комісію Педагогічної Вистави.

Для встановлених секцій і комісій передбачили провід у такому особовому складі:

I. і II секції – покищо без проводу.

III секція – дир. Константина Малицька, проф. Володимир Радзикович, проф. Гнат Павлюх, проф. д-р Василь Лев і проф. Августин Домбровський.

IV секція – дир. Денис Коренець, інж. д-р Євген Храпливий, проф. Нестор Нижанковський, інж. Іван Лучишин.

V секція – дир. д-р Василь Щурат, д-р Микола Чубатий, д-р Іван Копач, д-р Роман Цегельський, п. Осип Новаківський, д-р Володимир Залозецький і д-р Станислав Людкевич.

VI секція – проф. Ярослав Біленький, ред. Михайло Таранько і проф. Павло Сиротюк.

На черговому засіданні Президії Комітету У. П. К. 30. травня 1934. ухвалено кооптувати в склад Президії інсп. Івана Будза і дир. Льва Ясінчука. На засідання 1. червня 1934. запрошено д-ра Копача і дир. Кузьмовича.

В дискусії підчеркнули, зокрема, велике значіння в вихованні: преси, дитячої літератури та фахового виховання різних шарів населення. Та виявилися деякі сумніви, чи нинішній момент є сприятливий для скликання Конгресу. Дехто радив замість Конгресу створити орган порозуміння між нашими освітньо-виховними товариствами. Краще може було б улаштувати тільки педагогічну виставу. Одначе ці думки в дальшій дискусії відкинули, бо сучасне виїмкове положення українського народу вимагає виїмкових засобів і метод освітньо-виховної праці. Питання наладження дошкільного й позашкільного виховання натрапляє на великі перешкоди, але ж їх треба поборювати. А наймарніша активність є краща від усякої пасивности! Старі й випробовані позиції праці треба підсилувати, поширювати та доповняти новими. **Не можна ж і забувати про вагу родинного виховання. Педагогічний Конгрес не має бути наставлений на маніфестацію, але на конструктивізм.** Треба створити в народі нові категорії думання. Добре було б тепер подумати навіть над створенням якоїсь Центральної Культурно-Виховної Ради... Це могло б статися шляхом дискусії на Конгресі, бо Конгрес повинен допомогти до створення одного головного виховного проводу. Цим авторитетом можна б обдарувати й „Рідну Школу”. Координація проектів і самої праці дуже бажана. Підсумки дотеперішньої виховної праці, стверджені на майб. Конгресі, вплинуть позитивно на психологічну й ідеологічну структуру народу.

В останньому часі виринула думка в Головній Управі „Р. Ш.”, чи не скликати б конгрес у часі ферій, при нагоді ювілею „Учительської Громади”. Одначе „Учительська Громада” не

погодилася на те, щоб у часі ферій скликати конгрес: (перші дні липня) в Ямнім. На перешкоді станули кошти. Тож вирішено відбути його у Львові, в часі латинських Зелених свят, а саме в днях 9–10. червня 1935.

На засіданні Комітету 25. квітня 1935. подано до відома 4 зголошені реферати: проф. Баляя, д-ра Яреми, інсп. Кузьмовича і д-ра Філяса. Вирішили даліше:

1. Сликати Конгрес на 8. і 9. червня 1935. року.
2. Прохати всі товариства, українські школи (приватні, духовні) та представників батьківських кружків.
3. Назначити час зголошення до участі в Конгресі.
4. Оголосити програму.

Дня 26. травня 1935. Комітет У. П. К. вирішив скликати Український Педагогічний Конгрес на час 1. і 2. листопада 1935. року та позначав їх, назначивши ложення рефератів до 20. VIII. 1935.

Комісія розгляне всі реферати й евентуально передасть їх для доповнення.

Дня 27. вересня 1935. Комітет ухвалив зажадати від усіх референтів повний текст рефератів, або докладний ексцепт, який розгляне окрема комісія. У склад комісії входять: проф. Галуцинський, дир. Герасимович, інсп. Кузьмович, проф. Радзикович і д-р Терлецький. Комісія устійнить відповідні тези, згл. побажання Конгресу;

Рішено вислати запрошення до всіх учителів та всіх українських шкіл і станових організацій (дні Конгресу оголосити в пресі); Комітет ухвалив запросити представників Кружків „Р. Ш.“, представників батьківських кружків, представників преси, представників усіх центральних українських установ у Львові, представників учительства Волині, Буковини, Закарпаття та української еміграції.

Вирішив, що відкриття Конгресу відбудеться у Великій Салі Музичного Товариства ім. М. Лисенка, і що далші наради відбудуться в салі Торговельної Школи Р. Ш. при вул. Валовій ч. 4/III. п.

Комітет У. П. К. вирішив прохати дир. Ясінчука, щоб занявся адміністраційними справами, добираючи собі потрібну кількість людей до помочі.

Учасники Конгресу одержать карти вступу, що дадуть їм право бути на рефератах. Цін ще не устійнено.

Комітет вирішив негайно постаратися про дозвіл на Конгрес та про знижку для учасників.

На передостанньому й останньому передконгресових засіданнях Комітету Українського Педагогічного Конгресу, в днях 2 і 11. жовтня 1935., була зложена остаточна редакція програми.

ПЕРШИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ЗІЗД У ЛЬВОВІ

Дня 2. листопада 1935 (суб.) і 3. листопада 1935 (неділя).

ПРОГРАМА

I

Субота, 2. листопада 1935, 10-та година саля Музичного
Т-ва ім. Лисенка.

ПОВНЕ ЗІБРАННЯ

Відкриття Пед. Зіздлу – проф. Іван Галушинський,
Голова Р. Ш.

Реферати:

- 1) Проф. д-р Степан Балей – Психольогія характеру.
- 2) Проф. д-р Яким Ярема – Українська психіка в її історично-культурних виявах і наша програма виховання.

Субота, 2. листопада 1935, 18-та година, дівоча школа Р. Ш.
ім. Шевченка при вул. Мохнацького ч. 12.

НАРАДИ В СЕКЦІЯХ:

I. Секція:

- 1) Д-р Василь Пачовський – Українознавство у вихованні молоді.

II. Секція:

- 1) Д-р Всеволод Метельський – Спроба характеристики української дитини.
- 2) Д-р Осип Філяс – Школа та поширення гасел гігієни серед громадянства.

- 3) Проф. Степан Гайдучок – Вплив фізичного виховання на вдачу нашої дітвори.

III. Секція:

- 1) Д-р Володимир Сочинський – Ужиткове мистецтво в системі виховання.
- 2) Д-р Станислав Людкевич – Організація музичного виховання.

IV. Секція:

- 1) Инж. Роман Волинський – Достроєння школи до вимог нашого господарського життя.
- 2) Инж. д-р Евген Храпливий – Потреба хліборобського шкільництва.

II

Неділя, 3. листопада 1935, 10-та година, саля Ремісничої Палати при Стрілецькій площі ч. 8.

ПОВНЕ ЗІБРАННЯ

- 1) О. проф. Юліян Дзерович – Засоби релігійно-морального виховання.
- 2) Инсп. Р.Ш. Володимир Кузьмович – Проблеми української шкільної політики.
- 3) Проф. Ярослав Кузьмів – Напрявні національного виховання.

Дискусія над виголошеними рефератами на повних зібраннях та прийняття виховних тез.

Комітет Українського Педагогічного Зїзду (разом з Реферативною Комісією), на основі книги протоколів, відбув від 7, II. 1931. р. до 19. X. 1935. р. 22 засідань.

ОТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО КОНГРЕСУ І ПРИВІТИ

Перше пленарне засідання

Як уже відомо з історії Конгресу, цей **Перший Український Педагогічний Конгрес** зорганізувала Головна Управа „Рідної Школи” і він відбувся у Львові, в днях 2. і 3. листопада (субота, неділя) 1935. року.

Пленарне отворення Першого Українського Педагогічного Конгресу відбулося в театральній (великій) салі Музичного Товариства ім. Миколи Лисенка при участі дуже численної публіки. Голова „Р. Ш. ” проф. **Іван Галуцинський**, відкриваючи цей величавий Конгрес, звернувся із щирими привітаннями до учасників та привітав обидвох львівських єпископів: **кпр. Івана і кпр. Никиту**, чільних українських педагогів, представників **Української Парляментарної Репрезентації**, представників **наукових інституцій і мистецьких діячів „Рідної Школи”**, представників **центральної установ і Української преси**, зокрема, представника **Українського Педагогічного Інституту ім. М. Драгоманова в Празі** д-ра **Володимира Сочинського**, відомого нашого вченого і професора університету д-ра **Степана Балея**, представника **Волині** д-ра **Арсена Річинського** та інших численних гостей.

Почесна Президія:

Голова „Р. Ш.” проф. **Іван Галуцинський** покликав до почесної президії Конгресу: проф. д-ра **Івана Раковського**, голову Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, проф. д-ра **Івана Брика**, голову Товариства „Просвіта”, о. мітр. **Йосифа**

Сліпого, ректора Богословської Академії, ред. **Романа Купчинського**, голову Товариства Письменників і Журналістів ім. Івана Франка, доц. д-ра **Володимира Січинського** і д-ра **Арсена Річинського**.

Ділова Президія:

До ділової президії увійшли ще, крім проф. **Галущинського**, проф. **Володимир Радзикович**, голова Товариства „Учительська Громада” та **Іван Лилик**, голова „Взаємної Помочі Українського Вчителства”. Секретарство обняли: дир. **Іван Ющишин** та інсп. др. **Маркіян Терлецький**.

Інавгураційна промова

Інавгураційну святочну промову виголосив проф. **І. Галущинський**. На початку подав кілька завваг щодо генези Педагогічного Конгресу: „Думка скликати Український Педагогічний Конгрес зродилася вже 20 літ тому. До цього Конгресу було вже все підготовлене, був навіть уже назначений реченець: Конгрес мав відбутися в осені 1914. року, у століття уродин Шевченка. Одначе Конгрес не відбувся, бо перешкодила світова війна. Та раз кинена думка віджила знову в 1930. році, але її тяжко було зреалізувати серед тодішніх умовин. І справа відтягнулася аж до 1934. року; того року Загальні Збори Р. Ш. рішуче зажадали від Головної Управи, щоб вона скликала Педагогічний Конгрес. Виконуючи цю постанову, Рідна Школа скликала цей перший Український Педагогічний Конгрес.

Головним завданням цього Конгресу є **устійнити виховання нашої молоді**, що своєю важливістю вибивається понад інші справи особистого чи громадського життя. Коли наша виховна діяльність має увінчатися бажаними осягами, то вона, як і кожна інша, мусить звернутися лицем до життя, до життєвої дійсности, та не сміє від неї відвертатись. А ця дійсність нашого життя, коли глядітимемо на неї не з точки погляду одиниці, але з точки погляду покоління, не під кутом нинішнього чи завтрашнього дня, але під кутом епохи –

виявиться дуже важною саме для педагогів-виховників молодого покоління, що має колись стати на наших місцях. Ця дійсність важна тому, бо на наших очах провалюються дотеперішні форми громадського життя, обезцінюються давні вартості. Заразом народжується щось нове. І ця дійсність важна ще й тому, бо наша нація, одинока в світі, почетвертована долею, переживає найгрізніші часи у своїй історії. Ось супроти такої дійсности життя й часу стоїмо тепер ми, тут зібрані. Ми становимо найвищу духову верхівку нашої нації. Нині нема над нами вже іншої установи, яку ми могли б обтяжити відповідальністю за виховання молодого покоління. **І тому цей Педагогічний Конгрес накладає на його учасників велетенську особисту відповідальність** перед Богом та історією, бо під нинішню пору він одинокий суверенний орган у справах нашого виховання.

І так у повній свідомості цієї своєї відповідальности „Рідна Школа” скликала цей Конгрес у тій надії, що його учасники, розуміючи вагу часу та свої завдання, вживуть усіх своїх моральних та інтелектуальних сил, усіх своїх здібностей, щоб **намітити напрямні національного виховання**. Українське молоде покоління, виховане в наміченому дусі, силою своєї віри, гартом волі, жертвенністю праці, буде хотіти і буде вміти здійснити ідеї, які присвічували працям цього першого Українського Педагогічного Конгресу. З такими бажаннями в отсей листопадовий день відкриваю Конгрес”.

Після закінчення промови голова згадав на днях помершого проф. М. Мороза і приявні вшанували його пам'ять повстанням із місць та вислали делегацію на його похорон.

Привіти

Секретар Конгресу Іван Юцишин відчитав привіти Українському Педагогічному Конгресові з краю й заграниці, що їх надіслали :

1. **Український Університет у Празі:** „Честь і слава творцям психіки молодого покоління!” – проф. д-р Олександр Колесса – ректор.

2. **Український Педагогічний Інститут ім. Михайла Драгоманова в Празі:** „Нинішні святочні Збори є важним етапом поглиблення та зміцнення діяльності, що має ширше і глибше значіння для закріплення культурних здобутків цілого українського народу!” – доц. д-р Володимир Січинський, делегат Укр. Педаг. Інст. ім. М. Драгом. у Празі.

3. **Українська Господарська Академія в Подєбрадах:** „Віriamo, що хвальний Конгрес своєю працею внесе багато цінного до справ створення гармонійної і доцільної системи освіти й виховання молодих поколінь нашого народу” – Ректорат.

4. **Українське Педагогічне Товариство в Празі:** „Успіху в праці для розвитку українського шкільництва!” – Сірополко, голова.

5. **Українське Правниче Товариство в ЧСС:** „Управа У. П. Т-ва шле сердечне привітання та бажає Зіздові найкращого успіху”. – С. Шелухин, голова.

6. **Українська реф. реальна Гімназія в Ржевничах:** „Дирекція і Збір бажають повного успіху в питаннях освіти та виховання молоді”.

7. **Український Науковий Інститут у Берліні:** „Бажаю якнайкращих успіхів”. – Д-р Зенон Кузеля.

8. **Учительська Громада в Мукачеві:** „Єдина наша зброя – праця!” – Августин Штефан, голова.

9. **Т-во „Українська Школа” в Чернівцях:** „Тішимося, що Р. Ш. організує цей Конгрес. Щасть, Боже!” – д-р Кирилів, голова.

10. **Союз Українських журналістів і Письменників на чужині:** „Щирий привіт і побажання успіху!” – Ст. Сірополко, голова.

11. Проф. Ст. Сірополко – Прага: – „Визначити напрямні в ділянці виховання української молоді, нашої надії на світле майбутнє українського народу!”

12. **Спілка Українців у Німеччині:** „Хай жие національно і державно свідомий учитель-українець!” – Петро Кожевників, голова.

13. Т-во „Буковинський Кобзар”: „Всім учасникам: напруження сил до дальшої праці!”

14. **Українська Громада м. Серенга, Бельгія:** „Бажаємо витривалости!” – В. Мельничук, голова.

15. **Українська Громада в Німеччині:** „В добі, коли виховання характерів, знання і гарт душі набирають рішачого значіння для долі і майбутнє Української Нації, бажаємо Конгресові успіху”. – О. Скоропис-Йолтуховський, голова.

16. **Українська Бібліотека ім. С. Петлюри в Парижі:** „В освіті наша сила – наша надія”. – Прокопович, голова Ради.

17. **Союз Українських Емігрантських Організацій, у Франції, в Парижі:** „Генеральна Рада С. У. Е. О. щиро вітає Хвальний Пед. Конгрес та бажає успіху.”

18. **Товариство бувших Українських Вояків у Бельгії, Брукселя:** „Бажаємо Вам і Вашим співучасникам повних успіхів у праці на добро і щастя Української Нації”. – Головна Управа.

19. **Українське Бюро – Лондон:** „Не маємо змоги бути присутніми на цьому незвичайно важному для нашої Нації Конгресі, тому прохаємо передати Діловому Комітетові Педагогічного Конгресу наші щирі привітання та побажання успіху” – за У. Б. д-р В. Ю. Кисілевський.

20. **Союз Українських Студентів „Основа” в Данцігу:** „Основа”, „Чорноморе” й „Галич” пересилають щирий привіт і бажають успіхів у праці на користь українського народу.” – Старшина.

21. **Софія Русова – Прага:** „Жіноча Національна Українська Рада” вітає Педагогічний Конгрес „Рідної Школи”,

бажає йому сили й успіху в проведенні свого значного гасла. Прекрасна, цікава програма внесе в серця наших педагогів енергію і віру в велике діло.” – С. Русова, голова Ради.

Привіти з краю:

22. **Наукове Товариство ім. Шевченка:** „Маючи повну надію, що наради Конгресу дадуть дуже поважні вислиди для української педагогічної думки, Наукове Товариство щиро вітає Конгрес і бажає його працям як найкращого успіху”. – д-р Іван Раковський, голова, д-р Іван Крип'якевич, секретар.

23. **Богословське Наукове Товариство у Львові:** „Дружній привіт зі щирими побажаннями найкращих успіхів” – о. мітр. Сліпий, голова.

24. **Гр. кат. Богословська Академія:** „Іменем Гр.кат. Богосл. Академії вітаю Світлий Конгрес Рідної Школи у Львові і складаю щирі побажання Божої помочі та найкращих успіхів”. – о. мітр. Сліпий, ректор.

25. **Природописний Музей Н. Т. Ш.** – Чайковський, кустос.

26. **Українська Парляментарна Репрезентація:** „Просимо прийняти найщиріший привіт і побажання успіхів у працях Конгресу”. – Президія Укр. Парл. Репр. – Василь Мудрий, голова, Дмитро Великанович, секретар.

27. **Українське Національно-Демократичне Об'єднання:** „Бажасмо найкращих успіхів у нарадах Конгресу над справами одної з найголовніших ділянок українського народного життя”, Василь Мудрий, голова, Волод. Целевич, гол. секретар.

28. **„Діло”:** „І-му Українському Педаг. Конгресові бажає успіхів Редакція”. – д-р. Іван Німчук.

29. **Жіноча доля, Жіноча воля і Світ молоді.** – Ол. Ки-сілевська, Д. Полотнюк.

30. **Генеральний Інститут Католицької Акції:** Висловлює бажання, щоб укр. Педагоги „оперли свою важку працю на засадах вічної науки Христа”. – д-р Маркіян Дзерович, през.

А далі надіслали привіти:

31. Товариство ім. св. Андрея у Львові.
32. Руханкове Товариство „Сокіл-Батько”.
33. Українська Соц.-радикальна Партія.
34. Архиеп. рада кат. Акції укр. муж. молоді.
35. „Маслосоюз”.
36. Краєве Товариство „Сільський Господар”.
37. Тов. Вз. Об. „Дністер”.
38. „Карпатія”.
39. Краєвий Союз Спож. „Народня Торговля”.
40. Товариство Катехитів у Львові.
41. Народня Організація Українців м. Львова.
42. Українське Лікарське Товариство.
43. Товариство „Відродження”.
44. „Обнова” – Т-во Укр. Студентів Католиків.
45. Студентська Репрезентація у Львові.
46. Товариство „Укр. Школа” в Рівному.
47. Огородничо-садівнича Гімн. в Стрії.
48. Українська Гімназія в Рівному.
49. Жін. Гімн. СС. Василянок у Львові.
50. Повітовий Кружок Р. Ш. в Бережанах.
51. Кружок Р. Ш. в Перемишлі.
52. „Каменярі” у Львові.
53. Товариство „Укр. Захоронха”, у Львові.
54. Гурток Українських Студентів Педагогів при Р. Ш. у Львові.
55. Ремісничо-Промислова Бурса у Львові.
56. Українське Гігієнічне Товариство.
57. Рільничо-господарська Школа в Шибалині.
58. Семиклясова Вселюдна Школа ім. митр. Шептицького в Бережанах.
59. Музей „Бойківщина” в Самборі.
60. Товариство Вакаційних Осель.

61. „Центросоюз”.
62. „Союз Українок” у Львові.
63. „Дзвони”.
64. Українське Юнацтво.
65. Управа і Учительський Збір Жіночої Фахової Школи СС. Василянок у Львові.
66. Товариство Письменників і Журналістів у Львові.
67. Кооператива „Рідна Школа” у Львові.
68. Василь Стефаник з Русова.
69. П. Кривоносюк з Кавенчина.

По відчитанні телеграм та привітних листів, що їх учасники Українського Педагогічного Конгресу приймали гучними оплесками, були виголошені на цьому пленарному зібранні два реферати:

1. Проф. д-р **Степан Бaley** виголосив реферат на тему: „Психологія характеру”.
2. Проф. д-р **Яким Ярема** виголосив реферат на тему: „Українська психіка в її історично-культурних виявах і наша програма виховання”.

61. „Антирадикал“
62. „Стор Українців“ у Львові
63. „Лівова“
64. Українська Кіношкола
65. Україна і Українська Школа Життя (Фактори Школи С.Т. Василенка у Львові)
66. Товариство Писемцівська (Журналісти у Львові)
67. Кооператив
68. Василь Стороженко і Україна
69. Н. Крип'якевич і Катаніада

РЕФЕРАТИ

Це збірничок рефератів провідних авторів, що виступали на Українському Педогогічному Конгресі, присвяченому гуманітарним аспектам, були виступами на цьому педогогічному зібранні два реферати:

1. Проф. д-р Світлана Бабак виконає реферат на тему „Літературна традиція“.
2. Проф. д-р Злата Ярмо виконає реферат на тему „Українська поезія в її історико-культурних аспектах і дана критичне висновок“.

Д-р Степан Балей,
професор університету

„ПСИХОЛОГІЯ ХАРАКТЕРУ”

Реферат виголошений на першому Українському
Педагогічному Конгресі у Львові дня 2. листопада 1936 р.

Не дуже так давно був час, коли слово „характер” не час-то повторялось у книжках з області психології. В її підручниках розділ про характер бував доволі коротенький. Психологи оставляли досліди на ту тему радше моралістам та педагогам.

Згодом наступила зміна. Розсліди над характером стали у психологічній літературі набирати чимраз більшої ваги. Зявилися монографії, цілі посвячені цій річі. Розділ про характер у підручниках психології видно розширився. Проблема структури та генези характеру знайшлась у черзі найбільш пекучих психологічних питань.

Так було ще вчорашнього дня. Але нині зачинає бути інакше. Проблема характеру неначе знову занедбана і то не тільки в психологічній літературі, але також у педагогіці Як пояснити це явище? Чи педагоги перестали бачити тут головну мету своїх стремлінь? Чи не домагаються вони вже більше, як це діялося досі, від психології, щоб вона, аналізуючи генезу та структуру характеру, клала основу під виховну роботу саме в ділянці психіки молодого чоловіка?

Щоби зрозуміти, як склалась отся ситуація, ми мусимо трошки задержатися над дотеперішніми спробами відповіді на питання, що це таке характер і в чім лежить його суть.

Характер – це одне з тих численних понять, що спільні психології научній та психології буденної „сірої” людини. Слово „характер” може появитись на устах кожного чоловіка-лаїка, який має претенсію розуміти його значіння, так само

як значіння численних інших психологічних термінів, ось як: інтелігенція, увага, пам'ять і т. д. Научна психологія переймає отсі терміни з буденного словара і, щоб не губити контакту з життям, намагається дефініювати їх у згоді з почуттям маси.

Але тут починається трагедія психології, яка піднімається завдання, якого не може виконати. Чому? Бо поняття буденної, популярної психології пливкі й багатозначні. Почуття маси навіть інтелігентної не придержується строгих, логічних принципів. Коли дві річі якимось зв'язані з собою, коли одна в якихось обставинах заступається другою, одна є другою причиною, чи наслідком, то буденна мова мішає їх і називає часто одним і тим самим словом. І так буденна термінологія мішає внутрішню спроможність, диспозицію, з її актуальним відблиском у свідомості. Слово „любов” так само охоплює собою актуальні переживання залюбленого, як диспозицію до таких переживань, що існує і підчас сну або підчас перевантаження ума іншими гадками. Ця двозначність торкається більшості психологічних термінів.

Накидаючи словам пливке та широке значіння, буденна мова разом звужує їх нерациональним засобом, хоча психологічно зрозумілим. Солодке є не те, що „трошки” солодке, а те, що доволі солодке. Інтелігентний чоловік не той, у якого безсумнівно помітні прояви інтелігенції, якщо вони не сягають якоїсь середньої міри.

Ця хиткість і неозначеність популярних психологічних понять тяжить гостро на „характері”. Співробітники одного департаменту американського Народнього Виховного Обеднання завдали собі труд зіставити всі ріжні значіння, в яких уживається слова характер у культурних кругах Зєдинених Статів Північної Америки¹. Показалося, що тих значінь є аж сімнацять. А в Європі це число не буде менше. Ми не станемо тут вичисляти їх всіх по черзі. Одначе постарасемося зорієнтуватися, що назвою характер обгортається справді в різних випадках річі різні, хоча вони якимось способом є з собою зв'язані.

¹ Гляди: The Department of Superintendence of the N.E.A. Tenth Yearbook, Washington, 1932.

І так, говорячи про характер, ми маємо безсумнівно часто на гадці один зі способів поведіння чоловіка, а саме таку його форму, яка є **хосенна для суспільности** (держави, народу і т. д.). А що те, що корисне для суспільности, покривається згрубша з тим, що називаємо моральним, то таке розуміння характеру стоїть близько розуміння його як здатности до **морального поведіння** (поступовання).

Одначе, хоча в практиці буденного, суспільного життя йде нам головню про те, що хто робить, а не про те, чому саме він так робить і хоча нам тяжко прийшлося б уважати моральним чоловіка, який постійно шкодить суспільности, маючи зглядом неї найкращі інтенції, то всетаки ми знаємо, що ті внутрішні мотиви, наставлення й інтенції не є тут без ваги. Добрі діла є зправила наслідком доброї волі. Наші альтруїстичні почування є причиною, джерелом нашого корисного для суспільности поведіння. І тим то толкується, що ми назву наслідку переносимо також на його здогадну причину. Отже мати характер у цьому другому розумінні значить: **бути схильним до таких почувань, бажань і постанов, яких предметом і ціллю є добро суспільности.**

Дальша рефлексія каже нам, що суспільна діяльність чоловіка не повинна спиратися безпосередно на самих нахилах. Тимбільше, що немає чоловіка, в якого існували би самі альтруїстичні схильності й почування. Річ у тому, що під впливом виховання та самовиховання чоловік може виробити в собі принципи, яким підчиняються й якими управляются вияви його нахилів. Вартний є той чоловік, що зможе накинути отим бажанням, які вважає шкідливими і дозволяє своїм схильностям доходити до голосу лише після одобрених розумом законів. Таким чином заявляється розуміння характеру як здатности до самоконтролі, до підчинення своєї волі раціональним принципам.

Але дорогою реакції на деяку однобічність такого розуміння висувається інша концепція. Чоловік, у якого одностайність, прямолінійність, непохитність поведіння толкуємо поневоленням спонтанних нахилів зогляду на ворожі їм принципи, робить вражіння штучного, неприродного й вимушеного твору. Мимохіть лякаємося, що в складних обставинах

окови принципів можуть порватися, а тоді відемні нахили візьмуть верх над додатними. Повну гарантію скорше може нам дати природна відпорність, що має своє джерело в тугості, гранітності самого ядра психічної конструкції. З тієї точки погляду „правдивого” характеру шукатимемо в тугій, ядерній індивідуальності, що видвигає деякі людські одиниці як первісна, вроджена прикмета.

Отсе зразки тих різних значінь, у яких уживаємо слова характер у популярній психології. А що робить у такій ситуації научна психологія? Згідно з наміченим уже дезидератом удержання контакту з буденним ужитком слів, багато психологів силкується здефініювати характер так, щоб підложений під цей термін зміст підходив можливо найближче до його популярного змісту. Коли ж цей зміст хиткий, то їх змагання йде в напрямі схоплення того, що спільне при всіх хитаннях, зглядно того, що творить головне, центральне значіння.

Одначе цього завдання, при різноманітності й нестійкості буденного вживання слова характер, не можна здійснити. Цим толкується, що кожний психолог вибирає остаточно з того багатства значінь якесь одне, яке йому найбільше припадає до вподоби, і то кожний інше. Хтонебудь підійметься труду переглянути всілякі підручники психології з останньої доби, які дефініюють характер, переконається, що кожний з них дефініює його на інший лад. Найдуться там значіння, намічені нами передше, найдуться ще й інші.

Це стан з точки вимогів строгої науки дуже невідрадний. А пануючий тут хаос прибільшується розбіжністю результатів при спробах розслідити структуру характеру в звязку з його відношенням до інших диспозицій та психологічних прикмет. Одні обмежують характер до чуттєво-волевої сфери, другі кладуть натиск на його інтелектуальні коріні. Для одних характер відгороджується гостро від темпераменту, який уважається вродженою диспозицією, між тим, як характер є еволюційним витвором виховних чинників. У інших границі між характером та темпераментом зовсім затираються, от хочби у славній типології Кретшмера. Одні розуміють характер вузько – для них він між іншим лиш одна окрема

диспозиція психіки. В інших він обіймає прямо цілу душу. Французький психолог Полян. (Paulhan) каже: „Характер це те, що когось характеризує”; а в котрій сфері душі не найдеться чогось, що характеризувало б чоловіка?

В виду тих фактів не здивує нас, що коли деякі психологи силкуються дальше творити щораз новіші дефініції характеру й таким робом збільшують непроглядну колекцію вже досі існуючих дефініцій, інші знеохотилися до таких спроб і стараються обходитися без того слова. Це може статися тим легше, що на овиді психологічних термінів виринуло слово, хоча не зовсім нове, а всеж обновлене, і його ми можемо вжити часто там, де насувається потреба вжити слова характер. Властиво це не одне слово, а два, зближені до себе дуже звуком і значінням: „особи” і „особовість”.

Поняття особовости (й особи), так як воно ввійшло в сучасний психологічний словар, завдячує своє оформлення працям Віліяма Штерна. Є воно остаточним завершенням боротьби з давнішим атомізмом у психології. Слідний на ньому вплив течій, у яких виросла „психологія цілости” (Ganzheitspsychologie), зглядно психологія постаті (Gestaltpsychologie), і які проголошують першенство цілости над часитною, постати над її елементом. Видно це відразу з дефініції Штерна, який називає особу (Person) „многоядністю” (unitas multiplex). Особа є для нього цілістю, якої не можемо механічно зложити з поодиноких диспозицій чи психічних переживань. Є вона гейби центральною точкою, з якої виходять і в якій збігаються проміні всякої психічної активності². Людська особа, з підчеркненням її ідеальних моментів, це особовість (Persönlichkeit).

Поняття особовости, хоча не вільне може від деякої мрячкості, поширилося скоро в номенклатурі психологічній та педагогічній і стало робити „конкуренцію” поняттю характеру, займаючи частинно його місце. Там, де давніше говорилося про плекання, образування характеру, тепер говориться часто про розвиток, образування особовости. Це останнє проголошу-

² Гляди: William Stern, Studien zur Personwissenschaft, Leipzig, 1930.

ється як чільне завдання педагогії, так як давніше жадалося цього самого в відношенні до характеру.

Коли особовість обнімає якимось способом цілого чоловіка, то характер є подекуди одною з її частей чи сторін; отже можна говорити про ці дві річі поруч себе. Одначе на ділі це значить часто обмежувати психологічні та педагогічні міркування до самого поняття особовости. Мимоходом кажучи, є воно доказом неозначености, з якою давніше вживано слова характер, коли так легко приходиться тепер заступити його іншим, що має свій окремиий зміст.

Але ж чи те, що ми досі сказали, вичерпує цілковито стан річі в тій ділянці? На щастя так зле не є. Досліди й проби в тій області не заниділи, тільки, що зогляду на засовану нами ситуацію, вони доконуються на зміненій п'ялформі. Ця п'ялформа зарисовується заразом у межах експериментальної психології як і в області практичної педагогії; це доказ її раціональности. На чому вона полягає?

В чім саме лежить характер чоловіка та як схопити його суть, це, як ми бачили – питання дуже складне й тому тяжко добратися до нього експериментальною методою. А те саме повторити можна в відношенні до поняття особовости. Коли маю перед собою конкретну людську одиницю, то строгими методами тяжко збагнути, який у неї характер; одначе можна перевірити в відношенні до неї зовсім точно, чи в якійсь докладно означеній ситуації поступить совісно чи ні, чи в якійсь іншій означеній ситуації вона буде правдомовною, а в якійсь ще іншій жертволюбивою і т. д. Інакше кажучи, те, що ми можемо збагнути напевно, це присутність або відсутність якоїсь подрібної людської прикмети в якійсь подрібній ситуації. І це була б саме ота п'ялформа, про яку ми згадували. На тій п'ялформі поняття характеру, чи особовости, як складної цілости, лишається покищо осторонь, а говориться тільки про поодинокі прикмети. Які ж це прикмети? Передусім ті, що мають вагу для окруження; ті, які в суспільному житті є чимось пожаданим, або шкідливим. Коли хтось завдасть собі труду, можна зробити спис прикмет, необхідних у доброго громадянина; їх розвиток може становити програму виховника, а їх розслід програму психолога. Оба матимуть перед собою щось

більш конкретне, означене, неоспориме. Чи й оскільки ті прикмети є або не є маніфестаціями „характеру”, це річ другорядна для практики виховних починів та психологічних експериментів, річ, яку можна покищо оставити невирішеною.

Приклади реалізації такого становища з боку педагогів ми находимо в деяких сучасних американських високих школах. Здає з них справу W. W. Charters у своїй цікавій книжці п. з. „Навчання ідеалів”³. І так члени факультету ліцею Стіфенса (Stephens College) для дівчат вибрали з листи, що заключала 1500 різних прикмет, 222 таких, яких розвиток у студенток ліцею був признаний як пожаданий. Тих 222 прикмет вдалося розбити на 31 групу, з яких кожна обіймає близькі собі риси⁴. Одну прикмету в кожній такій групі встановлено її репрезентантом. Так „ввічливість” (courtesy) остало назвою цілої групи, на яку складається: чемність, товариська оглада, ніжність і т. д. Ту лісту 31 родин піддано ще оцінці членів факультету зогляду на ступінь пригожости для абсолювенток ліцею у триступенній шкалі: необхідний, важний, менше важний, так, що остаточно десять прикмет признано передовими, цебто „ідеалами”, до яких повинні стреміти вихованки ліцею й які повинні заціплювати в них їх виховники. Річ питоменна, що до вибору отсих ідеалів допущено також самі вихованки.

Повне зрозуміння таких зусиль, яких зразок ми представили, вимагає ще доповнення. Конкретне вчислення головних рис, що мають стати предметом виховної праці серед даних обставин, видається численним (сучасним) американським педагогам потрібним не лише тому, що воно, замість неясного слова, ставить перед очі виховника й вихованка щось означене, але також тому, що тільки воно дає можливість уложити подрібну, систематичну, плянову виховну програму. Коли скажу вчителєві, щоб виховував характер ученика або ученикові, щоби це робив у себе він сам, то вони оба можуть відповісти мені справедливо, що добре не знають, як до цього приступити. Не годиться нам вимовлятись тими загальниками.

³ The Teashing of Ideals, Nev York, 1929.

⁴ Зіставлення всіх рис характеру пробує дати між іншим Franzisko Baumgarten у книжці: Charakter eigenschaften, Berlin, 1933.

Мое жадання має практичний зміст і може числити на успіх лиш тоді, коли спрецизую подрібно спосіб поведення, якого очікую в означених ситуаціях. Я мушу сказати собі вперед, яку рису хочу в других чи в себе розвивати. З черги мушу прослідити, в яких ситуаціях ця прикмета може проявлятися й які подрібні чинності відповідають їй саме в тій ситуації? Charters кладе натиск на відмеження двох річей: риса (trait) та відповідаюча їй чинність (traitaction). Отже, укладаючи реальну виховну програму для якоїсь школи, я мушу вперед усвідомити собі, які саме прикмети мають передусім бути плекані в найближчій будуччині й якими чинностями, та в яких ситуаціях ті прикмети повинні зазначитися. Треба тямити, що дорога до кожного знання йде через ділання (learning by doing). Отже треба, щоби школа, оскільки вона справді має розвивати дані прикмети, подбала про переведення вихованка крізь усі ті ситуації, які провокують відносні чинності та щоб управилила їх хід. Річ ясна, що школа не може зреалізувати в своїй області всіх ситуацій, у яких може ученик вправлятися в чинностях, питомих для даної прикмети. Все ж виховник мусить тямити, що тільки коментуючи й регулюючи поведення вихованка в конкретній ситуації, може мати ту певність, що укріплює в нього відносну прикмету. Отже, кожна школа повинна вести точну евіденцію ситуацій, у яких можуть реалізуватися вияви різних прикмет її вихованків; виховна програма мусить на них спиратися. Переведення такої програми є нелегке, але тільки воно є справжнім переможенням вербалізму й воно тільки дозволяє виховникові на справжню контролю його праці.

Ця американська рецепта на виведення проблеми „характеру” з хаосу понять на шлях практичної, життєвої дійсности може видатися комусь занадто радикальною, але вона є дуже систематична і, на мій погляд, заслугує на повну увагу педагогічних та психологічних кругів.

Що це педагогічне стремління до переходу від дуже широких понять до вузьких, але ясніших і лекше вловимих відповідає якійсь глибшій потребі зміни орієнтації, цього доказом факт, що аналогічну тенденцію стрічаємо під цю пору в експериментальній психології. Торкається це однак добре

дослідів, dokonуваних при допомозі приладів, як також тестів та квестіонарів.

Я задержуюсь вперед на хвилинку над квестіонарем, не журачись сумнівами, чи квестіонар є справді експериментальною методою. Давніше зложення квестіонара здавалося легкою річчю, а його автор мав надію при допомозі кількох простих питань зглибити душу чоловіка. Нині пробивається інакша тенденція. Квестіонар ставить собі тісне завдання і до його розвязки він послугується більшою кількістю питань, що силкуються схопити ту саму річ із різних боків. Очевидно, заходить тут трудність, що численні питання забирають багато часу досліджуваному, знеохочують його та склонюють до поверховности. Так буде особливо з молоддю. І тому придумання такої техніки квестіонування, яка, не томлячи і не забираючи багато часу, дозволила б одержати від дитини відповідь на дуже багато запитів, що концентруються довкола одної річі, є правдивою, подиву гідною штукою. Прикладом такого квестіонара може послужити аркуш до розсліду професійних заінтересувань, придуманий Е. К. Strong-ом⁵. Він призначений для тих, що, покінчивши якусь школу, стоять перед вибором фаху, зглядно школи іншого типу. Мені було б тяжко презентувати його детальніше на тому місці, так, що мушу відіслати цікавих до оригінального тексту.

Тепер перейдемо до властивої експериментальної області. І тут помітимо анальогічну тенденцію. Прикладом можуть послужити досліді Генінга⁶. З різних складників характеру автор зосереджується на одні вузькій групі, а саме на здатности до співпраці. Генінг придумав ряд приладів, що дозволяють двом людям виконувати рівночасно якусь роботу, при чому однаке конструкція приладу не дозволяє одному працювати незалежно від другого. Ось так, наприклад, кожна з осіб, що їх досліджуємо, одержує пару ножичок, якими має витяти фігуру, нарисовану на картоні. Але обі пари ножичок получені зі собою так, що можна їх отворити й зачиняти тільки рівно-

⁵ Edward K. Strong, Vocational interest blank, 1927 і Vocational interest blank for women, 1933 (Stanford University Press).

⁶ Гляди: Kunze Bruno, Charaktertests, 1929 (Дисертація докторська, роблена в Данцігу у проф. Генінга).

часно. Отже між працюючими мусить дійти до якогось узгодження, при чому може виявитися ініціатива одної з осіб, а пасивність другої і т. д.

Хід того роду спроб я позволю собі пояснити ще bliще на приладі, який є вправді мною сконструйований, одначе який є тільки одною з можливих реалізацій ідеї Генінга. Кругла, замкнена коробочка має у горішній, верхній стіні два вузькі отвори, що лежать напроти себе. Двоє дітей (у передшкільному віці) сидять напроти себе по обох сторонах тої коробки так, що кожне сягає легко рукою до її одного отвору. Кожне з дітей дістає однакову кількість сотиків (металевих кружочків), які отвором може вкидати до середини коробки („каси“). Одначе річ комплікує таке додаткове уладження. На верхню стіну коробки накладається накривка, якої опісля не можна зняти, а тільки можна обертати її довкола прямовісної осі. Річ ясна, що накривка закриває оба отвори і унеможлиблювала би викидання грошей, як би не те, що й вона має в собі отвір, однак тільки один. Отже можна обернути накривку так, що її отвір зійдеться з одним отвором горішньої стіни коробки, але тоді закритий буде другий отвір. Щоби до нього дістатися, треба відповідно обернути накривку, але тоді закривається тамтой отвір. Одним словом не можна до обох отворів „каси“ вкидати гроші рівночасно. Коли одна дитина вкидає гріш по своїй стороні, друга мусить тоді ждати. Організацію праці оставляється дітям, які самі можуть після власної вподоби обертати накривку. Вони можуть, коли схочуть, вкидати гроші по черзі, обертаючи накривку раз в одну, раз в другу сторону, однак може котрась дитина задержувати накривку в корисній для неї позиції довший час, що евентуально спровокує другу дитину до протесту. Таким чином ми можемо тут слідити в дітей їх поведення у співпраці і здатність ініціативи, схильність до суперництва чи противно уступчивість і т. д.

Одначе найбільш маркантними з точки погляду, який нас тут обходить, є безсумнівно досліди двох американських психологів Hartsfoorne-a і Мау-а, оголошені в трьох томах⁷.

---

⁷ Studies in the nature of character, Nev York, 1929–1930 (видавництво Macmillan-a).

Автори, хоч послуговуються поняттям характеру, здержуються від його дефініції і застерігаються неначеб проби, яким вони в своїх дослідах піддавали людські одиниці, управнювали до осуду їх характеру. Їх ціль була: в області обмеженої кількості рис провірювати поведення людей (молоді) в різних, точно означених ситуаціях і слідити 1) чи існує сталість поведення, цебто, чи коли дана одиниця (або група одиниць) так а так поступила в даній ситуації, заходить імовірність, що так само поступить вона в ідентичній, зглядно дуже схожій ситуації, 2) яка звязь заходить між поведенням у ситуаціях різних, цебто коли дана одиниця так а так поступить у даній ситуації, з якою імовірністю можна надіятися, що вона так а так поступить в іншій ситуації в області тієї самої або іншої прикмети.

Ми задержимось тут на хвилинку над такими дослідами згаданих авторів у області совісности (honesty) і її противенства – обманности (deceit). Техніка дослідів авторів доволі багата й різноманітна, так що мусимо обмежитись до пояснення її на характеристичних прикладах. Кожне з дітей дістає аркуш паперу, на якому нарисовано кілька кол, більших і менших. Експериментатор жадає від дітей, щоб вони, приглянувшись аркушеві, замкнули опісля очі й поставили точку в середині кола, вже при замкнених очах. Совісна і добра розвязка задачі в таких умовинах очевидно неможлива. Але експериментатор по поданні інструкцій відвертається й лишає тим самим дітям можливість поступити обманно. Правильне поставлення точок у серединах кола це саме доказ, що всупреч інструкції, очі підчас розвязування тесту були отворені.

Подібною є проба „лябіриту”: дві рівнобіжні лінії творять на папері шлях, якого напрям змінюється. Досліджуваний має йти серединою шляху, знову при замкнених очах. Маємо приклад дуже собі близьких тестів.

Дещо іншу ситуацію матимемо тоді, коли в рямцях тесту, якого одначе вже не описуватимемо подрібніше, досліджуваний одержує, як тестовий матеріал, гроші, яких частину може без труднощів, позірно зовсім непомітно, собі задержати, хоча знає, що це не є його власність. Обман у цьому випадку матиме характер крадіжі.

Таким способом можна слідити, чи той, що „пошахрував” перший раз ставляючи точки в середину кол, зробить це знову при повторенні цього самого тесту, а даліше при тесті „лябіринті” і при тесті на крадіж.

Який загальний вислід тих дослідів? Перш за все виявляється тут закон „специфічності наставлень” (specificity of attitudes). Хтось, хто є чесний у ситуації одного роду, не мусить ним бути в ситуації іншій. Із того, що дитина обманює при одному тесті, не слід заключати, що вона обманюватиме при тестах іншого роду. Отже на питання, чи хтось є совісний, треба би властиво запитатися вперед, про які ближчі обставини розходитьсѧ тому, що питає. Бо совісність різних людей у різних обставинах є неоднакова⁸.

Отже виходить, що навіть якась одна прикмета людської особовости є чимось доволі складним і що то дуже небезпечна річ, на основі якогось одного факту оцінювати зараз цілий „характер”. Обсяг, у якому вільно нам у відношенні до чоловіка ставити висновки з поодиноких його вчинків, є дуже вузький.

Одначе чи не заходить тут цілковита припадковість? Чи не є так, що ніякі проби, хочби й як чисельні, не дозволяють нічого передбачити з деякою імовірністю, яке буде поведіння чоловіка в даній ситуації? Так не є. Чи можемо на основі експериментальних проб поставити прогнозу майбутнього поведіння чоловіка, але тільки в обмеженій області, скоординованій з областю, покритою експериментальними пробами. Особливо існує ця можливість у відношенні до прослідженої групи; вона тут більша, чим у відношенні до поодиноких осіб. Прослідивши експериментально тестами обману цілу групу, наприклад шкільну класу, чи можемо, як це показують згадані автори, з великим приближенням заповісти, який процент одиниць покажеться несовісним при будучих пробах цього самого роду. Психолог, що знає класу з тестових дослідів, трафніше передбачує вислід нової проби, чим учитель, що знає цю класу як її виховник.

⁸ Через статистичне оброблення одержаного матеріалу автора вичислимо, між іншими, що „кореляція” між тестами крадіжі і тестами брехні вносить тільки 0.132 міжтм, як повна їх згідність вимагала би сочинника кореляції рівного 1.

Hartshorne і May могли навіть на тій дорозі піддати точному експериментальному провіренню вплив „морального навчання”. Дві рівнорядні групи учеників просліджено тестами на обман і занотовано вислід. Опісля в одній із цих груп введено на протяг трьох тижнів щоденно спеціальні лекції совісности, які полягали на тому, що відчитувано й дискутовано в класі оповідання на тему совісного поведення на основі книжечки п. з. „Книга совісности” (The Honesty Book). По трьох тижнях науки піддано наново тестам обману обі групи. Порівняння висліду в обох групах перед і по періоді морального навчання виявила, що ціла та моральна наука, ведена вербальним методом, не применшила помітно кількості випадків обману.

Добігаємо до кінця наших міркувань. Який є їх остаточний білянс? Ми вийшли від безладдя проб здефінувати характер у його повноті й бачили безнадійність, яка там царює⁹. І бачили ми дальше, як численні педагоги та психологи, знеохочені тим станом річи, пробують іти іншою дорогою. Виходять не від скомплікованої й неясної цілоти характеру, лише від подрібних прикмет і ситуацій та намагаються зробити їх базою й осередком експериментальних дослідів та виховних плянів і подвигів. Вони слідять та уроблюють не характер чи особовість „узагалі”, а ось таку чи іншу подрібну прикмету. Мені годі затаїти, що мої симпатії йдуть їм назустріч. Я переконаний, що хоч наука мусить стреміти до загальної синтези, хоч психологія та педагогіка не можуть призабути факту, що все в людській душі звязане в одну цілість (так як це справедливо підчеркують „постатні” психологи, що, розвиваючи одну рису особовости, ми якось впливаємо на цілого чоловіка, що найближча успішна будучність тих обох наук лежить саме в подрібній, конкретній праці цього роду. Ми старалися показати, що при таких наставленні ані психології, ані педагогіці не бракуватиме тем тай поля до

⁹ Мій особистий погляд є такий, що зогляду на різні значіння слова характер найкраще було б не мішати і не стоплювати їх постійно в якійсь одній, з конечности штучній дефініції, а навпаки гостро й ясно відділити їх від себе й дати може кожному з тих значінь окрему назву або принайменше, говорячи, про характер, зазначувати кожноразово, в яким саме розумінню його уживається.

життєвої, доцільної активності. Тут обговорюються також дороги до строгої контролю успішності педагогічних заходів і метод, а тим самим до усунення найслабшої сторони педагогії, а саме, що вона трудячись безупинно, не мірить і не знає, який є реальний успіх її труду.

Але, коли ми є прихильниками психологічно-педагогічної праці, по конкретній, подрібній програмі, то ми не всіли подати її покищо в викінченій, готовій формі. Ми говорили про основи й напрям такої програми, її розроблення по точках не могло бути нашою ціллю. Особливо, що така програма, як це ми підкреслили, не може обійтися загальниками, а мусить бути детальна¹⁰. Вона мусить бути інша в відношенні до десятилітньої дитини, що ходить до вселюдної школи, а інша для п'ятинадцятилітнього ученика середньої школи. Вона не може бути зовсім однакою для села й міста. Вона мусить узгляднювати потреби нації в даному історичному моменті та її спеціальну й політичну структуру. І тому вона може бути тільки поступенно вироблювана систематичною зорганізованою співпрацею педагогів і психологів, працею, що, крім спрецизування ідейних цілей виховання, не забуде про реальні засоби й дороги їх реалізації.

---

¹⁰ Поминаючи вже факт, що темою цього доповіді не є педагогіка, але передусім, як це вказує його наголовок, психологія характеру.

Д-р Яким Ярема

УКРАЇНСЬКА ДУХОВІСТЬ В ЇЇ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИХ ВИЯВАХ¹

Історія, як наука про минуле народу, стається вчителькою життя, коли окрім пізнання минулого вона дає нам теж і його розуміння, або принайменш наближує вас до цієї мети. Задля ж розуміння того, що діялось і творилось, слід підходити до фактів не тільки з боку об'єктивних, зовнішніх умовин та причин, але й тих внутрішніх, суб'єктивних, які разом складаються на характер суб'єкту історії. І наскільки історія веде цей суб'єкт до психологічного самопізнання, то вона є і його вчителькою, бо відкриває йому головні напрямні для виховання дальших поколінь. В наших умовинах слід песимізму об'єктивістичного кавзалізму протиставити оптимізм віри в безперечні можливості перемоги над зовнішніми супротивними силами шляхом перш за все доцільної психічної самоорганізації.

Скільки різних сторінок і напрямків має життя народу, стільки й може бути різних шляхів для його психологічного пізнання. В даному випадку засобом для цієї мети мають послужити нам факти з минулого української культури, зокрема, української духової творчости. Хоча зважаючи на обмеженість самої основи характер висновків буде так довго лиш проблематичний, поки не буде змоги перевірити їх порівнюючи з вислідами аналізу інших проявів життя народу, то проте, якщо ці висновки виведені правильно, не будуть вони, на всякий випадок, для характеристики народу маловажні,

---

¹ На Укр. Пед. Зізді цей реферат був відчитаний, з огляду на обмежність часу в конспективному скороченні.

хочби тільки з уваги на специфічну вагу тої матерії, на якій вони спираються.

I

Extraversio – introversio. Обидва ці терміни, введені у психологію швейцарським психіатром Юнгом², означають два протилежні психічні „механізми”, дві своїми напрямками протилежні психічні постави.

Екстраверсія – це спрямування на зовні, на світ об'єктів, котрі беруть гору над внутрішньо-суб'єктивним світом. Цей підпорядковується об'єктам. Суб'єкт віддається зовнішнім справам, за якими часто губиться й никне його внутрішнє „я”. Поведінка прилаштовується до об'єктивних вимог. Активність – зовнішня. Інтроверсія – це повернення суб'єкту до себе, на світ внутрішніх переживань. Суб'єктивний світ отримує перевагу над світом об'єктів. Залежність від них суб'єктові протилежна. Увага зупиняється найрадіше на фактах і проблемах внутрішнього характеру. Внутрішнє перецінюється, Поведінка, суб'єктивно мотивована, часто до об'єктивної ситуації не підходить. Думка має нахил підтягати об'єктивні факти до вимог ідеї або й на них не зважати. Об'єктивне суб'єктивізується. Інтензивніше внутрішнє життя розвивається коштом активності на зовні. В крайніх випадках – повна відчуженість від реальної дійсності й у висліді – практична нежиттєздатність.

Інтроверсія дає людству геніїв культури: творців ідей, релігійних світоглядів; екстраверсія є умовою поступу людської цивілізації; вона видає цивілізаторів, що переводять ідеї в життя. Філософічний емпіризм, матеріалізм, детермінізм, позитивізм є течіями екстраверсійними. На ґрунті інтроверсії процвітають раціоналізм, що ставить апіорний розум вище досвіду, індетермінізм, містицизм, спірітуалізм у різних його формах. У мистецтві народжуються напрямки суб'єктивістичні (романтизм, символізм, експресіонізм); мистецький об'єктивізм (реалізм, натуралізм) брав гору в періодах переваги екстраверсії. Природною формою мистецького вислову є лірика й музика; епічна й драматична творчість, наскільки вона вимагає від

² C. G. Jung: Psychobiologische Typen. Zürich, Verl. Rascher, 1921.

субекту повного самовідречення в користь об'єктів, має своєю передумовою екстраверзійну поставу.

Обидва ці психомеханізми є біологічно важні. Завдяки екстраверзії ми, виходячи немов із себе на зовні, пізнаємо й опановуємо об'єктивний світ, здобуваючи тим необхідні й щораз кращі умови для свого існування. Актом інтроверзії входимо в себе, щоб віддатися внутрішній господарці, засимілювати й опанувати нагромаджений матеріал нових вражень і спостережень, та взагалі, могли розвиватись та удосконалюватись внутрішньо. Таким чином можливий є зовнішній і внутрішній поступ, один від другого залежний. Обидва механізми, отож, гармонійно доповнюються й роблять людську істоту щойно цілою, під оглядом життєздатності повновартісною.

Та в конкретній дійсності може один із тих механізмів переважати, утворюючи однобічні форми життя: 1) типу інтроверзійного, з меншою успішністю в практичному житті, то 2) типу екстраверзійного, з перевагою активності на зовні.

Слід зауважити, що таке нахилення в бік одної то другої психічної постави, получене з періодичними хитаннями, можна спостерігати на лінії психічного розвитку людини. Після екстраверзії дитячого віку (життя річевим світом) слідує, інколи навіть дуже різким переходом, інтроверзія, характеристична для років дозрівання. Тоді саме пробивається вперше з цілою силою й серед бурхливих внутрішніх заворушень свідомість відрубности свого індивідуального „я”, а з відкриттям цього важного факту змінюється ціла психічна постава дитини, що зосереджується тепер цілком на своїому, нововідкритому внутрішньому світі; у слід за тим дотеперішнє інтимне відношення до найблищого соціального середовища, як і до річевого світу, припиняється, а його місце займає відома негація, що приносить чимало клопотів так батькам, як і учителям. З досягненням зрілості бере гору екстраверзія. Старечий вік сприяє перевазі інтроверзії.

Типи культур і народів. Прикладаючи Юнгові поняття до психіки колективів, можемо розрізнити: 1. тип однобічний, екстраверзійний або інтроверзійний, і 2. тип повний, екстраверзійно-інтроверзійний. Народом екстраверзійно однобічним були Римляни. Цілком віддані своїм практичним інтересам та ідеалам, уміли їх переводити в життя з залізною енергією й безоглядною впертістю. Зразкові під оглядом дисципліни,

жадібні панування й посідання, фанатично привязані до своєї батьківщини, завжди готові жертвувати особисте для загального добра, тверезі, не сентиментальні в думанні, були вони зразковими патріотами, незрівняними політиками та організаторами державно-суспільного життя. Однобічне уздібнення римського народу, – завважує Чемберлен,³ – зосереджувалося на політиці, правничій творчості і державній адміністрації. Політика вбивала в Римлян у зародку всякі інші здібності. Їх цивілізаторська місія, особливо державна організація земель, абсорбувала їх цілком, так що їм не залишалось уже свободних сил для культурної творчости, в якій вони були лиш переймачами та наслідувачами (філософія, поезія, мистецтво). За те передали вони європейським народам свою високу цивілізацію (політику, організацію Церкви й держави, право, адміністрацію, індустрію). Та за своєю невтомною цивілізаційно-експанзивною діяльністю не встигли вони утриматись на первісній моральній висоті й те було одною з причин кінця їхньої історії.

Нахил до інтроверзії характеристичний для духовости індійського народу. „Колискою індійської культури, – пише Рабіндранат Тагор,⁴ – був могутній ліс, багатий на овочі й звірину. Людина, маючи подостатком усього, що до життя потрібне, не мусіла витрачувати своїх сил і гартувати свою волю в боротьбі з зовнішньою природою. ... Свобідна її енергія спрямовувалась на розгадування таємниць зовкілля, ішла слідами таємного безмежного, з яким почувалась, як щось одне. Овіч задоволення знаходила вона у братанні з усім живим і мертвим, в універсальній симпатії”. Індієць шукав нутрішнього в зовнішньому світі; предметом його уваги була власна душа й таємна вічна духовість, що проникає все живе й мертво; ідеалом – нутрішня досконалість. „Героями в давнину славилися в Індійців не політики, учені або полководці, тільки ріші, що позбуваючись власного „я” обєднувалися з

³ H. S. Chamberlain, Die Gekrdlagen des XIX Jahrhunderts, München, 10. Aufl. 1912, стр. 890.

⁴ Rabindranath Tagore: Sadhama – der Weg zur Vollendung, 1913.

Вічним і в найбільшому спокої вмірали, як мудрці⁵. Наслідком незацікавленості зовнішніми реальностями – пасивність на зовні, брак політики й історії, неорганізованість, господарський примітивізм, негативне відношення до культури Заходу й держави та нації, як її вицвіту. „На Індії, які живуть що найменш 50 років, – пише Р. Тагор у своїй книжці п. н. „Націоналізм”, – на Індії, яких історія не була історією боротьби за королівську владу, історією політичних змагань, тільки історією суспільного життя і змагань до духових ідеалів, найшла хвиля впливів Заходу, які стали вперек їх завданні. Аполітичний нарід, якого бажанням було досі „жити в тишині і глибокій задумі”, зустрівся вперше з „нацією”, цією державно організованою „звірюкою-машиною”, що задля „сили й багатства” вбиває душу в людині” й позбавляє життя всяких цінностей.

Індійський антиєвропеїзм має свій корінь в одвічному антагонізмі двох світів, протилежних собі своєю психічною організацією і вслід за тим – своєю ідеологією. Перший із них – це дух американізму, прямування до сили й багатства, до удосконалення зовнішнього життя і продукції за допомогою науки й техніки. Його останньою крайністю є ленінізм, що перетворює й суспільне життя на колектив-машину та фанатично побороє все, що суперечить екстраверзії та її світорозумінні.

Протилежністю американізму є г а н д і з м, якщо назвемо так ідеологічну течію, яку заступає вожд сучасного індійського національного відродження, Ганді. Гандізм – це змагання до внутрішньої могутності, культ доскональної дійсності, шукання внутрішнього щастя, яке можна осягти тільки після визволення із ярма залежності від матерії та

⁵ Тут нагадується вірш П. Куліша до українського народу:

Народи славляться великими мужами
війни й політики, науки й іскуства,
А ми пишаємося дівчатами й жінками,
вінцями красоти, скарбівницями чувства.

Українські жінки „вічними піснями просвіщають серця”, патріархальне життя на хуторах-раях не знає „столичного зіпсуття”. – Зовнішній силі й пишноті інших народів гордо протиставить Куліш високу внутрішню культурність свого народу, що полягає в жіночій мягкосердешності, в моральній непорочності.

після знівечення машини, яка поневолює й деморалізує душу, повертаючи людину в мертву річ, у сліпе, бездушне знаряддя. Ради добра й щастя людини, – учить Ганді⁶, – можна б обійтись і без залізниці, трамваю й електричного світла, бо те все суперечить первісному призначенні людського роду. „Природні заняття людини є так уладжені, що обсяг діяльності власних рук і ніг цілком вистарчає для заспокоєння первісних потреб”. Щастя в внутрішній, моральній досконалості, в *ahimsa*, що значить любов, покору, доброту.

Екстраверзійному культові сили на зовні й матерії протиставить Ганді культ внутрішньої сили й духовости, інтелектуальної культурі – моральну, загальності – індивідуальність, котра є головним предметом його уваги й турбот; боротьбі за волю народу при допомозі фізичного насилля протиставить боротьбу, що користується тільки моральними засобами й через змагання до моральної величності й вищости над противником має вести до перемоги.

Гандізм – це в суті наш український с к о в о р о д и з м. Ганді і Сковорода! Не зважаючи на різницю часу й простору, як вони собі близькі! Обидва виховувались на споріднених собі духом творах, філософічно-релігійного змісту. Обидва покинули свою професію, Сковорода – учителювання, Ганді – адвокатуру, і стали безпрофесійними мандрівниками-проповідниками. Обидва прихильники спокійного життя на самоті, в їжі вегетеріяни, своїм зверхнім одягом злидарі, ентузіясти природи, в якій обявляється їм велич Бога. Наскрізь релігійні натури, для яких релігія є головним сенсом життя, але обидва вони критично ставляться до релігійної традиції, кладучи головну вагу на внутрішню її ідею, а не на зовнішню форму. Обидва споглядають на світ з моралістичної виключно точки погляду і вважають за суєту те, що не веде до внутрішнього піднесення й ушасливлення людини. Звідси й те їхнє іронічним скептицизмом нав'язане відношення до тріумфів людського інтелекту й досягнень цивілізації, не виключаючи школи, медицини або правосуддя. „Менш наук – менш дурнів”, – іронізує Сковорода. – „Менш лікарів – менш недужих, менш за-

⁶ René Fülöp-Miller: Lenin i Gandhi, 1927.

конів – менш беззаконників”. Обидва є фанатиками духового світу, спірітуалістами, що не цінять матерії. Та вони теж і рижняться між собою. Спірітуалізм Сковороди замкнувся в егоцентризмі, роблячи його людиною соціально й політично індіферентною. Не маючи ніяких суспільно-політичних ідеалів, остався він ціле життя космополітично настроєним українським „філософом”. Спірітуалізм Ганді, перейнятий духом індійської симпатії, виніс його на чоло визвольного індійського руху і зробив його „святим” вождом великого народу, індійським патріотом і месіяністом.

В противенстві до римської екстраверзії індійська інтроверзія сприяла буйному розвиткові духової культури, яка рахується до найбагатших у світі й має передовсім релігійно-філософичний та поетичний характер. Незвичайно багата індійська поезія не відзначається одначе тою плястиккою, що напр. грецька, а індійські науки є теж наслідком незацікавлення емпірією й браку хисту до збирання матеріялу фактів переважно абстрактно-формальні. „Індієць, – завважує Чемберлен⁷, – гине від анемії матеріялу знання; це погибаючий з голоду ідеаліст, зате – тропічний розвиток чисто мозкової (абстрактної) чинности, розцвіт фантазії й льогічно-математичних здібностей”.

Поруч однобічних типів можна навести й зразки культур повного типу, що полягають на гармонійній творчій співучасті обидвох психічних постав. Грецька культура завдячує свою всебічність передовсім щасливій сполуці тих обидвох родів зацікавлення світом, так нутрішнім, як і зовнішнім. Майже всі напрямки людської творчости знайшли в грецькій духовості пригоже поле для свого розвитку. Греки були народом войовників і мислителів, мистців і торговців, поетів і дослідників, теоретиків і практиків. Все ж таки про ідеальну рівновагу сил грецького духа говорити годі, бо, як показує історія, найслабшим пунктом була тут політика, що виявилось в нездатності Греків утворити трівку державу. Центр ваги спочивав у філософичній і мистецькій творчості.

⁷ Op. cit., ст. 897.

До ступня грецької всебічності наближується сучасна культура Заходу, що виросла на ґрунті різних кровних сполук з перевагою германського елемента, що до певної міри дає нам право говорити про її германський характер.

Двобічність германського типу ясно просвічує із знаменитої його характеристики, яку дає нам у своєму, цитованому вже творі Чемберлен. „Германець, – пише він, – це найбільш ідеалістична, але разом з тим і найпрактичніша людина у світі. Він пише критику чистого розуму і винаходить залізницю. Ньютон – математик, пише коментар до євангелія св. Йоана. Музик Кромптон винаходить машину до прядення. Бісмарк любить музику Бетовена... „Містичні імпульси йдуть у парі з жадобою знання, сила віри з розмахом до діла й творчості, влади й посідання... „Жадоба посідання є джерелом тріумфального походу жадоби пізнання й відкриття від 13 ст. ... „Високі організаторські й формативні (gestaltende) здібності (державно-творчий талант), шляхотна амбітність і потреба ідеалів... „Занятий завойовуванням світу, досліджуванням природи й її опановуванням, збиранням кольосального матеріалу знання... „Рівномірний і однаково цінний розвиток різних ділянок людської творчості: філософії, релігії, наук, економії, індустрії, техніки, політики... „В осередку стоїть цивілізацій, а їй у противагу – безсмертна культура...” Поруч із розцвітом техніки, індустрії, торгівлі, географічних відкриття, дослідів природи, що охоплюють цілий космос, – „проникання в глибини людської думки і змагання вперу до найвищих висот людського духа”⁸.

Завдяки саме сполучі в собі двох протилежних типів психіки германська культура розпоряджає таким різноманітним багатством своїх продуктів, але водночас вона й повна протиріччів та внутрішніх суперечностей, що теж дуже влучно схоплює Чемберлен у словах; „Відвернене від світу спекулятивне думання, заняття поезією, філософією, містикою, з волею спрямованою до середини, у себе – і рівночасно безумовна воля на зовні. Наука про внутрішнє навернення, терпимість, милосердя – і релігія виключного самозабезпечення і

⁸ Op. cit, ст. 605, 612, 630, 890, 899.

фанатичної нетерпимості”⁹. Імперіалізм іде тут у парі з пацифізмом, брутальність з гуманністю, матеріалізм із ідеалізмом. Ця двобічність робить нам зрозумілою теж і ту велику живучість культури Заходу. Вона немов не старіється, приймаючи щораз нове обличчя. Безнастання її гнучкість і змінливість, що проявляється в скорих переходах від одної протилежності до другої (романтизм – реалізм, ідеалізм – матеріалізм), має свою основу в періодичних хитаннях західньої духовости в бік екстра – то інтроверзії, наслідком чого протилежні течії чергуються. Але й тут годі говорити про гармонійну рівновагу сил. Екстраверсія помітно переважає (американізм). Римська спадщина ввійшла в тіло і кров культури Заходу.

Двобічність російської духовости характеризують нам слова російського філософа Бердяєва, автора книжки п. н. „Душа Росії” з р. 1915¹⁰. „Росія є наскрізь антиполітична й цю її антиполітичність треба ясно собі усвідомити, якщо хочемо наблизитися до розв’язки таємниці російської душі. Призадумаймося: над осьякими фактами: Нарід в особах своїх найбільш народніх мислителів, письменників і публіцистів помітно протидержавний і найбільш анархічний на світі (Толстой) – збудував сильну державу, цілком віддався кольосові державности й відзначається невідомою деінде підлесливістю супроти своєї бюрократії”. І далі: „Нарід, якого не тільки найзнаменитші сини, але й загал інтелігенції визнає найбільш наднаціональні, вселюдські ідеали, – творив нечувані націоналістичні ексцеси, русифікував підбиті народи, націоналізував навіть загальну Христову Церкву і кличучи, що Європа зогнила, проголошував, що вона, диявольський утвір, призначений на загибель”.

Боротьба з усяким тиском із зовні на душу, шукання Бога, релігійний месіанізм – поруч із брутальною експанзивністю на зовні; ідеалізм і подивугідний практицизм, індивідуалізм і дух колективізму, проповідь, внутрішніх ідеалів і тяга до загарбання, посідання й панування, утеча до внутрішнього царства з собі й захоплення для кольосу царської імперії, нігі-

⁹ Оп. cit., ст. 687.

¹⁰ Див. М. Zdziechowski: Wpływy rosyjskie na duszę polską. Kraków 1920 ст. 31.

лізм і безоглядна воля до життя, дух революції й назадництва – все те складалось на загадкове обличчя Росії, робило її для Європи страшною то симпатичною й представляло її як „країну незбагнаних можливостей”. Такою залишається вона й далі, хоча характер її під натиском всевладної тепер екстраверзії неначебто стався одностайніший, а боротьба двох протилежних собі сил неначебто припинилась.

Додатньою прикметою двобічних типів колективу є їх висока життєздатність, яка забезпечує їх перед духовою безплідністю, як і перед упослідженням на арені зовнішнього життя.

Два типи релігії. Дваріжні відношення до світу, які впливають із протилежних собі психічних течій, зазначаються особливо виразно на характері релігії та релігійного життя взагалі. Під впливом екстраверзії релігія об'єднується з життям, прилаштовується до його потреб, вимог та ідеалів, стається одним із могутніх засобів для цілей загально-суспільного поступу або політично-національної експанзії. Релігійне життя зосереджується більш на зовнішніх формальностях, ніж на внутрішньому їх сенсі.

Під впливом інтроверзії релігія має нахил сепаруватись від життя і світу; замикаючись у собі залишається справою особисто-індивідуальною, політично чи національно безбарвною; схиляється до космополітизму й намагається у всьому оставатись вірною своїм принципам, не вдаючись у компроміси з постулатами позарелігійного та позацерковного життя. Релігійність шукає вислову в внутрішній побожності.

Ця різниця вийде конкретніше, коли проведемо паралелю напр. між російським і українським православним християнством. Російське православ'я, – як це зясував уже Костомаров у своєму нарисі „Дві руські народності”, – стануло на службу російської політики. Поняття Божої управи світом тісно об'єдналось з ідеєю світської державної влади. Цар стався заступником і виконавцем волі Бога на землі. Царську владу, вкриту так ореолом Божої святости, вийнято зпід людської критики й тим утверджено її на довгі віки. Через те саме отримали освячення й усі її політичні підприємства. „Це не містицизм, – завважує до цього Костомарів, – а великий

практицизм російського народу, що, пізнавши потребу громадської єдності і практичного пожертвування особистістю, як передумови всякої загальної справи, повірив свою волю волі своїх вибранців, лишив освячення вищому вислові Мудрости й дійшов до формул: „Бог та цар у всьому”. Російське православ'я не тільки поклато міцні підвалини під державну будівлю, але й втягаючи Бога до участі в її розбудові виховувало в російському народі віру в свої сили, обєднані зі силою Божої волі, почуття своєї вибраности й більшевартности супроти неросійських та неправославних народів. Православ'я було *spiritus agens* російського імперіалізму, робило нарід самопевним, гордим, підприємчивим, смілим і неперебірчивим у засобах для „святої” цілі. Відступаючи від строгих принципів християнської науки, воно йшло на компроміси з ідеалами політики, служачи передовсім інтересам нації.

Українське православ'я стояло впродовж своєї многовікової історії осторонь суспільно-політичного життя, з яким воно часто навіть різко ідеологічно розходилося, згадати б тільки вороже відношення до козацтва, яке проявилось в київо-могилянській літературі XVII. в.¹¹ Тільки в початках (X, XII в.) і то лиш переважно з почину грецького духовенства, роблено спроби в напрямку обєднання релігії з політикою, „спроби пересадити на руський ґрунт візантійську ідею божественности початку і святости державної власти. Духовенство заводить молитву за князя в церкві й поручає її в домашній молитві. Все те були річи нечувані і для староруських суспільних поглядів зовсім нові; на українському ґрунті вони не закорінилися”¹². Релігійного освячення власти не переніс із Візантії на Русь і сам Володимир Великий¹³, який перейнявся більш етичним духом християнства, йото наукою любови й милосердя, ніж утаєними в ньому можливостями утвердження найвищої державної влади. Піднесення княжої особи, як голови держави, на пєдестал святости протирічить християнському принципіві рівности всіх смертних перед Бо-

¹¹ М. Грушевський: Історія України-Руси, т VIII., част. II, ст. 114 ід. Київ-Відень, 1922.

¹² М. Грушевський: *op. cit.*, том. III., ст. 441. Львів, 1900.

¹³ М. Грушевський: *op. cit.*, том. I ст. 477. Львів, 1904.

гом, а інтроверзійне християнство є передовсім принципове. Таким було в найвищих і найщиріших своїх висловах і українське православля, що орієнтувалось завжди на принципи Христової науки й переважно не вміло знайти спільну мову з життям. Воно, зводячи всі проблеми до одної проблеми особисто-індивідуального спасіння, спрямовуючи увагу на вічне – безчасове, ніколи не цікавилось надто справами суспільно-загального характеру, як і не звязувалось теж зі справами своєї земної батьківщини. Виймаючи кожну окрему людину зі суспільного звязку й ставлячи її виключно на себе саму, кладучи до того їй на серце власну душевну справу як найвищу, найсвятішу, як єдино важну для неї, українське православля було несвідомим розсадником космо-політизму, анархо-індивідуалізму й апатії до цінностей цивілізації й світської культури.

Основні риси обидвох форм релігійного думання й відчуження ярко виступають у двох відомих нам, різко протилежних собі, національно різних, історичних постаттях з останніх десятиліть XVI в.

Петро Скарга і Іван Вишенський. Вожд агресивного католицизму, дух політичної експанзії, творець Берестейської Унії – і святоафонський пустельник, палений жагою дорівняти Христові, досягнути найвищого ступня аскетичного подвигу, як вожд смертельно загроженого православля!

Петро Скарга¹⁴, в якого жилах плила мазурська кров, у своєму патріотизмі не ріжнився від свого антагоніста Лютра, що свою найвищу ціль бачив у службі своїй батьківщині: *Für meine Deutschen bin ich geboren, ihnen will ich dienen*. Головною справою для Скарги були добро і слава польської держави. Не для того, щоб рятувати душі православних, заходився він так ревно коло справи унії, але для того, „*żądństwo to w rzeczach świeckich było potężniejsze i więcej wam (православним) królowie polscy ta ziemia litewska dufala*”. Через насильне викорінення інших релігійних конфесій і через заведення скрізь одної католицької віри хотів Скарга зробити свою батьківщину на внутр одностайною та сильною

¹⁴ St. Windakiewicz: Piotr Skarga, Kraków, 1925.

й на зверх могутньою. Польща була для нього цілим світом. А любив він її не тільки за те, що вона католицька, але й „за її світлу й несплямвану – як казав – історію, за її воєнну славу, свободу, земні багатства”. В його католицькій акції вимоги біжучої політики брали звичайно гору над принципами Христової науки. Він жеж підштовхував уряд до репресій проти некатоліків, був прихильником строгих кар за всякі злочини проти держави, журився занепадом лицарського духа серед шляхти, агітував за війною проти Туреччини, бажав перетворити Польщу на абсолютну монархію з дисципліною сліпого послуху, хочби й за ціну індивідуальної свободи. Особисте було для нього неважне супроти загального. Любить життя, тілесних потреб не поборював: „Ciało masz, nie jesteś duchem, jeść i pić musisz. Najadłszy się więcej zrobisz za godzinę, niżeli głodny a słaby za dzień”. На зовнішні релігійні вислови клав велику вагу, але не був прихильником аскетичних подвигів: Nie wszystko, co czynili święci, naśladować możemy; wiele jest przykładów, które tylko na dziwowanie dane są. Дуже цінив інтелектуальну освіту та науки й жадібно студіював. Твори античної „поганської” літератури, як католик, у дусі того часу, не міг захвалювати, але, на його думку, „szkoda ich odmiać gdyż wiele się dobrych wiadomości u nich doczyta i w blocie złoto się znaleźć może”. Був людиною експанзивною на зовні, залізної волі, в різноманітних напрямках практично діяльною (проповідництво, письменницька діяльність, політика, організація шкіл і гуманітарних підприємств, учителювання і т. ін.). Уся енергія його спрямовується на об'єктивний світ, особисте підпорядковується загальному, суб'єктивний, внутрішній світ никне за об'єктивно-загальними інтересами. Релігія служить засобом для високих цілей цього світу, передовсім найближчого йому світу, свого рідного краю й народу.

Для Вишенського¹⁵ є релігія самоціллю й усім змістом життя; єдиноцінним людським добром, для якого треба кинути все інше в світі й відвернутись від усіх зовнішніх дібр і

¹⁵ І. Фрайко: Іван Вишенський і його твори, Львів, 1895. М. Грушевський: Історія української літератури, том V., Київ, 1926, стор. 284–351, 419–444. М. Возняк: Історія української літератури, том II., Львів, 1921; ст. 125–170.

справ. Він – ригорист і принципіаліст, що прямує до найвищої гармонії між людиною й наказами Христової науки заходить у свійому моралізмі аж до останньої межі, за якою вже не чути ніякого гомону життя, де царствує один тільки безтілесний дух, що живе одним бажанням: вічного щастя в Бозі. З точки погляду найвищих ідеалів християнської віри, якими є саме покора, вбогість, простота, любов і терпіння, що одні лиш забезпечують душі спасіння, споглядає Вишенський на світ і все те, що не відповідає осьтим ідеалам і через те не веде до останньої цілі життя, вважає за нікчемну суєту й діявольську спокусу, яку треба не тільки обминати, але й ненавидіти та поборювати. Сюди належать усі людські зовнішні справи й заняття, особисті й загальні, змагання до краси, сили й багатства, до знання й мудрости, до слави, влади, панування. Політика, економія, організація, інтелектуальна культура – все те для Вишенського безвартісні річі, для душі погубні.

Ми спочуваємо з Вишенським, як талановитим горячим оборонцем православ'я, яке було тоді заборолом української нації, та при цьому ми є свідомі й того, як небажаний своїми наслідками мусів бути вплив на душевну поставу українського громадянства, вплив цього фанатичного спірітуаліста й принципіаліста, проповідника життєвого самогубства, у відношенні до світу й культури песиміста й циніка, звеличника життєвої порожняви й зовнішнього безруху, типового анархо-індивідуаліста з усіма іншими рисами крайньої інтроверзії. В цьому дусі до деякої міри виховувалось українське громадянство вже віддавна під впливом моралістичної літератури, та в посланнях Вишенського доходить воно до точки свого найвищого напруження.

Аскетичний принципіалізм Вишенського може мати почасти своє виправдання в хибах тодішнього передового суспільства, в його моральній рознузданості; він має теж ту заслугу, що будив приспане сумління на вид недолі закріпощеного простолюддя й вимагав шанування кожної людини, як істоти нам рівної, до чого не міг підвестися Скарга, – але в загальному підсумку індивідуальність Вишенського з погляду психологічних міркувань не була вповні щасливим зявищем у тій дуже критичній історичній добі. Його безкомпромісове

відношення до життя, цинізм супроти цінностей світської культури та егоцентризм не могли зібрати й озброїти потрібні сили для оборони українського православ'я, а навпаки – давали привід багатьом, що відчували потребу зв'язку з реальним життям, до релігійної, а вслід за тим і національної дезерції. Рятувати православ'я могла тільки та течія серед тодішнього нашого громадянства, котра під впливом відгуків західно-європейських течій, повернувшись фронтом до життя, започаткувала національно-культурний рух; взялась за суспільну й шкільно-освітню організацію. Та вона скоро заглухла під натиском української інтроверзії. Гору взяла схолястика, яка на українському ґрунті завершила духову течію назад до абстрактної від реального українського життя відірваної універсальності.

Літературний двобій, який розгорівся з кінцем XVI. в. між православ'ям і католицизмом, є тільки одним з багатьох епізодів в історії безнастанного спору між цими двома формами християнства, які мають свій корінь в різницях людської психіки. Інтроверзія ставиться вороже до всього, що вносить в християнство екстраверзія. Їй несимпатична строга організація, оснований на єдинодержаві папи, противні посягання по владу над світом, співпраця зі світськими науками та „поганською” філософією, войовничість, життє- і освітолюбність, практицизм. Зі становища інтроверзії все те є зрадою засад правдивого християнства, яке велить жити в бідності, бути покірним і простим у розумі своїм, терпіти й ближніх любити. Латинський костел, – писав Вишенський, кидаючи громи в той бік, – увесь потонув у брехні поганській, гордошах, власті, славі, багатві і любові світу сього... Його щастя – це пекло, його школи й науки – „пропасть і погибель вічна”¹⁶. Людський розум – це отрута, що веде до ересі й загиби душі; всяка освіта – це „смертоносное мудрованіє”. Православні повинні від тих наук утікати, як від зарази. Краще нехай остануться дурними і простими, немудрими „зовнішньою наукою”, бо ліпше „ні аза не знати, тільки щоб до Христа дотиснутися”¹⁷. Найбільшим спроневеренням супроти християнства вважалося політичні

¹⁶ М. Грушевський: Іст. Літ., т. V., ст. 424, 435.

¹⁷ І. Франко: Ів. Вишенський, ст. 383, 400.

аспірації римської Церкви, її змагання до влади, жадобу панування. Не залежало тут лиш на християнському принципі рівності всіх людей між собою; інтроверзія взагалі, кладучи особисто-індивідуальне вище всього, схиляється в бік анархізму. Вишенський виступав не тільки проти папської влади, але й за православними владиками не визнавав права до неї. По думці Христової засади, щоб не був „один понад усіх”, вони мають бути тільки першими щодо доброго прикладу в громаді рівних собі вірних.

Західній агресивності протиставив Вишенський засаду пасивного терпіння, бо це уподібнює нас до Христа й веде до життя вічного.

У противенстві до патріотизму екстраверзії інтроверзійний тип релігії не знає земної батьківщини ні народу. Ця риса виступає ярко в цинічній відповіді Вишенського на зроблені йому докори за те, що він утікає на безлюддя, намісць працювати в краю для рідного народу. „Ані я з народом завітів не робив, ані обіцянок не давав, ані не знаю народу, ані з ним не розмовляв, ані очима не бачив”. Його національну свідомість характеризує Франко словами: „Вишенський почував себе Славянином, ближчим до Сербів і Болгар, ніж до інших народів; Малорусином, окремим від Великорусів, хоч ближчим до них, ніж до інших Славян¹⁸”.

Для внутрішньо зорієнтованого християнства всі проблеми зосереджуються на центральній проблемі особисто-індивідуального щастя. Вишенський поборював католицтво не як силу, що загрожує руському православію чи то православної руськості, тільки як віру, яку з погляду індивідуального добра треба відкинути, бо вона – на його думку – веде до вічної загибелі. Скарга руководився ідеалами загальносупільного характеру, для Вишенського осередком усього буття є індивідуальна душа, найвищою ціллю – її добро.

Для західнього католицтва представлялось православля передусім з боку тих своїх зовнішніх сторінок, які є характеристичні для інтроверзії: неорганізованість з нахилом до анархії, культурна відсталість і неосвіченість духовенства, ре-

---

¹⁸ І. Франко: *op. cit.*, ст. 491.

лігійна пересадність, зовнішня простота аж до занедбаності („невитерті чоботища”, які брав в оборону Вишенський).

II

Українська психіка в світлі характеристик М. Костомарова, В. Липинського і Д. Чижевського. М. Костомарів, автор психологічно-соціологічного нарису п. н. „Дві руські народності!”¹⁹, освітлює психіку українського народу з погляду різниць, які він добачує між українським і російським народом. Збираю найсуттєвіше під окремими пунктами.

1. Напроти російської експанзивності – в розумінні змагання до підбою земель і народів, до поширення влади – український нарід не виявляв нахилу до насильного самопоширювання й володіння. В нього не було „нічого насилующого, нівелюючого, не було політики, холодного вирахування”.

2. На російському ґрунті взяв гору принцип загальности над особистістю і шляхом насильного з’динення частин, обмеження індивідуальної свободи привів до утворення абсолютної монархії. Українська свободолюбність вела до вільних спілок і федеративних форм суспільного життя, які одначе наслідком переваги особистости над загальністю швидко підлягали розкладові. „У безнастанних сварах і межюсобицях і війнах за ображену честь або за хвилеву добичу руйнувалось недокінчене (державна організація), намісьць, щоб його утвердити на віки. Кожний наш суспільно-політичний лад безнастанно хитався і валився під впливом химерних бунтів особистого своєвілля і вже в моменті свого народження носить у собі зародки упадку...”. „Те саме, що змело з поверхні землі нашу князівську державність, проявилось ще раз блискуче в історії козаччини. Україна потопаюча в нутрішньому хаосі ставала здобичею добре зорганізованих і здисциплінованих противників”. Свою тезу ілюструє Костомарів теж на своєрідних особливостях соціального („мір” – „громада”) й родинного життя обидвох народів.

¹⁹ 1861, „Руська письменність”, т. IV., ст. 439–488.

3. Російський нарід – матеріялістичний і практично-розумовий. Його матеріялізм проявляється в межах релігійного життя привязуванням більшої ваги до зовнішностей (обрядів, слів і форм), в області ідей – змаганням перевести ідею в життя, практично її зматеріялізувати та пристосувати. Утилітаризм, позбавлений змислу для краси, характеризує російського селянина. У своїх змаганнях російський нарід витревалий, послідовний. – Український ідеалізм проявляється в внутрішній більш релігійності, в естетиці, любові до природи, у духовій вищості народньої творчості, зокрема в поезії. У своїх змаганнях український нарід хиткий, невitreвалий, без ясних цілей.

4. Російська волевільність відбивається в російській народній поезії, яка має героїчний характер, оспівує багатирів сильної волі в сфері діла. Тут „поетичний елемент звернувся в сферу волі і світлої думки”. – Українська поезія звернулася в сферу „фантазії й чуття”. Вона висловлює почування, удуховлює й ідеалізує (природу, жінку); змістом шляхотна, формою й висловом тонка та граціозна.

В. Липинський освітлює характер українського народу у своїх „Листах до Братів хліборобів”²⁰ з точки погляду державотворчого уздібнення, котре на його думку вимагає „ідеї, сильної волі, інтелігентности й організації”.

1. Всупереч цьому українське племя, як словянське, є з природи пасивне і „східне по найглибшим основам своєї духової структури”. Імпульси до державної творчості на словянському ґрунті давали напливові чужі расові елементи. „Польща повстала з розселення прекрасно зорганізованих войовників Ляхів, мабуть дансько-норманського походження, між пасивною словянською масою”. Основи Русі поклали півкочуючі добичники, войовники Варяги. Завдяки їм почалась уніфікація й організація держави, опертої на князівських дружинах. Козацька Україна завдячує свій початок активним елементам, які напливали з Заходу через Польщу й Литву. Асимілюючись з українською масою й рівночасно заховуючи свою активність, вони спричиняють процес відокремлювання українського племені від великоруського, тим започаткову-

²⁰ Психології укр. народу присвячена частина IV. (з 1924 р.), зокрема лист 37, ст. 416–470; окрім цього див. ст.: XXIII, XXIV, 56, 311, 350, 351, 365, 376 і ін.

ють вони українство й витворюють ідею, саме поняття України, маючи „з кровю предків одідичений інстинктовий нахил до творення своєї влади й держави”. „Ці будівничі-організатори, до яких приставали місцеві активні елементи, походили з рядів польської українізованої шляхти, до якої належали: П. К. Сагайдачний, Б. Хмельницький, Ст. Кричевський, І. Богун, Ю. Немирич, І. Виговський, І. Мазепа-Колодинський, П. Орлик, Кальнишевський і інші”²¹. Ці напливові елементи згодом деморалізувалися і денационалізувалися. Безпосереднім наслідком пасивності, яка має свій корінь у слабості волі, в неохоті до великих зусиль, перевиховати себе побороючи в собі недисциплінованість, егоцентризм, неорганізованість, є підлеглість українського народу волею націям.

2. Перевага емоціональності над волею та інтелігентністю. Під інтелігентністю розуміє автор „здатність спокійно й витривало, а тому по змозі і вірно обсервувати явища та знаходити між ними причиновий звязок”. З надмірної чуттєвості випливає змінливість симпатій, орієнтацій та ідей (ідеологічно-політична безхарактерність), брак витривалості й неспроможність „виявити своє хотіння в ясній і тривкій ідеї та закріпити його витривалою, здержаною, довгою, організованою, послідовною й розумною працею, тому що увага розпорошується весь час під впливом нових емоціональних подражнень... Тому так тяжка є на Україні політика”. Дальшим наслідком емоціональної переваги є легка запальність і шкоро остигання, велика придиркуватість до дрібниць і більший нахил до романтизму, ніж до ідеалізму. Романтичний порив, чисто емоціональний, відзначається неясністю ідеї, якої здійснювання відбувається шляхом не – скупчення сили волі й розуму, а постійного подразнювання емоцій, що до цілі не доводить. „Українські політичні провідники з нахилом до романтизму та до керування себе в політиці почуттями, а не волею та розумом, з туманними ідеями – більше співали або поетизували, кричали або плакали, ніж висловлювалися членороздільною, льогічною й ясною прозою”²².

²¹ Op. cit: Вступ, ст. XXIII.

²² Op. cit., ст. 433.

3. Анархічний індивідуалізм, як найбільший ворог єдності, дисципліни й організації, робив часто „дике поле” з України, по якому „гасали опришки й дейнеки”. Проявлявся як „хамство” в умовах громадянської свободи, або як „рабство”, коли держава брала гору над громадянством. У безнастанних межиусобицях винищувала себе провідна верства, так за князівської держави, як і козаччини, покликуючи на українську землю чужоземні та ворожі сили. Під впливом анархічного індивідуалізму затрачуються організаційно-творчі прикмети, розвивається „взаємно пожираюче себе сектанство” (релігійне, політичне, філософічне), надмірна диференціація спинює процес інтеграції, тобто творення міцно організованих звязків. Неорганізований індивідуалізм перемінює найсміливіші підприємства одиниць у безглуздий авантюризм. „Рідко яка країна має так сміливих людей, як Україна. Але теж ні в одній країні ця сміливість... так по пустому, так безглуздо не марнується”²³. Індивідуалізм, ненаситний своїми „матеріалістичними апетитами”, не здатний чимось ідейно захопитися, чогось сильно, непохитно хотіти, для чогось свою особу жертвувати і перед чимось своїм анархічним егоїзмом поступитися.

4. Брак територіального патріотизму („екстериторіальність ідеології”), що торкається теж і чужонаціональних елементів, що заселяють Україну. „Україна була завжди гніздом, яке постачало фанатиків екстериторіальної віроісповідності... і становости”. Наші предки ненавиділи співгромадян в ім'я своїх екстериторіальних ідей і в боротьбі між собою прикликали людей одної віри чи одного стану з чужих сусідніх територій. „Патріотів українських і українського патріотизму історія наша за винятком одиниць і епізодів не знає”²⁴.

Зупиняючись над об'єктивними умовами української психіки підкреслює автор три моменти. Добре підсоння й родючість землі сприяє розвиткові пасивності й дегенерації громадських інстинктів. Неусталеність раси, брак расової єдності, хаотична мішанина активних і пасивних елементів різного расового походження при рівночасній відсутності

²³ Оп. cit., ст. 365.

²⁴ Оп. cit., ст. 376.

зусиль виховувати себе до політичної єдності, є причиною безнастанної розєднаности, взаємної зненависти, браку патріотизму. Некорисне географічне положення, зокрема брак природних охоронник границь, витворював свідомість непевного політичного завтра, що ослаблювало енергію. Положення на пограниччі двох ріжних культур, візантійської й римської, поглиблювало ріжниці між окремими краями. Всі ті три причини (якість землі, расова мішанина, географічне положення) витворювали за велику, часто пристрасну чуттєвість, якої „не стримують ослаблені легкою боротьбою за фізичне існування й причинами політичного характеру – воля та інтелігентність”. „Політично руйнуючий вплив оцих статичних причин нашої недержавности зростає в напрямі з північного заходу на південний схід – в міру того, як зростає степовість, отвертість, родючість і расова хаотична мішанина на українській землі”²⁵.

Д. Чижевський у вступі до своїх „Нарисів з історії філософії на Україні”²⁶ підкреслює риси, характеристичні для психічного укладу українського народу взагалі, як і риси, спільні представникам української духової еліти, зокрема. Емоціоналізм, як сентименталізм, чутливість та ліризм, найяскравіше виявляється в естетичизмі українського народнього життя й обрядовості. Друга риса це індивідуалізм та стремління до свободи в ріжних розуміннях цього слова, що може вести до самоізолювання, до конфлікту з усім та усіма, до розкладу всякої життєвої форми, хоч у певних випадках може вести і веде до глибоко позитивних форм творчости й активности”. З „артизмом” вдачі, як і з індивідуалізмом, звязана третя риса – неспокій і рухливість, що з одного боку виявляється позитивно, як здібність до прийняття нового, до психічної еволюції, та з другого боку є джерелом „максимально негативних сторінок української історії”, української „хиткості”, тенденції „до взаємної боротьби, до руйнування власних і чужих життєвих форм, усіх жорстоких і кривавих сторінок української історії”. Степ був тією основою, що найбільш причинилася до наведених рис. Деякі інші риси пояснює ав-

²⁵ Op. cit., ст. 428.

²⁶ Прага, 1931, ст. 15–19 („Укр. нар. характер і світогляд”).

тор слідами впливів деяких історичних періодів, зокрема епохи барокка та романтики, що „поклали на український дух найсильніший відбиток”. Головна риса барокка, а саме „декоративність, що цінить більше широкий жест, ніж глибокий зміст, більше розмах і кількість, ніж самий зміст, одним словом цінить більше „здаватися”, ніж „бути” – ця риса залишилась, на думку автора, аж досі в українському національному характері.

До типових рис видатніших представників української думки зараховує автор: 1. Емоціоналізм (теоретичний), що високо оцінює почуттєве життя. Українська думка зосереджується біля „філософії серця”. Почуття – це шлях пізнання (Гоголь, Юркевич), серце – це основа душі, безодня, що породжує з себе поверхню свідомої душі (Сковорода, Гоголь, Юркевич, Куліш). У цій „безодні” криється все, що є в цілому світі, звідси людина – це мікрокосмос (К. Гр. Ставровецький, Сковорода, Гоголь). 2. Ухил до усамотнення (Сковорода, Куліш, Гоголь, Максимович). 3. Визнання великої етичної цінності за кожним індивідумом, права для кожної людини на власний індивідуальний шлях – плюралістична етика (Гоголь, Сковорода). 4. Стремління до гармонії, миру між людьми, людьми й Богом, між різними світоглядами (Київська Школа, Сковорода, Гоголь, Юркевич, Куліш). „Мир є основна етична цінність. Українські мисленники стреміли завше зайняти позиції примирливі, віддати справедливу оцінку і протилежним думкам, ворожим течіям (Юркевич, Лесевич)”. Поруч ідеалу зовнішньої гармонії – змагання й до внутрішньої гармонії, як найвищого ідеалу (Сковорода, Гоголь). 5. Релігійне забарвлення української філософічної думки.

Завваги до методики й предмету характеристики

Спільною ознакою наведених характеристик є метода простого реєстрування окремих душевних прикмет, які кидаються в очі при розгляді різних сторінок життя й творчості народу. Кожна з тих прикмет стоїть незалежно від решти; всі разом не утворюють одного органічного цілого. Тимчасом характер духовості, так індивідуальної, як і збірної, це в суті ріжноманітна одність (*unitas multiplex* – В. Штерн), суцільна

організація – структура, в якій різні окремі елементи складаються на одне внутрішньо спаяне в собі ціле. І тільки з погляду цілого можна зрозуміти сенс та значіння його окремих частин, в даному випадку – різних прикмет, які разом складаються на характер збірноти. Від основної напрямної душевного цілого перш за все залежить якість самих прикмет, як його природних складових елементів, які залежно від загальної психічної постави мусять бути різні, з нею співзвучні. Інтроверсійна постава, напр., дає нам уже з самої природи іншу картину прикмет, як постава екстраверсійна, спрямована назовні, на світ об'єктів. Окремі прикмети з'являються тут і там, як природні наслідки загальної психічної ситуації й на її тлі стаються щойно зрозумілі. Перевага суб'єктивного над об'єктивним, чито особистого над загальним (індивідуалізм, егоцентризм) є в такій самій мірі природна й характеристична для інтроверсії, як протилежні з'явища для екстраверсії. Між загальною поставою й окремими прикметами існує внутрішній органічний зв'язок, у якому одне від другого залежне.

Досліджуючи психіку людського колективу, мусимо мати на увазі його складність і неоднотайність. У його склад входять психічно найрізноманітніші структури, але для психології колективу має значіння передусім те, що в збірному історичному житті залишило за собою найглибші сліди, що надавало тон житті, мало й має рішачий вплив на хід подій, знаходило найсильніший відгук і вислів. Поруч з тим могли й можуть існувати й інші психічні течії, своїм характером навіть протилежні, але в реальних наслідках своїх менш ефективні й тому для загалу даної збірноти менш характеристичні. Для психолога вистарчить вийти хочби тільки з цілком загального погляду на хід історії народу впродовж віків, оцінити вислідню діяння в ньому різних сил, зокрема його сучасний політичний, культурний та економічний стан, віднайти площинь його максимальних та мінімальних осягів, щоб на перший погляд зорієнтуватися, в якому напрямку треба далі йти, щоб із психологічного становища могли дати відповідь на питання, через що в даному випадку є так, а не інакше. При цьому не слід перецінювати значіння зовнішніх, фізичних та історичних умовин, які з погляду людської спроможности не

все бувають дійсно „непереможні”. Не слід теж пояснювати факти виключно залежністю від посторонніх впливів, бо саме те, що даний колектив легко піддавався впливові таких чи інших течій, є для його психіки симптоматичне. Із якості впливів, які найлекше приймаються й найглибше закорінюються, можна робити теж висновки про внутрішню природу збіроти.

Психічна природа не є чимсь абсолютно незмінливим. Завдяки своїй плястичності вона піддається свідомій самокультурі й може під впливом свідомих цілі зусиль відповідно до життєвих потреб удосконалюватися. На шлях такої свідомої самокультури ввійшов недавно український нарід, усвідомивши собі у висліді свого національного пробудження деякі недостачі в порівнанні з іншими народами. Під впливом щораз то енергійніших змагань самоудосконалитись та виховати в собі такі прикмети духа, які уздатнюють опанувати реальну дійсність і поліпшити свою історичну долю, почалась в українському житті, приблизно від 50 років, нова фаза, яку можна назвати коротко фазою європеїзації, через те, що душею її є саме змагання зрівнятись під кожним оглядом з народами європейського Заходу. У висліді цього змагання почалась експансія назовні в напрямку опанування реального світу, а разом з тим прийшли до значіння наука та освіта, економіка, політика, організація. Та це тільки початок психічної еволюції, яка певно не сягнула ще глибоко в душу народу, а для того, щоб акція нашої самокультури могла успішно далі поступати, зокрема на терені шкільно-виховної праці, треба пізнати основи української психіки, як це виявилась вона в українській творчості впродовж віків, з полишенням останнього півстоліття. Цей останній період, як переходовий час кристалізації ново-української духовости, вимагає окремих студій, не тільки з уваги на свої внутрішні ускладнення, характеристичні для всякого переломового часу, але й на глибокі соціально-політичні зміни, які не можуть залишитися без глибшого впливу на психіку народу.

Представники духовости народу. Найпевнішим висловом духовости народу є його духовна творчість, особливо творчість т. зв. народня, здебільш анонімна, і творчість, що похо-

дить від його найбільших талантів. Нарівні з анонімними творцями з народу бувають найбільші творчі індивідуальності найкращими провідниками на шляху досліджування духовости народного колективу, якої вони є часто безпосередніми, самозрозумілими маніфестаціями. Ріжні сторінки збірної духовости збираються тут немов в одному огнищі, досягають високий ступінь свого насичення, й завдяки особливій силі вислову набираються яркої виразности. Наскільки ця творчість є більш спонтанічна, від ерудиції і від зусиль свідомої рефлексії незалежна, настільки й її вартість для психологічного пізнання її ґрунту є більша.

В історії української духової творчости заслуговують з цього боку на спеціальну увагу Іван Вишенський, Григорій Сковорода й Тарас Шевченко поруч із Миколою Гоголем, дарма, що творчість останнього з формальної причини не ввійшла у скарбницю української духової культури. Незважаючи на різниці простору (Галичина–Слобожанщина) й часу (XVI–XIX в.), мимо походження з різних станів (міщанського, козацького, селянського й поміщицького) та індивідуальної оригінальності кожного з них, об'єднує їх усіх одна дуже замітна й основна риса, а тою є їхня духова українськість, яка поклала виразну печатку на всю їхню, своїм змістом і формою різну творчість та виявилась в ній з різних боків.

Зі становища психології річ гідна уваги, що в останніх часах особливше зацікавлення викликає в світі української думки філософ Сковорода, що колись за життя користувався серед українського народу незвичайною популярністю й пошаною. Як передає Костомарів, його слава сягала від Острогоська до Києва, нарід боготворив його, як якусь вищу, надземну істоту, оповідав легенди й довго зберігав пам'ять про нього²⁷. Після цілого століття майже повного забуття постать Сковорода почала оживати, і сьогодні, – як каже Д. Багалій, – Сковорода „зробився осередком історичних і філософічних студіювань”. Тим, що найбільш може приковує увагу до Сковорода і спонукує теж ставитись до нього з пієтизмом, є передусім український дух цієї небуденної людини, на яку,

²⁷ Акад. Д. І. Багалій, Г. С. Сковорода укр. мандрованийий філософ. Д. В. У. 1926.

безперечно, український нарід може бути гордий перед світом. Українськість Сковорода підкреслюють усі наші найкращі його знавці. На думку Багалія Сковорода – „рідний син свого народу”, що поклав ґрунт під гуманізм, демократизм і ідею народоправства. М. Сумцов,²⁸ беручи українськість філософії Сковорода в оборону проти російського філософа В. Ерна, автора першої поважної монографії про Сковорода, його властивого відкривця, з притиском завважує, що Сковорода „своєю величезною постаттю та своїми думками цілком належить до українського народу, до його світогляду й школи”, що „на ньому відбилась українська філософія і він став її найвищим зявищем”. Він називає Сковорода „гарною, любязною та многодумною дитиною українського народу”, його „кровним сином”, „розкішною квіткою старого життя, письменства й світогляду українського народу”. Він ставить Сковорода поруч із Вишеньським, як одним із духових його предків, і звертає увагу на його духове споріднення з сучасним йому представником масонства в Росії, Українцем С. Гамалією, який теж вів аскетичне життя, прямуючи до ідеалу моральної досконалости І. Мірчук²⁹ характеризує Сковорода як „тип, в якому виступають скристалізовані, може навіть виідеалізовані всі риси українського народу”.

Дм. Чижевський³⁰ приєднується до загального погляду, що Сковорода це „найцікавіша постать історії українського духа”. „Ця постать – на його думку – буде безумовно ще дальше зростати та притягати до себе ще більше уваги, ніж досі. Прийшов, здається, час, коли Сковорода може стати на зверх, для чужинців, типовим представником українського духа, бо й на Заході росте увага до тих самих течій духової історії, з якими найчастіше звязаний Сковорода”. В українській духовій історії займає Сковорода центральне місце, об'єднуючи в собі барокко з романтикою, дві центральні епохи, які „поклали на український дух найсильніший відбиток”. Тому, – „якими б шляхами не пішов духовий розвиток України, то

²⁸ Багалій: *op. cit.*, гт. 130, 132.

²⁹ Др. І. Мірчук: Г. С. Сковорода. *Замітки до історії української культури*. Прага, 1925, ст. 9.

³⁰ Дмитро Чижевський: *Філософія Г. С. Сковорода*, 1934, ст. 5, 6, 179.

розвиток цей мусить навязувати раз-у-раз до тих самих центральних епох у духовій історії України, а при тім будуть усе зустрічі зі Сковородою". Та на іншому місці, беручи на увагу великий вплив Сковороди на сучасне йому українське громадянство та помітний зріст заінтересування його наукою в теперішньому, ставить автор важливе питання, яке він одначе залишає без відповіді: „Як з'ясувати його (Сковороди) глибокий вплив на сучасників та той факт, що українська духовна історія все як зачарована повертається до Сковородинства — не зважаючи на стільки різних суперечностей та деяку навіть курйозність самої цієї постаті”.

Пояснення для цього факту треба шукати глибше, в характері самої української духовности, якої вицвітом є саме Сковорода. В ньому відбивається в найголовніших рисах сам український нарід, бо й він, як Сковорода, на зверх злидар, без жадоби до „земних дібр”, привязаний у своїй покорі до життєвих злиднів та своєї „ролі нищого в театрі життя” без вищих у своїому серці претенсій мати силу й значіння в світі, відданий більш внутрішнім переживанням, ніж діяльності на зовні, з думкою спрямованою на ідеали моральної краси й щастя у світі вічності, естет і співак, стоїк у своїх терпіннях — і при цьому строгий суддя, непримиренний ворог і вічний революціонер проти сил тої поганої й лихої зовнішньої дійсности. Таким Сковородою був український нарід довгі віки. Сковорода, хоча й у ширших колах незнаний, то проте він живе в підсвідомих глибинах української душі, як її істотна прикмета, як своєрідний сковородизм, який породив не тільки самого Сковороду, а й Вишенського й мораліста Гоголя, проявився в ідеології та настроях Кирило-Методіївського Брацтва, в народніх піснях та думках, а теж і в світогляді Шевченка, Куліша, Драгоманова, у якого сковородизм йде в парі з європейським науковим позитивізмом, і в багатьох інших представників української думки й слова, аж до Вячеслава Липинського включно, який сполучає у своїй ідеології дві у практиці незгідливі крайності: сковородизм із імперіялізмом назовні, містицизм із раціоналізмом, християнську мораль з моралю расового аристократизму.

Для доповнення картини годиться згадати, що побіч наведених ентузіастичних голосів про Сквороду з українського боку відзивалися теж подекуди й голоси негативної критики, підкреслюючі зі становища екстраверзії відемні сторінки Сквородиної постаті й науки. Особливо гостро виступив П. Житецький³¹, закидуючи Сквороді байдужність до справ рідного народу й пекучих соціальних питань свого часу, відірваність від життя його філософії, його самодостатність і самолюбство, що приодягається убогістю, щоб тим відзначитись („смирненіє паче гордощів”).

Щодо українськості душі Гоголя можуть насуватися деякі сумніви з огляду на його автохарактеристику, подану ним в одному з листів до свого найбільшого друга, п-ні Смирнової. „Скажу Вам, что я сам не знаю, какова у меня душа, хахлацкая или русская. Знаю только то, что никак бы не дал преимущества ни малорассіянину перед русским, ни русскому перед малороссіянином. Обе природы щедро одарены Богом, и как нарочно каждая из них порознь заключает в себе то, что нет в другой³². Ця двозначність у формулюванні національності свого душевного обличчя впливала більш з політично-тактичної нещирости Гоголя, ніж із переконання. Його російськість була тільки зверхньою поволокою, яку накинула на його українську душу російська едукація й культура. Та не тільки душею, але й цілим своїм фізичним виглядом був він типовим українцем, так, що всі, хто тільки з Росіян уперше зустрівся з ним, впізнавали з першого погляду в ньому „Малороса” і так здебільш й прозивали його. Смирнова, яка виховалась на Україні, після першого знайомства з ним характеризує його у своїм записнику, як „неповоротного, боязкого й сумовитого Малороса”³³. Пізніше вона згадає ще й про його впертість. Пушкін не звав його інакше, як тільки малоросом або мелянхолоком. Гоголів біограф Шенрока, який своєю 4-томовою працею найбільш причинився до розпізнання життя й психіки Гоголя, приходять до висновку, що Гоголь, не зважаючи на свій російський світогляд і патріотизм,

³¹ Багалій: *op. cit.*, ст. 115–117.

³² В. І. Шенрока: Матеріали для біографії Гоголя, Москва, 1892, т. I, ст. 6.

³³ В. І. Шенрока: Матеріали для біографії Гоголя, Москва, 1892, т. I, ст. 319.

був „не тільки своїм походженням, але й складом характеру і своїм зверхнім виглядом – „настоящий малоросс“; всіма найглибшими й таємними струнами душі він був зв'язаний зі своєю поетичною батьківщиною...; ніколи не переставав бути правдивим і вірним сином України”³⁴. Таким чином, мусять відпасти сумніви. Українська душа Гоголя промовляє до нас із усієї його творчості. Як мислитель стоїть він дуже близько Сковороди, з яким має він багато спільного. Обидва були вони в житті чудаки, бездомні мандрівники, без власної сім'ї і хати; естетичні вдачі з замилюванням до поезії, пісні, музики. Обидва назовні несміливі й мало соціальні, з нахилом до самотності, задумчиві, меланхолійні то щиро веселі, з хистом до сатири, гумору та іронії, для недрузів замкнені в собі, вперті у своїх особистих задумах і плянах. Обидва корінням душі приковані міцно до рідного українського ґрунту, якого соками живуть, але своїм верхіттям віддаляються від нього сягаючи в сферу космополітичного та общеруського світогляду. Обидва фанатичні спірітуалісти, аристократи духа, повні погорди до матерії й зовнішніх справ, змагають до ідеалів в сфері релігійно-моральній і в тих своїх змаганнях губляться в піднебесному світі абстрактної універсальності, затрачуючи природний зв'язок з реальним світом і життям.

Психологічно Сковорода і Гоголь стоять до себе найближче; окреме місце займає Шевченко, як вислів духа соціальності в протиставленні до егоцентризму Сковороди й Гоголя. Вишенський до певної міри об'єднує в собі обидві протилежності. Основною спільною прикметою їх усіх є інтроверсія, яка конкретно знаходить свій вислів у негативному відношенні до зовнішньої дійсності та в культурі цінностей та ідеалів внутрішнього світу. З погляду соціальності рішає напрямок зосередження уваги. Зосередження її на внутрішньому світі, особисто-індивідуальному, веде до асоціального егоцентризму (Сковорода, Гоголь, Вишенський). Зосередження ж на внутрішньому світі позаіндивідуальному, свого соціального осередка, проявляється в формі соціальної симпатії (Шевченко, Вишенський), якої завдатки до певної міри слідні теж в

³⁴ Шенрока: *op. cit.*, т. I., ст. 3.

Сковороди й Гоголя, так що докладну межу провести годі. Всі ці риси, які випливають з аналізу наших духових великостей, ми подибуємо і в багатьох інших проявах українського життя й творчості; з огляду на те ми можемо їх вважати за характеристичні для української психіки взагалі.

III

Негативне відношення до об'єктивної дійсності. Проявляється в різноманітних формах, як ізоляція, утеча від неї, її критика, як насміх над нею (гумор, іронія, сатира).

Ізоляція. Тут мостом можна покласти провідну ідею життя Сковороди: Світ ловив мене, та не спіймав. „Ухил до духового усамотнення”, згідно з завваженням Дм. Чижевського³⁵, характеристичний для Сковороди, Гоголя, Куліша й Максимовича, які хоч і не замикалися в монастирських келіях, як Вишенський, але відчували „бодай на певний час і в певних умовах” потребу того, що Гоголь називав „духовним монастирем”. Останній почувався найкраще за кордонами Росії, зокрема в Італії, яка чарувала його красою свого південного підсоння, своєї природи то скарбів мистецтва й стала немов його другою батьківщиною. Здебільш одинцем перевів він тут велику частину свого життя. Сковорода користуючись у своїх мандрівках гостинністю своїх знайомих і друзів серед українського панства на Лівобережжі, вибирав собі на своє пристановище якийсь відлюдний куток десь у садку, клуні, чи пасіці, щоб могли заживати самотности.

Ізоляція від світу вважалась на Україні довгі віки основним постулатом та ідеалом християнського життя й єдиною запорукою вічного щастя. „Вже в XII в., – пише М. Грушевський,³⁶ – можна тут (на Україні) констатувати погляд на монашество, як одиноко спасенну форму християнського життя. Київський князь Ростислав висловлює переконання, що „княженіе и мир не может без грѣха быти” і уважає монашество за одинокий спосіб увільнитися від „суєтного світа сього”... „В XI–XII вв. стрічаємо звістки про постриження князів і

³⁵ Дм. Чижевський: Нариси з історії філософії на Україні, 1931, ст. 19.

³⁶ М. Грушевський: Історія України-Руси, т. III. 1900, ст. 416, 417.

особливо княгинь в значнім числі. Богато постригалося перед смертю, щоб умерти монахом". В Києві і околиці було тоді 17 монастирів, про які заховалися певні вістки, в дійсності – як припускає Грушевський – було їх більше. Цей дух утечі від світу, яка навіть серед панівних кругів приймала тут більші розміри, ніж деінде у тім часі, мусів цілком природно причинитися теж до ослаблення державно-творчої здатности нашої князівської верхівки, бодай її якоїсь частини, що споглядала на світ, як на царство гріха й перешкоду до щастя, а через те мусів він вести теж і до маловаження та занедбування світських, державно-політичних справ, що знов не могло не відбитися відемно на долі староукраїнської держави.

Нахил до аскетизму в XI і дальших віках, імпортованого з Візантії, пояснює М. Грушевський на іншому місці³⁷ як „результат неофітського запалу” частини українського громадянства „з більш розвиненими потребами до християнства й до його високих моральних задач”. Коли ж візьмемо на увагу відродження духа аскетизму в XIV–XVI вв., його відблиски, хочби тільки в окремих випадках аж до XIX в., його й досі помітні сліди в релігійних практиках українського простолюду (строгі пости), то причини цього треба, здається, шукати глибше. Про неофітський запал можна говорити тільки маючи на думці початки християнства. Так само з деяким застереженням тільки треба прийняти й дальше твердження М. Грушевського, що візантійський аскетизм не мав у первісній українській суспільності ніякого ґрунту. Аскетизм, – каже М. Грушевський, – „був утвором орієнтального *fin de siècle*, протестом проти глибокої деморалізації суспільства – з одного боку, з другого – впливом дуалістичної філософії неоплатонізму, і у свіжій, молодечій руській суспільності, що по всякій правдоподібності дуалізму зовсім не знала, ніякого ґрунту не мав”. Певна річ, що ідеологічного ґрунту не мав, зважаючи на дотеперішній поганський світогляд українського суспільства, але існування відповідного психічного ґрунту все таки не будемо виключати; інакше, згадані вгорі факти були б незрозумілі. Іде тут, розуміється, не про загал суспільства, а про

³⁷ М. Грушевський: Історія України-Руси, т. III. 1923, ст. 411.

його духову еліту, принайменше про якийсь, хоч і доволі значний відсоток її представників, у яких ми цю характеристичну рису завважуємо. До найвищого ступня розвинутою бачимо її у Вишенського.

Слід підкреслити, отож, як виразно замітну рису, нахил до втечі від світу. Він має своє джерело у відчужанні потреби почуватись незалежним від зовнішнього світу, розв'язатись з ним, як невиносним тягарем, щоб могли жити в собі й для себе. Течія християнського аскетизму йшла тільки цій психічній потребі назустріч. Існують одначе теж і інші можливості для її заспокоєння. Утеча від світу може приймати ілюзоричний характер і бути втечею у світ ідеальної дійсности, фікцій фантазії, абстракцій та містики, які заслонюють чито рекомпензують нам несимпатичну об'єктивну дійсність і дають нам змогу внутрішньо виживатись. Тим почасти пояснюється перевага впливу на українському ґрунті таких саме духових течій, які цій фіктивній утечі сприяють. Так напр. романтизм, як завважає Дм. Чижевський, утримувався на Україні навіть ще й тоді, коли на Заході він уже давно був відцвив. Фільософічно-містичне християнство брало гору над практичко-діловим, ірраціоналізм над раціоналізмом, ідеалізм над реалізмом.

Одною з форм утечі від реальної прозаїчної дійсности є теж її своєрідна ідеалізація, що виявляється в естетичизмі українського народу, в його нахилі до декоративної орнаменталізації, завдяки якій світ речей перетворюється із реально-буденного у святочно гарний, ідеальний. Звідси й нахил до одуховлювання зовнішнього світу природи в народній поетичній творчості. Нахил до ідеалізування комбінується інколи з ворожою поставою до зовнішньої об'єктивности й приводить, як напр. у Сковороди, до логічних суперечностей. Сковорода, відмовивши наперед усьому „видимому” світові всякої вартости, зрівнявши його з „тінню”, „болотом”, „пустим ніщо”, регабілітує його з другого боку так, що сповняє його божеською духовістю й робить його зверхньою формою, в якій ховається вічний дух. Так сходиться у Сковороди різко розмежовуючий, для матерії ворожий дуалізм з об'єднуючим та ідеалізуючим пантеїзмом.

Негативне відношення до світу об'єктів може висловлюватись теж відсутністю всякого зацікавлення ними; в тому випадку вони для субекта не існують, субект їх просто не спостерігає. З цього боку характеристична українська народня поетична творчість, позбавлена епічної плястики, навіть у своїй епічній частині. Вицвіт староукраїнської лицарської поезії, Пісня про похід Ігоря, так мало подібна своїм особливим неепічним стилем і браком плястики до середньовічного європейського епосу, що німецький учений Карієр (60 рр. XIX ст.) на тій одній основі скептично поставився до її автентичности. „Die Schilderung ist ohne Anschaulichkeit, ohne Charakterzeichnung, man sieht da nicht das Erlebte, man folgt nur mit Mühe dem unklaren, bin- und herspringenden Erzähler“³⁸. У Слові про Ігоря внутрішньо-суб'єктивне запановує цілком над зовнішньо-об'єктивним, так що ціле об'єктивне тло, сценерія, дія й особи немов розпливаються в потоці почувань, настроїв, рефлексій. Автор – як завважає М. Грушевський – не оповідає, а зовнішню акцію лиш „демонструє моментальними знімками“, оперуючи тільки алюзіями та натяками на неї. Намість „епічного тону Гомерових поем чи середньовічних *Chansons de geste*, детальнічного наївного епічного оповідання, спокійного й чистого, як глибока, повноводна ріка... Слово повне напруженно гострого почуття, патосу, котрий то підіймається, то опадає, то вдаряє увагу різко скандованими фразами, то розливається в мелянхолійних рефлексіях, то дає проблиски погідного настрою”. „І щойно тепер, – пише М. Грушевський, закінчуючи свою знамениту характеристику,³⁹ – по десятиліттях імпресіонізму, декадентизму й символізму в літературі, ми починаємо розуміти дійсний характер і високу красу Слова навіть в тій хаотичній, покаліченій формі, в якій ми його маємо”. А що такий поетичний підхід до героїчно-історичної теми не був відокремленим явищем, тільки загальним, характеристичним для цілої староукраїнської школи поетів, впливає з натяків автора Слова на характер творчости Бояна, який теж ішов радше за своїми „замисленнями”, ніж за билиною, тобто реальною темою, яку мав оспівувати.

³⁸ М. Грушевський: Іст. укр. літ., т. II, ст. 170.

³⁹ М. Грушевський: Іст. укр. літ., т. II, див. ст. 200, 203, 206.

Про наші історичні думи прийнявся погляд, що їх творцями були сліпці, котрі – як каже Ф. Колесса⁴⁰ – „засуджені долею на бідкування, позбавлені найбільшої радості – оглядати світ Божий, поринають думками в глибину душі, у світ ідей, зосереджують свої гадки на внутрішні переживання”. Вважати лише сліпців за авторів історичних дум немає причини, через те, що думи не різняться в суті свого характеру від думи про Ігоря, і послідовно треба б цю тезу поширити й на автора Слова. Характер дум переважно ліричний, ідейний зміст повчально-моралістичний. Як Слово з XII в., так і думи з XVII–XVIII в. не дають нам зовнішніх картин для унагляднення подій та людей з минулого, ані його об'єктивного тла, на якому вони виступають. Чисто епічна, як і драматична творчість, вимагає повного підпорядкування суб'єкту об'єктам та плястичної конструктивності, а цього саме бракує українській творчості, якої сила в експресії світу внутрішніх переживань, отож, у ліричній поезії. Із цієї дещо, як напр. пісні про жіноче горе „числяться до найкращих зразків ліричної поезії, на які лиш міг здобути людський дух” (Ф. Колесса⁴¹).

Замітна річ, що первісні старо-українські епічні сюжети київського походження мусіли перейти аж на північ, на московський ґрунт, щоб могли перетворитись у справжні епічні поеми, звані билинами, в яких широко змальовуються ситуації й діла багатирів, незрівняних силою тіла й волі та відданих на службу загалові. М. Грушевський⁴², спіраючись на факт існування слідів багатирського епосу на Україні, вважає річчю цілком певною, що „принаймні дуже значна частина билинного епосу в його первісній формі мусіла повстати на Україні і тут же жила протягом княжо-переходових віків” і тільки під впливом зверхніх обставин не дотягла вона тут до новіших часів. Та разом з тим М. Грушевський визнає і те за річ певну, що ця первісна оригінальна епіка мусіла мати за свого побуту на Україні „далеко більше ліричного, патетичного елемента” й близько стояти до Слова о полку Ігоря та

⁴⁰ Ф. Колесса: Українські історичні думи, ст. 61.

⁴¹ Ф. Колесса: Огляд українсько-руської народної поезії, 1905, ст. 141.

⁴² М. Грушевський: Іст. укр. літ., т. IV, 84, 98.

історичних дум, та що заник цього первісного ліричного елемента наступив з переходом її на північ.

Прикладом на різницю між українським і російським підходом до епічної теми може послужити легендарне оповідання про лицаря Михайлика, оборонця Києва, яке заховалось в українській і російській редакції. В українській верзії, записаній Менчицем коло Бердичева, зовнішня акція, боротьба з Татарами, накреслена тільки схематично-ляконічно, брак описових картин, наголос покладений на малодушність Киян і князя Володимира, тон песимістичний. В російській билинній редакції ця сама тема набирає епічної ширини, вага покладена на малюнок ситуацій і боротьби з Татарами, акція драматично ускладнюється, тон бадьорий⁴³. Це вже завважив Костомарів, що у Великоросів усяка історична споминка перетворюється в казку-епопею.

Критика. Критика зовнішньої дійсности становить головний зміст української мораль-фільософії, її духом навіяна й українська усна й писана поезія, так багата в жалі, обвинувачення і протести. У критиці – сила і велич Вишенського, Сквороди, Гоголя й Шевченка, а різниця тільки в формі її вислову, в обсягу й мотивах.

З точки погляду Сквороди й Вишенського весь видимий зовнішній світ негідний нашої уваги та заслуговує на повне знехтування й погорду. „Здобудь мені хоч і увесь світ, усе те суета без радости”, – заявляє Скворода.

Для Вишенського немає на цьому світі нічого цінного ні приманливого. Усе тут – по його словам – струп, усе рана, усе пухлина, гниль, брехня, мана, дим, суета, смертний гріх, пекло. Усе підвладне діяволі – „князеві міра сего”; усі цінності, не виключаючи науки, фільософії, мистецтва, це лиш спокуси діявола зовнішні хитрощі, загибель душі. Щасливий, хто відрікся світу пірвавши з ним усі звязки, бо його душа буде спасенна.

Для Сквороди, що в негачії світу не стоїть позаду Вишенського, ця зовнішність не вичерпується одною видимою матерією, що довкола нас, але охоплює й душу, утворюючи її

⁴³ М. Грушевський: *op. cit.*, т. IV, ст. 259.

зовнішню, до світу повернену поверхню, під якою щойно ховається „серце”, правдива, внутрішня душа, душевна глибінь. Нікчемна зовнішність заслонює внутрішній зміст релігії й прикриває собою Божу правду, списану у св. Письмі. Щоб ту правду пізнати, треба відкинути зверхній зодяг біблійних „спліток”, неправдивих вигадок та поетичних образів, шукаючи внутрішнього зерна, захованого в них духа правди. Все, про що говориться у св. Письмі, треба брати символічно. Відкидаючи все зовнішнє й матеріальне, відкидав Сковорода і всяку діяльність на зовні: „Остав всѣ дѣла! Дѣльнее тѣм, чѣм праздне”. Задля внутрішньої діяльності, над своїм удосконаленням, треба закинути діяльність назовні. Усе зовнішнє людське життя зі своїми змаганнями, справами й турботами, уся ця праця й боротьба, що відбувається на арені життя, є в розумінні Сковороди саме неробством, ілюзоричним лиш життям. Правдиве діяльне життя це життя для внутрішніх цілей, яке тільки з зовнішньої точки бачення є неробством. Гордуючись таким своїм безділлям, яким йому дехто докоряв, Сковорода розумував: „Так тільки всього діла для людини й є, що продавати, купувати, одружитися, воювати, сваритися, бути кравцем, будувати, полювати? Чи тут наше серце? Так ось відразу видно злиднів наших причину, що ми віддавши наше серце на здобуття світа в море тілесних потреб не маємо часу поглянути на себе, очистити та полікувати душу нашу. Забули ми себе самих! Турбуємось про тіло... В нас душа хирлява, розслаблена, сумна, норовиста, боязка, заздрісна, жадібна, нічим не задоволена, сама на себе зла, худа, бліда, саме така, як пацієнт зі шпиталю... Не хлібом одним живе людина. Про цей останній духовний хліб у день і в ночі турбується Сковорода... Ось що він робить у пустелі”⁴⁴. Всяка праця для зовнішніх цілей і потреб була йому противна, як річ непотрібна й важка, тому він і дякує Богові, що „потрібне (для душі) зробив неважким, а важке непотрібним”. Ця антипатія до зовнішньости ступінується у Сковороди з поступом часу, осягаючи вкінці свій вершок у бажанні тілесно завмерти, щоб могли цвісти на внутр.

⁴⁴ Д. І. Багалій: *op. cit.*, ст. 139.

„Сораспни мое гѣло, сопригвозди на хрест,

Пусть буду внѣ не цѣлий, дабы внутр воскрес”.

До повного розриву з реальною дійсністю вела духовна еволюція Гоголя, який починаючи романтичною ідеалізацією дійсності перейшов до насміху над нею, у своїй реалістично-сатиричній творчості, вкінці виступив у ролі критика й філософа-мораліста в душі Сквороди, у своїх, для загалу несподіваних „Вибраних місцях із переписки з друзями” (1846). Коли під напором прози життя опали крила в Гоголя-романтика, виступає Гоголь-реаліст з очима спрямованими одначе не на світ зовнішностей, а людських душ, опоганих у калюжі буденщини життя, під вагою зовнішніх справ, занять і турбот скамянілих, порожніх та мертвих. Нікчемна зовнішність, бачиться йому, відбирає душі всю її красу, обводить її грубою „земною корою”, вбиває душу в людині. „Душа моя стогнала, коли я бачив, як багато тут серед самого життя безмовних, мертвих мешканців, страшних, нерухомих холодом душі своєї, безплідною пусткою серця свого...”⁴⁵. „І незрозумілою тугою зайнялась уже земля, все черствішим і черствішим стає життя, все дрібнішає й меншає, і зростає тільки перед усіма одна величезна постать нудьги, яка що-день неймовірно збільшується. Все глухо, могила скрізь! Боже! Порожньо і страшно робиться на Твоєму світі”. Корінь усього зла, властиву причину некраси душ, від якої віє сумом, порожнявою й нудьгою в світі, знаходить Гоголь в тому, що ми віддаємось цілком зовнішньому житті. „Добре є вносити лад у світ, але передовсім конечним є привести до ладу свою душу...” „Візьмись за господарство не матеріяльне, а своєї душі – це головна справа, для неї треба все кинути”. Удосконалення отождує душі, щоб вона стала живою, чутливою й по християнськи доброю, кладе послідовно Гоголь за найвищу ціль людині. Зосереджуючись щораз більш на релігійно-моральних проблемах, на справах нутрішньої, душевної культури, замикається Гоголь щораз більше в собі, а його інтереси та думки віддаляються в міру того від усього реального й часового в напрямку вічнос-

⁴⁵ Н. Гоголь: Театр. разьезд; Выбр. Места, XXXII.

ти, нереальної абстрактності й особистої душевності. Інтроверзія поглиблюється і вбиваючи в ньому мистця дає нам намість нього проповідника морального відродження людства, перед яким безрадно станули всі ті, що до цього часу творчістю Гоголя так щиро захоплювалися. Дотеперішній „обличитель” Росії, геніальний мистець-сатирик, перед яким було досі чолом усе, що жило лиш духом поступу, заявляє врешті своє співчуття Росії, яка на його думку „стогне і страждає під ярмом європейської освіти”, основаної на осягах розуму, і разом із тим апробує всі російські патріархальні порядки, не виймаючи кріпацтва, тому що Гоголь почав тепер з погордою ставитися до всіх тих „жалюгідних хитрошів” людського ума, на яких стоїть просвічена Європа. З тої точки погляду бачиться йому непотрібною й уся зовнішня народня освіта: „Учити мужика грамоти на те, щоби йому дати спромогу читати пусті книжочки, це – „есть действительно вздор”⁴⁶. Так після довгої самостійної мандрівки зійшовся вкінці Гоголь із Вишенським і Скворородою, дійшовши в розвитку інтроверзії до крайньої точки.

В психологічному звязку зі світоглядом наших великих моралістів цікаво пізнати й погляди українського народу на зовнішній, матеріальний світ, які відбилися у народній духовій творчості, перейнятій наскрізь, при оцінюванні зовнішніх вартостей, духом моралізму і замітного песимізму щодо відношення між силою добра і зла, правди й неправди в світі. („Нема в світі правди, правди не зиськати”). З погляду філософічної інтерпретації світу заслуговує на увагу наша народня космогонічно-легендарна творчість. Народній світогляд, що в ній відбився, побудований на принципі дуалізму. Це пояснює М. Грушевський⁴⁷ впливами вороже настроєної до світу матерії маніхейської течії, занесеної на Україну з болгарського півдня. Згідно з цим світоглядом увесь видний матеріальний світ підлягає владі злого деміюрга – Сатанаїла, Сатани або Тріюди, Арідника – в гуцульській легенді. Він є паном і властивим творцем-майстром усього матеріального, уособленням творчого руху й сили, хитрої винахідливості,

⁴⁶ Н. Гоголь: Выбр. Места, XXII.

⁴⁷ М. Грушевський: Іст. укр. літ., т. IV, ст. 388, 391.

науки й технічного поступу. Він то придумав вогонь, хату, віз і т. ін., із його волі почалась праця на землі. Без нього навіть сам Бог не міг обійтись при творенні світу, бо хоча Бог і знає все, то проте „сам нічого не може зробити, зате Трійда має силу до всього”⁴⁸. Погляд цей цілком відповідає поглядам Вишенського, Сковороди й Гоголя, наскільки й вони дивились на осяги людського розуму та всякої людської активності назовні, як на світську суєту, або й діявольські хитрощі (Вишенський), а справжнє добро й щастя добавляли тільки в змаганнях до моральної досконалости.

І для Шевченка проблема світу це передусім проблема моралі. На моральних хибках зосереджується майже вся увага його, як критика живої дійсности, і в імя моральних, головно, ідеалів (любов ближнього) формується ввесь його суспільно-політичний та національний світогляд.

Насміх. Найвищим мистецьким виявом українського насміху над дійсністю є сатирична творчість Гоголя, яку характеризують коротко слова, виписані на його надгробнику в Москві: „Гірким словом моїм посміюся”. Генезу цієї замітної риси української духовости зясовує Костомарів (у звязку з Кулішевою „Чорною Радою”⁴⁹ важкими історичними переживаннями народу: „Безперестанні невдачі, загальні страждання народу, тяжке лихоліття, яке мусіли українці виносити на своїх плечах, часта потреба саможертви, нетрівкість хатнього добробуту, необхідність рвати раз-у-раз родинні і громадські звязки – виховали в цьому народі свідомість мізерії життя, погорду до земного щастя, насмішкуватий погляд на всі зміни, погляд, який навіть і тепер, після довгих літ спокою становить видатну рису української вдачі”. Костомарів має тут перед очима постать Кирила Тура з „Чорної Ради”, який є почасти негативно крайнім висловом тої риси. В нього „немає іншого переконання понад те, що життя нічого не варте, а тому він глузує з життя, глузує з смерти, з радощів, із страждань, сміється з правди, сміється над злом, сміється без розваги; якщо й є для нього щось поважне, то хіба що його влас-

⁴⁸ М. Грушевський: Іст. укр. літ., т. IV, ст. 388, 391.

⁴⁹ Д. Дорошенко: П. Куліш, ст. 113.

ний сміх, котрим осушує він мимовільні свої гіркі сльози”. В противенстві до цього безтямного насміху уособлює нам Гоголь цю українську рису в її найвартіснішій і найшляхотнішій формі. Сміхом висловлюється в Гоголя його жаль та пригнічення на вид усього того, що нівечить красу людської душі, що її робить холодною та поганою. Його насміх родиться зі щирої любови до людини, з бажання бачити її душевно гарною та морально доброю. „Був це не простий сміхун, а юморист сумовитий і величній, з усмішкою на устах, та зі сльозою в очах і зітханням у серці”⁵⁰. В Гоголя гармонійно об'єднані дві головні риси української духовности: моралізм із сентиментальним юмором. Своїм українським насміхом над російською дійсністю Гоголь несвідомо спокутував до певної міри свій гріх відступництва перед рідною батьківщиною, бо тим насміхом своїм він перший захитав Росію в основах, причиняючись у більшій мірі до підкопання в загалу сліпої віри в нутрішню силу імперії, ніж до бажаної ним її моральної поправки. Недаром, отож, консервативні російські кола відчули в ньому, зараз після першої вистави „Ревізора”, утаєного ворога та рушника Росії.

Насміхом висловлюється не тільки погорда до об'єктивної дійсности, але так само й бажання визволитись від її гнітучого тягару й, осміюючи її, запанувати над нею. Сміхом над дійсністю рекомпензується почуття власного безсилля супроти неї. Насміх у різних своїх відмінах – від філософічно-стоїчного то спочутливо-добродушного до колючо-іронічного – був завжди в українських письменників, починаючи від Вишенського, одним із головних засобів боротьби з зовнішніми супротивними силами. Як Вишенський і наші полемісти XVII в., так Сковорода, Шевченко, Куліш і ін. часто в смішне повертають те, що на іншому місці з патосом побоюють.

Пасивність – активність. Шляхом ізоляції намагаємось якнебудь позбутись невиносної дійсности. Ми утікаємо від неї на самоту чи то у світ свій власний, нутрішній, або її не завважуємо, або ідеалізуємо її. У всіх тих випадках займаємо

⁵⁰ В. И. Шенрока: *op.cit.*, т. IV, ст. 92.

супроти неї пасивну поставу. Критикою та насміхом ми намагась її перемогти та запанувати над нею, приймаючи агресивну поставу. Між тими двома протилежностями постійно хиталось українське життя в його дійсності. Виявом української агресивної активності була Козаччина, незрівняна в чинній негації сучасної їй дійсності, але в меншій мірі здатна до державницького будівництва. Частіш одначе брала гору пасивність в українському історичному житті, що проявляється браком якої-небудь реакції на багато різних подій і змін, противних власним життєвим інтересам. Українська маса неоднократно наскрізь пасивно ставилася й до некорисних для себе політичних змін, які так часто на її території відбувалися, і до самого навіть гніту та визиску, що його ці зміни вели за собою. Виявом пасивності були теж декількаразові масові утечі перед зовнішнім лихом, які з одного боку були в історичних наслідках своїх дуже шкідливі, з другого ж боку причинялися до поширення української території. Масова утеча українського населення перед печенізьською, а потім половецькою небезпекою на північно-західні землі не тільки привела до втрати й досі ще вповні не відзисканих, а так дуже важних чорноморсько-наддунайських просторів, здобутих у висліді мирної колонізації впродовж IV–VIII вв., але – що не менш болюче – припечатала ще й долю пізнішої Київської держави, що наслідком відступу з півдня опинились під загрозою з двох боків, з півдня і півночі. Поширення території на північному заході, порівнюючи з втратою південних надморських просторів, яких утримання за собою було певно стало підставою майбутньої могутності української нації, було маловартісне. Масовій еміграції українського населення за Дніпро під вражінням перших невдач та розчарувань великого повстання 1648 р. приписує М. Грушевський⁵¹ головну роллю в заломанні повстання та в недосягненні своєї цілі. „Народній рух, – пише він, – не дійшов до повної інтензивності, бо еміграція відкрила інший вихід і народня енергія пішла в сторону меншого спротиву. Енергія екстензивна ще раз взяла гору над інтензивною. Справа самостійности України була

⁵¹ Іст. України, т. VIII, ч. II, ст. 78.

вбита – за ціну її територіального поширення”. Масовий вплив культурно й економічно творчого елемента з українських міст у спокійніші московські землі був майже постійним явищем, зв'язаним із кожним сильнішим політичним потрясінням.

Культ духовости – моралізм. Відвратною сторінкою негативного відношення до зовнішньої дійсності є нахил до внутрішньої субективності, душевної дійсності, культ моральної краси й сили. Цей ентузіазм для душевного, який знаходить свій найвищий вислів у Сковороди: „Нехай моя зовнішність висохне, лише б цвила середина”, датується майже від самих початків історії українського духового життя. Київський митрополит Кирил, родом Галичанин, який жив у другій половині XIII в., автор правил прикладного життя для духовних, писав до своїх підвладних осьщю: „Одної людської душі не варт цілий світ. Якже ж не попасти в вогонь негасимий тому, хто введе в соблазн душі многих⁵². Перетворитись із зовнішньої істоти в внутрішню, духову, „быть божественным существом” (Толстой), було ціллю життя Вишенського, Сковороди й Гоголя. Внутрішня, духовна людина це для Сковороди щойно справжня, дійсна людина, це надлюдина, Бого-людина, як сам Христос. „Дійсна людина та Бог – одне й те саме”. Зовнішня людина лиш „тінь дійсної”, лиш „тілесний бовван”. Духова істота необмежена у своїй свободі. Вона „приводить віддалене, проглядає утаєне, заглядає в давно-минуле, проникає в майбутнє”⁵³. Це істота вічно жива, небесна, вона, мов сонце, дає життя. Це сама краса, людина-Бог. Щоб нею стати, щоб перетворитись у Христа, треба стати „прихильником не тіла, а духа”, треба відвернутись від зовнішнього життя і світу й почати жити в собі, заглибившись у свою внутрішню суть, в якій перебуває Бог. У цій Сковородиній апотеозі „духовної людини” осягає український спиритуалізм та моралізм свій вершок.

Гоголь, як естет, шукав краси саме в людській душі. Своїм насміхом бив він по душах поганих, нікчемних, тверезо-холод-

⁵² М. Грушевський: Іст. укр. літ., т. III., ст. 261.

⁵³ Д. Чижевський: Фільософія Сковороди, ст. 106.

них, обведених твердою (корою „зовнішньої земности”, під якою не може процвітати душа. „Вершком усіх естетичних насолод залишилася у мені здатність захоплюватися красою душі людини, де б я її не зустрів”⁵⁴. Пізнання людської душевності стало згодом для Гоголя виключною ціллю його студій та занять. „Я залишив на якийсь час усе сучасне; я повернув увагу на пізнання тих вічних законів, які кермують людиною і людством взагалі. Книги законодавств, душезнавців і дослідників людської природи стали моєю лектурою. Усе, в чому тільки виявлялось пізнання людей і людської душі, від сповіди світської людини до сповіди анахорета і пустельника, мене цікавило, і на тій дорозі, майже сам не знаючи – як, я прийшов до Христа, побачивши, що в ньому ключ до душі людини, і що ще ніхто з душезнавців не підійшов на ту висоту душевного пізнання, на якій стояв Він”⁵⁵. Душу вважав Гоголь водночас за орган глибшого пізнання, проти якого „нікчемний наш ум”. „Удосконалюючись і заглиблюючись в себе, душа вироблює в собі внутрішнє око і може пізнати те, чого не похопить та людина, яка живе зверхнім життям”⁵⁶.

Будучи ентузіястом душевності Гоголь завжди високо цинив свій рідний, український нарід, у якому знаходить він якраз багато душевності – „сердешніше чуття й ніжнішу славянську природу”. Його глибоко зворушувала чутлива українська народня пісня, його захоплювало своєю широкою влачею українське козацтво, що своєю відвагою й ризиковністю, гулящою розтратністю ради „пиру душі”, своєю погордою до всяких життєвих вигод і земних дібр являлось блискучим виявом перемоги душевності над матеріальною зовнішністю. Таким був для Гоголя й козацький танок, який він теж пристрасно любив. „Інколи звуки пісні стають незвичайно свобідні, широкі, майже гігантські, немовби силувалися охопити безмір простору. Вслухуючись в ці звуки танцюючий (козак) почуває себе велетнем: його душа і вся його істота розгортається, поширюється до безмежності. Він відбивається вмиль від землі, щоби ударивши в неї блискучими підковами знову

⁵⁴ Н. Гоголь: Авторская Исповедь.

⁵⁵ Н. Гоголь: Авторская Исповедь.

⁵⁶ Д. Чижевський: Нариси з іст. фільос., ст. 91.

підійнятися вгору”⁵⁷. Над усі роди поезії цинив Гоголь ліричну поезію, як „вищу людську мову”, що народжується з глибокого душевного зворушення. Над усі європейські народи ставив Славян за їх здатність до душевних, ентузіастичних поривів. „Славянська порода перед другими, що море перед плитководними ріками”⁵⁸ – вислів, який послужив російським славянофілам кличем да звеличування російської народности.

Потреба душевности виявляється в житті українського народу нахилом до естетично-мистецьких занять, неохотою до фабрично-технічних родів праці, як і замилюванням до хліборобсько-сільського життя, яке не тільки сприяє українському індивідуалізму, але й – завдяки своїй звязаності з природою – іде згаданій потребі назустріч. В обсягу наук, здається, теж більш промовляють до української душі науки гуманістичні, антропологічні, ніж реальні, технічні.

З культом душевного тісно обєднаний і культ моральної досконалости. Усі світові цінності береться на міру їхньої моральної вартости. Байдуже все те, що не причиняється як-небудь до морального поліпшення. Звідси й ця, так характеристична для деяких представників української думки, часто зовсім явна байдужість, або й неприхильність для „зовнішніх” наук, та звеличування духової простоти, яка дає начебто безпеку перед моральним упадком та втратою вічного щастя. „Силу духа, – писав Вишенський, – набувається не в мистецтві зовнішньої науки й філософського розуміння, тільки моральними чеснотами, як смирність, покірливість і простота, яких зразок дав нам Христос”⁵⁹. Сковорода з іронією згадує про людську цікавість до „зовнішніх, сторонніх справ”, про людські поступи в ділянці пізнання взагалі, про винаходи, машини, про цікавість до позаземних, планетарних світів – при рівночасній „людській сліпоті в справах душевного господарства”, при занедбуванні справи власного щастя, яке нам дає „найвища споміж наук – богонаука та її проповідники: апостоли, пророки, богомудрці”⁶⁰. Не дбаючи про тіло, не

⁵⁷ Н. Гоголь: О малороссийских песнях 1833.

⁵⁸ Н. Гоголь: Тарас Бульба, VIII.

⁵⁹ М. Грушевський: Іст. укр. літ., т. V., ст. 435.

⁶⁰ М. Грушевський: Іст. укр. літ., т. V., ст. 435–436.

визнавав і потреби медицини. „Нашо uzдоровлення плотське? Один дух нам потрібний”⁶¹. Гоголь теж перейшов в ряди неприхильників європейської освіти й техніки та звеличників духової простоти, подекуди й Куліш, що у своїх „Листах із хутора” (1861) запитував: „Та цивілізація, що по городах процвітає, хіба вона дає щастя масам?” Архітектура та живопись, театр, музика та поезія, якими городи так величаються, служить передусім людській гордині та розкоші. Нехай би й не було цього добра, нехай би „земля селом стояла, то щож за біда така? Аби людям не важко було на світі жити”.

Моралізм був, зрештою, завжди головним джерелом того високого патосу, яким відзначаються найкращі продукти українського духа.

Емоціоналізм – емоціональність. Зі становища інтроверзії, яка дає першенство субективному перед обективним, почуттєво-душевне життя отримує звичайно вищу оцінку від інтелектуального, підлеглого обективним законам загальнообов'язуючої логіки. Інтелект, як орга́м обективно річевого пізнання, що є водночас головним засобом здобування світу, являється з точки погляду інтроверзійного емоціоналізму другорядним фактором у душевному житті. Сковорода відрізняє правдиву, несвідомісну душу, яку він називає серцем то безоднею, і свідому поверхню душі, яка на його думку є тільки тінню першої. Все, що діється на свідомій поверхні, а сюди належать й усі інтелектуальні процеси, народжується перш за все у серці, так що серце це властиве зерно душі, корінь усього життя в людині, джерело всіх думок і змагань. Памфил Юркевич⁶², українець родом із Полтавщини, що в 60 рр. XIX в. викладав історію філософії на московському університеті, дав емоціоналізмові, так дуже характеристичному для української думки, ширше філософічне обґрунтування у своїй праці п. н. „Серце і его значеніє в душевній жизни человека”. Замітна річ, що П. Юркевич, якого діяльність припадає саме на час розцвіту природознавчого позитивізму, що його духом жила майже вся тодішня поступова Росія, зали-

⁶¹ Д. Багалій: С. Г. Сковорода, ст. 56.

⁶² Д. Чижевський: Нариси з іст. філ., ст. 136–155.

шився (в дусі української традиції) непохитним антиматеріалістом і антираціоналістом, стоячи на становищі зближеному до плятонівського ідеалізму. З цього приводу йому приходилось навіть багато витерпіти з боку тодішніх поступовців.

По думці Сковороди, у цій глибинній, серцевій душі відбивається цілий космос, в ній є й сам Бог, так що пізнавши себе, своє серце, пізнаємо водночас цілий світ і Бога. Гоголь добачав у занедбанні цієї серцевої душі головну причину занепаду краси життя, а в її розквіті – шлях до морального відродження. На культуру серця кладуть головну вагу так Сковорода, Гоголь, як і Вишенський, Шевченко, Куліш. Натхненням людських сердець духом евангельської любови задумували наші Кирило-Методіївські Братчики перемінити весь суспільно-політичний лад на кращий, визволити Україну та звести всіх Слов'ян в одну братерську спілку народів. „Носячи в серці рай любови і благоволення, гаряче бажали вони розлити сі божественні дари всюди, де ступнем ступали і з речами оберталися” (Куліш⁶³).

Впарі з емоціоналізмом, як наукою про першенство почуття в душевному житті, іде факт, якому так багато уваги присвятив В. Липинський у своїй характеристиці української вдачі, факт переваги емоцій над інтелектом та волею. Українська емоціональність висловила у цілій своїй повні в ліризмі поетичної творчості, у патосі думки, проповідного слова, полемічної прози тощо. „В глибокому щирому чутті лежить сила одної з найцінніших памяток староукраїнської літератури – Слова о законі і благодаті” (М. Грушевський⁶⁴). В поривистому патосі ховається чар посланій Вишенського. „Хоч слабкий мислитель, без ясної політичної та освітньої програми, та моральним чуттям вирівнував недостачу абстрактійної думки... Переконавав не аргументами до розуму, а апелював до морального чуття..., будив голос сумління” (Франко⁶⁵). Патосом навіяна і вся творчість Сковороди, філософа-поета, що йшов більш за голосом серця і шукав передусім вислову для своїх небуденних почувань та настроїв. „У своїх

⁶³ М. Возняк: Кирило-Методіївське Брацтво, ст. 69.

⁶⁴ Іст. укр. літ., III., ст. 452.

⁶⁵ І. Вишенський, ст. 471.

творах, у своїх листах і розмовах, у притчах для народу шукав Сковорода одного, змагав до одного – висловити свою душу, не більш. Думи злеяні цілим життям у його умі, усвідомлені зі всім фанатизмом самопереконавання, перейняті глибокою вірою... вони були все для нього не думами холодного розуму, а думами почування, якими віддихало його серце” (І. Срезневський⁶⁶). Емоціональний характер думання в Сковороди залишив свої сліди не тільки на формі і стилі його писань (листи і діяльogi, піднесений тон, поетичні образи, нагромадження синонімів), але й на цілій конструкції його світогляду, мало в собі льогічно суцільного та послідовного.

Думка, кермована емоціями, має тенденцію зупинитись на темі, яка емоціонує. Наслідком цього – брак руху вперед у розвитку думок, часте переливання та повторювання. Змінюється тільки спосіб вислову, точка підходу до теми, сама ж тема залишається. У народній пісні-думі про правду й неправду оспівується один і той самий факт, як то неправда взяла гору над правдою в світі, у багатьох строфах, при чому змінюється тільки форма вислову: правда стоїть у порога – неправда сидить кінець стола, правду ногами топтають – неправду медом напувають, правда сидить у темниці – неправда з панами в світлиці. Такий оборотовий рух думок навколо одного емоційного осередка характеристичний для українського інтелекту в багатьох випадках. Антипатія до зовнішньої дійсності настільки сковувала думки наших фанатичних спіритуалістів, що думки їх раз-у-раз поверталися до цієї болючої теми. Сковорода не задоволівся одним означенням нікчемності всього, що зовнішнє та тілеснє. Задля заспокоєння свого неспокійного афекту він мусів підбирати щораз то нових і досадніших порівнань (як трава, земля, пісок, січка, зливок, бруд, брехня, суєта, повія, пята, хвіст, сміття, смерть, п'їтьма, пекло і т. ін.), щоб по змозі як найяскравіше змалювати нікчемну суть тілесної дійсності. Таким же засобом користувався теж часто й Вишенський. В оборотовий рух перейшли й думки Гоголя, як мораліста.

⁶⁶ Д. Баталій: Сковорода, ст. 99.

Залежність думки від емоцій утримує її на ступні конкретизму, в межах конкретно-наглядних уявлень. Наслідком цього важко розвинути строго-теоретичній філософії, яка вимагає чисто абстрактного, поняттєвого думання. Сухі абстракти не заспокоюють потреби емоційного зворушення, і через те заступається їх, як це є напр. у Сковороди, символами та образами, узятими з конкретно-річевої дійсності. Філософія межує в даному випадку з поезією. „Символічна форма мислення у Сковороди має тенденцію прийняти в себе все поняттєве, сухе, стисле, термінологічно окреслене... Він творить не раціональні конструкції, а фантастичні символічні будови” (Д. Чижевський⁶⁷).

Емоціональне думання сприяє розвитку містицизму та споріднених із ним філософічних течій, яких природною формою вислову є конкретний символізм. У моментах повного запанування почувань та настроїв над теоретичною думкою думання переходить в поетизування. Ліричні трактати відомі в історії українського письменства, як доволі часті зявища.

Один із найповажніших творів нашої полемічної публіцистики XVII в., т. зв. Тренос, тобто, Плач православної Церкви, що вийшов зпід пера талановитого М. Смотрицького, мав саме лірично-поетичний характер. До нього навіязує М. Грушевський⁶⁸ ось які завваги: „В своїм літературнім характері Тренос – це наше традиційне голосіння, стільки разів використуване в нашій літературі, що воно стає немов національною нашою літературною формою. Бачили ми його і в літературі нашого першого відродження – у Герасима Смотрицького, у Клирика Острожського й у Вишенського, тільки в інших тонах. М. Смотрицький задумав вложити в цю форму цілу книгу, не тільки ліричні її частини, але й полемічні й чисто телеологічні. Се не вийшло дуже щасливо, але в кождім разі оригінально”. – Подібно теж і Вишенський інсценізує в одному з посланій (до кн. Острожського) плач над трупом римо-католицтва. І в цьому якраз і заблистів Вишенський своїм талантом. Франко оцінює те місце як перлину в його творах. Голосіння, яке подибусть-

⁶⁷ Філософія Г. С. Сковороди, ст. 26.

⁶⁸ Іст. укр. літ., т. V., ст. 462.

ся вже в Пісні про Ігоря (Плач Ярославни), а серед нашого народу процвітало довгі віки в формі похоронної пісні, є одним з найбільш характеристичних проявів української чуттєвості, прикмети – з одного боку дуже позитивної (мистецька творчість), з другого боку одначе й негативної, зокрема для практики історичного життя нації, що вимагає тверезого, об'єктивно-проникливого інтелекту й тверезої експанзивної волі.

Егоцентризм. Одним із безпосередніх наслідків повернення в напрямку власного внутрішнього світу, особисто-індивідуального, є егоцентризм, що змагає до підпорядкування всього інтересам та цілям „я”. На вищому ступні індивідуальної культури він спіритуалізується. Найвищою ціллю змагань стає власна морально-духова досконалість, чи то особисте вічне щастя поза межами земного. Що тій цілі не відповідає, або досягненні її перешкоджає, те як безвартісне, або шкідливе відкидається. Примітивний егоцентризм шукає особистої внутрішньої насолоди в межах тілесного й дочасного. Зовнішні матеріальні речі є вартісні, наскільки хіба можуть вони служити бажаним засобом для тої цілі. Поза тим вони є так само безвартісні, як і для спіритуалістичного егоцентризму, що з погордою відкидає їх задля вищого, неземного щастя. З такою самою погордою ставиться до них і розтратний гуляка („широка вдача”), для якого вони не існують на те, щоб ними піклуватися, їх удосконалювати, помножувати та використовувати для цілей об'єктивних та загальних, тільки на те, щоб заспокоювати спрагу особистої внутрішньої евдаймонії.

В цьому розумінні – широка українська вдача проявлялася вповні вже за князівських часів. Бенкети були „широкі, затяжні й гучні” (М. Грушевський). Особливо широкою вдачею славились потім запорожці, в яких зосереджується багато рис українського характеру, знаходячи тут як найяскравіщий вислів. Основну рису запоріжського світогляду змальовує нам дума про козака Голоту, цього злидаря-обідранця щодо зовнішнього вигляду, та з внутрішнього боку – хороброго лицаря, що не боїться „ні вогню, ні меча, ні третього болота”. Байдужості до всього зовнішнього в людини відповідала висока пошана до її внутрішніх прикмет, зокрема лицарськості

духа. З цього випливав теж своєрідний запоріжський космополітизм: в того, хто вперше приходив на Запоріжжя, ніхто не питав, „хто він такий, якого роду, віри, народности, аби з нього тільки був лицар добрий” (Костомаров). В тому дусі жило українське козацтво довгі часи, як сила в народі своєцільна, з загально-національними справами мало обєднана. Щойно у висліді довгої еволюції, під впливом головно релігійної боротьби, якої тереном була в той час Україна, ця індиферентна зразу сила знаціоналізувалась, стаючи на службу загальної політично-визвольницької ідеї. Негативна постава у відношенні до зовнішности знаходила свій вислів не тільки в маловаженні всяких зовнішніх дібр, як масток, одяг, хата, сімя, гроші, чито завойована добича, яку в гульні щедро розтрачувалось, але і в спартанській простоті запоріжського життя, в безнастанній, неперебірчивій боротьбі проти панівних сил у світі, та в запоріжському широкому юморі, що брав насміх усе, чого запоріжська душа не долюблювала, або до чого не прикладала ваги, не виключаючи й самого життя, яке вважалось за стільки варте, що й „трин-трава”. Цей песимізм у відношенні до всяких житте-світових цінностей сприяв, що правда, розвиткові лицарського духа, який так часто імпонував своїм і чужим своєю ризиковною відвагою й підприємчивістю серед найбільших небезпек.

Та з другого боку запоріжців характеризує майже з аскезою межуюча релігійність, строге шанування свят і постів, які по свідоцтву Бопляна тривали 8–9 місяців у році, та, як крайня протилежність аскетизму – непоміrkована гулящість. Турбота про щастя душі на тому світі йшла поруч із потребою розгульної душевної евдаймонії й на дорозі земного життя. Так строге пощення, як і безтямне пиття йшло за тим самим гаслом, що його висловив, коли вже не існувало Запоріжжя, так емфатично Сковорода: нехай моя зовнішність висохне, аби тільки цвила моя середина.

Егоцентрична постава, що дає перевагу всьому особистому над усім загальним, була в українській історії майже повсякчасно й генетично першою причиною так частих національних катастроф, від першого розвалу української державности (XII і XIII в.). Першу ролю в процесі кожночасного

політичного розкладу грав цей саме примітивний егоцентризм, для якого княжий престіл чи гетьманська булава, волость чи край, нарід і держава були тільки об'єктами, так чи інакше придатними для своєї цілі, а ця замикалась чисто особистими користями й приємностями, або в іншому випадку – щастям своєї родини. Родина була найчастіш тим найширшим суспільним світом, поза межі якого вже не виходили інтереси наших чільних людей, у дуже багатьох випадках. М. Грушевський⁶⁹, розглядаючи на основі захованих тестаментів круг інтересів української шляхти XVI в., підкреслює ось які характеристичні для неї риси: поруч із турботами про господарство – видно змагання щедрими пожертвами на церкву, калік і бідних заслужити собі на вічне щастя, а передусім – велике привязання до родини та піклування про її забезпечення „при повному браку якихось суспільних або політичних інтересів”. Зате „родинне життя було головною і часто одинокою сферою, де проявлялися ліпші, не егоїстичні сторони тодішнього чоловіка”. Навіть кн. В. К. Острожський, що заслужив собі на вдячну згадку в історії української культури, будучи „дуже енергійним і підприємчивим у своїх приватних справах”, та інертним в справах громадських і суспільно-політичних, зробив багато менше для загалу, ніж міг зробити при тих засобах, якими він розпоряжав.

Спіритуалістичний егоцентризм, що впродовж віків опановував українське духове життя, досягнув свою найвищу точку в ученні Сковороди, що боготворив індивідуальне духове „я”, кладучи його в центр усього буття та утотожнюючи його з космосом та самим Богом. Духова істота в мені це – Богіві рівна істота; в ній – цілий світ і Бог. Тому єдино вартісне пізнання це самопізнання, бо пізнаючи самого себе пізнаю все, а передусім Бога, й так стаюся справжньою, нутрішньою людиною, рівною Богіві. Отож: „Пізнай себе! Збери розгублені думки зі світу, ввійди в себе!” Бо самопізнання є Богопізнання. „Хто проникає у своє нутрішнє, бачить Бога”. „Царство Боже є в нас, хто пізнав себе, той пізнав скарб Божий”. „Діставшись до самого осередка серця, знаходимо там

⁶⁹ Іст. Укр.-Руси, т. VI. ст. 312, 328, 471.

справжнього Бого-чоловіка". „Хто пізнає себе, порозуміє Бога, бо правда (духова!) людина і Бог одне й те саме". „Як відшукаєш Бога, не відшукавши себе самого?" „Слухаймося свого внутрішнього голосу, голосу Бога!" „Слухай себе, поглянь у себе!" – Самопізнання визнавав тому Сковорода за єдино потрібну діяльність в житті, завдяки якій перетворюється людина в наскрізь духовну істоту й тим осягає вона єдино важну ціль життя. Для осягнення тої цілі індивідуальне „я" не потребує нічого, окрім себе самого. Воно є собі самовистарчальне, від світу незалежне, як *ens per se existens*. І Бог і світ це – „я" у духовій внутрішності своїй.

Впарі з цією апотеозою індивідуальної духовости йшов своерідний аристократизм, почуття своєї вищости та вибраности, так характеристичне для наших спіритуалістів – при всій їхній християнській смирності й покорі. Духом цього аристократизму навіяна цитована вже відповідь Вишенського, в якій він різко протиставить себе народові, якого він начебто не знав, з ним не бачився й не говорив. Аристократизм Сковороди проявлявся несвідомо тенденцією відмежувати себе від сірої маси звичайних людей бодай оригінальністю своєї зверхньої бідности. Гоголь вважав себе в останніх роках майже за пророка, Божого вибранця й товмача Божої волі, покликаного до рятування немовто морально підупалої Росії. Він уже замолоду дивився з погордою на сіру юрбу звичайних „существователей".

Дальшим вицвітом крайнього егоцентризму, протилежним до почуття своєї вищости, є життєвий песимізм, що випливає зі свідомости марности індивідуального існування, якому згори призначена неминуча смерть. Для кого особисто-індивідуальне є цілим світом, хто зайнятий тільки справами й проблемами свого „я", не обєднався зі світом позаіндивідуальних об'єктивних цінностей, які існували перед ним та існуватимуть і після нього, для того індивідуальна смерть є кінцем усього, космічною катастрофою, бо ж із смертю не зостається нічого. Цей погляд на світ – *sub specie mortis* – пронизує майже всю староукраїнську моралістичну літературу. Навіть такий діяльний князь-володар, як Володимир Мономах, писав на поучення дітям своїм: „Думайте про смерть, не прив'язуйтеся до зем-

ного... Передовсім не майте гордості в серці, ні в розумі, та говоріть: ми смертні, сьогодні живемо, а завтра йдемо в могилу". У часі, коли на Україні назрівали великі історичні події, К. Т. Ставровецький зогиджував у своїй вірші: „Лік розкішникам цього світу" („Перло многоцінное", 1646) не тільки саме розкошування, але й усе, що є цінного в житті: мудрість, суспільну діяльність, геройство вояків, бо смерть „страшная й нежалостивая" й діяча й полководця й героя й мудрця „помежи смродливїї трупи положить". Сковорода насміхаючись з людських занять і професій у своїй, на Україні так дуже розповсюдженій і любленій вірші: „Всякому городу свій нрав і права", величається своїм, на його думку, єдино розумним заняттям: „а мені одно лиш не йде з ума, якби вмрти мені не без ума" – тобто, без страху.

„О смерте страшна! Замашная косо!
Ти не пощадиш і царських волосів".

Еволюція Гоголя в напрямку аскетизму відбувалась головним чином під впливом марева смерті, яке виринали перед ним у кожному тяжчому випадку його затяжної хвороби. На провесні нашого літературно-національного відродження проповідником традиційної „цвинтарної філософії" виступає поет Гулак-Артемівський: „Ори і засівай лани, коси широкі перелоги, і гроші за бацтани лупи, та все одкинеш ноги!" („До Пархома"). – „Ну, а Сірко, Богдан, Мазепа і Палій... хиба церков, дзвіниць не будували?... А дуже ж тим вони од смерті одкупились!... Чи сріблом сукні їх, чи дірками світились, і дрантя і реброн – все хробаки зідять!"

Виходом із того безнадійного песимізму, у який заганяє себе – на собі самому зосереджений, від об'єктивної дійсності та її вартостей відірваний егоцентризм, є або примітивний епікуреїзм, тобто шукання забуття і відшкодування в насолодах і втіхах за життя („Чи будеш жив, чи вмреш, Пархоме, – не журись, журись об тім, чи є горілка"), або аскетизм – змагання до власного, наперекір тілесній смерті, духового самоутривалення та увіковічнення, до перемоги духа над смертною тілесністю, що для спіритуалістичного егоцентризму стається центральною проблемою та єдиною й безумовною ціллю життя. На чоло людських обов'язків висувається обов'язок

служення собі, над усі праці кладеться праця над собою задля приведення своєї душі в стан моральної досконалости. Для цієї справи треба кинути все інше, всі зовнішні інтереси та діла. Вишенський замикався від світу, щоб могли жити виключно „собі внимающим”. Сковорода бачив „наших злиднів причину” в тому, що ми віддавши серце на здобування світу „не маємо часу поглянути в себе”. Гоголь писав до свого приятеля Шевірьова: „В ніякому випадку не спускай з очей самого себе, май завжди на увазі себе перше всіх. Будь егоїстом у тому випадку. Подбай перше про себе, а потім уже старайся, щоби інші були чистіші”⁷⁰. Правом і обов'язком кожної людини є прямувати до своєї внутрішньої цілі; у всякого є своя внутрішня справа і „ніяк не можна вимагати, щоб хтось другий жертвував собою і своєю власною ціллю для якої-небудь нам милої ідеї або нашої цілі”⁷¹. І навіть там, де християнська етика вимагає добрих діл для ближнього, егоцентризм рахується передусім з особистим інтересом добродійця, бо, як вияснював Гоголь, „коли людина перестане думати про себе, тоді щойно починає думати про себе”. І добродійність є одним із шляхів до останнього щастя, отож, і одним із способів служення собі.

Ідеал егоцентризму, в яку б він форму не зодягався, матеріалістичну, чи спіритуалістичну, має завжди своїм сутнім змістом особисте щастя. „Наше найвище бажання в тому, щоб бути щасливим” – учив Сковорода. Щастя, яке полягає у веселості, радості та спокою душі, це – на його думку – стан божеської досконалости, це сам Бог у нас, бо Бог і щастя – це одне й те саме. Нутрішній рай-весілля це „вершок і квіт, зерно людського життя”. Лиш це одне – такий щасливий нутрішній стан – людині потрібне; все інше – „тягар і хвороба”. Почуватись щасливим це найвища мудрість, і філософом є той, у кого „дух веселий, думки спокійні, серце мирне”. До такого стану можна дійти тільки після того, як ми, знівечивши в собі всяку волю, спрямовану назовні, підпорядкуємо себе у всьому Божій волі, так, щоб стались подібними до „кульки, якій однаково куди її покотиш”. Щойно погодив-

⁷⁰ Шенрока: *op cit.*, IV, ст. 573.

⁷¹ Гоголь: „О Современнике” (до Плетнева) 1846.

шись зі всім, що діється, перейшовши в стан повного зовнішнього безділля, може людина досягти правдивого щастя. Український пасивізм і квієтизм знайшли у філософії Сковороди своє філософічне обґрунтування й освячення.

Ідеали егоцентричного спіритуалізму викликали завжди живий відгомін у душі української народної маси, а їх подвижники користувалися особлившою славою й симпатією, не зважаючи на історичні обставини, які більш вимагали зовнішнього героїзму. Та цей не знаходив того відгомону, що внутрішній героїзм дійсних або легендарних людей, що не турбуючись ніякими небезпеками, з яких не виходила їхня батьківщина, у якійсь-там самітній келії чи печері, як день, так ніч, змагали до ідеалу внутрішньої доскональності й щасливості. Те й робить нам зрозумілою ту незвичайну популярність, якою користувався впродовж віків київський „Печерський Патерик” серед нашого освіченого й неосвіченого народу. „Мусимо пам’ятати, – зауважує М. Грушевський⁷², – що з усієї нашої старої писаної літератури ніюдин інший твір не зістався в такій постійній пам’яті, уживанні й лектурі, не тільки чернечій, а й світській, як Печерський Патерик. Можемо понарікати на нашу стару інтелігенцію, на нашу літературу й культуру, що вона не вложила в руки нашого громадянства твору кориснішого з соціального й інтелектуального погляду – більш життєвого, більш соціального, ніж цей доморідний відгомін пізно-візантійської монахоманії. Але факт зістається фактом, що це був найпопулярніший твір і то незмінний у своїй популярності... Не Слово о полку Ігоря, не Закон і благодать, не Літопись, а Патерик став тим вічно відновлюваним, поширюваним, а з початку нашого друкарства неустанно передруковуваним твором старого письменства, „золотою книгою” українського письменного люду, джерелом його літературної утіхи й морального поучення. Завдяки тому мав він такий глибокий вплив на етичний світогляд інтелігентнішої частини старої української маси, як ні один інший твір”.

В українському політично-суспільному житті (егоцентричні тенденції проявляються постійно в різних формах і родах

⁷² Іст. укр. літ. III, ст. 112, 114.

того відосередкового, партикуляристичного й свободолобного індивідуалізму, що з одного боку спиняв поступ у процесі перетоплювання необеднаної етнічної маси в одне себе-свідоме, політично нероздільне ціле – з одною центральною владою, а з другого боку приводив скоро раз встановлену та ще не утверджену загальну організацію до розкладу й упадку.

Подібно, як це й сьогодні ще діється в сімі україаського селянина, якого сини-спадкоємці найохотніше відокремлюються, щоб на своїй, хочби й малесенькій частці бути сам-собі паном, так відокремлювалися колись наші претенденти до князівських престолів, а кожний із них, ураз зі своїм, хочби й найменшим уділом, хотів бути в нічому необмеженим і нікому не підпорядкованим сувереном. Таким чином „раздра-ся земля руськая”, потонувши в хаосі нічим згори неопанованої поліархії, повної зажертих межюусобиць та кривавих сусідських спорів. При цьому одна й друга сторона прикликувала собі на допомогу ворогів-чужинців, яким дорого за те платило своїм майном і життям підвладне князеві населення.

В основі взаїмних відносин між князями лежала та сама ідея братської рівності, що декілька віків пізніш стала душею козацького устрою, залишаючи однакові наслідки. Один князь не міг бути підпорядкований другому, бо це вважалося за негідне служебництво. І хоча найстарший у роді користувався, як „батько”, деякими привілеями, то проте він не міг накидувати своєї волі князям. Усякі такі спроби зустрічалися звичайно з однодушним і рішучим спротивом: „Коли ти так, то роби собі, що хочеш, а ми складаємося на Божу волю”⁷³. Для виконання якого-небудь загально-важного, спільно-державного діла, навіть у моментах небезпек для цілоти, потрібна була добра воля й згода з боку окремих князів. Їхню ж згоду можна було досягнути тільки особистими впливами, переконаннями та намовами, а ніяк приказом, бо цей брався за особисту образу, за порушення власного „я”-маєстату. І самі такі спільні акції, що спочивали виключно на плечах князів-охотників, не завсіди могли бути удачні – з браку саме організованої дисципліни й охоти підпорядкуватись (битва над Калкою).

⁷³ М. Грушевський: Іст. Укр.-Руси, т. III, ст. 241.

Це саме було теж слабкою сторінкою й козацької стратегії, позбавленої часто однотайности проводу й плянкової послідовности; на воєнну акцію складались часто нескоординовані рухи окремих, незалежних від себе отаманів, рухи інколи навіть дуже блискучі, але теж і часто для загального висліду маловартісні. Великі запаси буйної козацької сили у більшій майже кількості випадків безцільно й безкорисно розпорозувались та розтрачувались.

Відносини між князем і його дружиною, на якій полягала вся його сила і власть, були так само свобідні, як і між князями. Їх звязує свобідна умова, вільна від усякого примусу. „Кожної хвилі може дружинник князя покинути й перейти до іншого, хочби і його ворога, не підпадаючи ніякій пімсті або карі. Це був кардинальний принцип староруського устрою”⁷⁴. Дружинник служив не – „батьківщина, а князеві, не з конечности, а по вільній волі”⁷⁵. Він не був теж звязаний із княжим урядом, тільки виключно з особою князя, а цей міг знову свобідно собі дружину добирати. Відношення князя до дружинників, зокрема старших, мало бути товариське; з ними він мав повинність ділитися своїм добром і порадитися перед кожним ділом, яке вимагало участі дружини.

На принципі непримушеної волі й особистої свободи, яку ставилось звичайно вище всяких загальних обовязків, навіть тих супроти спільної батьківщини, основувався весь політичний лад, не виймаючи й відносин між князем і громадою, для якої князь був тільки „перший між рівними”, і вона мала в принципі право усунути його, коли він їй не подобався, та покликати когось іншого з княжого роду. В такому приблизно дусі уформувались потім відносини й у межах козацької організації, якої вицвітом була Запоріжська Січ, як вільне товариство вільних лицарів, до якого міг кожний, хто хотів, пристати і його довільно покинути, і в якому голова-отаман був тільки першим між рівними, поки він товариству подобався. Козаччина, що народилася з шукання та вживання широкої особистої волі на вільних, для ніякої влади недоступних просторах степового Подніпров'я, не виконала вповні своєї істо-

⁷⁴ М. Грушевський: *op. cit.*, т. III. ст. 323.

⁷⁵ М. Грушевський: *op. cit.*, т. III. ст. 323.

ричної державно-творчої ролі, головним чином тому, що за скоро підпала нутрішньому розкладові – під впливом тих самих тенденцій української психіки, що й привели до її народження та її буйного розцвіту, і тих самих, що поклали теж кінець і княжій державності.

Для психології українських низів характеристичним явищем була масова, утеча громад з-під своєї княжої влади під чужу, татарську зверхність (XIII в.), бо ця, задовольняючись тільки одною річною даниною в натурі, залишала нашим людям, що під неї добровільно переходили, повну й необмежену волю в умовинах справжнього безвлястя (відсутність військової залози та наставників-баскаків). Не зважаючи на те, що життя там, позбавлене всякої організації, „дичило й вироджувалося”⁷⁶, татарофільський рух поширювався, охоплюючи вкінці майже цілу центральну область України.

По лінії тих самих психічно-нутрішніх сил та нахилів, які кермували історією української політично-суспільної дійсності, розвивалася й українська політично-суспільна ідеологія, овіяна зрештою духом щирої гуманности та високого ідеалізму. Метою її найкращих ідейно-реформаторських змагань був федеративний лад – ідеал вільної спілки рівноправних членів (одиниць, громад, областей, народів) в одне гармонійне ціле, основане на їх свобідному переконанні, непримушеній волі й згоді. Федеративна концепція політично-суспільного життя, виключаючи всякий примус і насилля, здійснює в повній мірі постулат непорушности індивідуальної волі, та – в теорії – робить зайвою всяку власть згори, заступаючи її взаїмними свобідними умовами та зобов'язаннями, закладеними на авторитеті нутрішнього переконання та добровільної згоди членів. Гетерономія заступається автономією; ролю несимпатичної посторонньої влади переймає нутрішня самовласть, самокерування силою власного свобідного переконання. В такому розумінні ідеалом стає стан безвлястя (анархізм у дусі Прудона). Центр ваги спочиває на забезпеченні свободи індивідуальности; життєві інтереси та вимоги загального цілого ідентифікується всеціло з інтересами складових час-

⁷⁶ М. Грушевський: Іст. Укр., т. VII, ст. 7.

тин – індивідуальностей. Окреме отримує примат перед загальним. Віссу й вихідною точкою цієї концепції є індивід.

Добро індивіда було таксамо центральною проблемою й для Вишенського, Сковорода та Гоголя, які або зовсім не визнавали ваги справ та цілей загальних, або зводили їх до індивідуальних. Зокрема Сковорода, для якого все, що загальне – commune, було неважне, стояв у відношенні до всякої індивідуальності на становищі повної свободи – *obtineat sibi quaelibet*.

Всякому городу нрав і права,
Всяка імієт свой ум голова,
Всякому сердцу своя єсть любов ...

Індивід, що в його внутрішній, духовій істоті живе сам Бог, має необмежене право бути собою, прямувати до своєї цілі та йти своїм власним і окремим, індивідуальним шляхом, слухаючись тільки голосу своєї внутрішньої божеської природи. З цієї точки погляду індивід є сам собі найвищою ціллю, замкненою в собі самоціллю, і не може бути підпорядкований ніякій іншій, хочби й ще вищій, понадіндивідуальній, загальній цілі. Таксамо втрачають своє значіння й етичні загальнообовязкові норми, бо індивід має право жити згідно зі своїми суб'єктивними переконаннями та принципами (етичний плюралізм, чесність з собою). Крайнім висловом того, для української психіки так характеристичного змагання: бути своєвільним паном, цілком незалежним від посторонніх сил, та загально-прийнятих норм, від цілого зовнішнього світу та людей, – жити виключно власним життям, згідно з власним впоодобанням і для власної цілі, був саме Григорій Савич Сковорода. Його своєрідний, на принципі самовистарчальності побудований стиль життя, переведений у практиці з правдивим героїзмом, в більшій може навіть мірі знаменний для нього, ніж його думки.

Спочутна соціальність. Противагою до соціально незацікавленого („моя хата з краю...”), а в практиці часто деструктивного егоцентризму є в структурі української душі соціально високовартісна здатність спочувати з другими, здатність соціальної симпатії, гуманність. Егоцентрична постава має свою основу в інтроверзії, зосередженій на особисто-внутрішньому

світі, на собі самому; спочутна соціальність полягає на відчуженні себе самого в других і утотожнюванні себе з ними. В симпатії інтроверсія змінює тільки напрямок, проникаючи у світ чужих внутрішніх переживань. „Я” повертається тут назавні, до зовнішньої душевності (людей, тварин, рослин) та почуваючи її, як свою власну, зливається немов з нею в одне. Віднаходячи себе поза собою в багатьох нараз об'єктивно-індивідуальних випадках, окреме „я” починає жити многократним, загальним, соціальним життям. Таким робом, наскільки егоцентризм замикає людину в собі й робить її назовні незацікавленою, пасивною, то деструктивною, настільки знову симпатія об'єднує її з зовнішнім світом – через його внутрішнє, і може побуджувати до творчої активності назовні, якщо не потоне вона в пасивній сентиментальності, особливо, при сильно розвиненій чуттєвості, яка ослаблює волеву енергію. Симпатія може бути різного ступня, так щодо сили, як і ширини своєї, охоплюючи вужче то ширше соціальне коло – від найближчої родини до царства всього живого. В останньому випадку може бути мова про універсальну симпатію, яку індійська народня філософія вважає за ознаку „великої душі” („mahatma” – Ганді). Не випадкова річ, що тими двома книгами, які – згідно з авторитетним твердженням М. Грушевського⁷⁷ – користувалися найбільшою популярністю серед українського народу, були саме: „Печерський Патерик” та Шевченків „Кобзар”. З обидвох творів промовляло до української народньої душі щось їй близьке та рідне. Перший із них був типічним продуктом спіритуалістичного, ореолом святости, героїзму й чудотворности осяяного егоцентризму, другий же захоплював щиросердечними тонами соціального спочування. „Наскільки одна книга, – пише М. Грушевський, – була повна життєвого й інтимного звязку з переживаннями людини („Кобзар”), настільки друга („Патерик”) була мертва і відірвана від життя. Наскільки одна перейнята гуманністю і соціальністю, настільки друга забита узко релігійним і аскетичним світоглядом; наскільки одна підіймала активність і соціальну енергію людини, настільки друга її понижала”. Ці різниці одначе існують тільки для

⁷⁷ Іст. укр. літ., т. III. ст. 114.

об'єктивно-критичного інтелекту. Для маси читачів, чи слухачів, були вони однаковими цінностями, які могли захоплювати в однаковій мірі, через те, що обидва ці становища, не дивлячись на протилежність самої соціальної поведінки, є психологічно з собою споріднені. Виростаючи з одної психологічної основи (повернення в напрямку внутрішнього світу), вони не виключають себе, а, навпаки, часто йдуть поруч себе, часто теж взаємно об'єднуються та доповнюються – утворюючи стан внутрішньої рівноваги. Вишенський, будучи головно тільки собою зайнятим подвижником, був при цьому теж і великим чоловіколюбцем, палким проповідником гуманності та рівності, що сміливими висловами бив в негуманні основи тодішнього соціального ладу. Одне й друге становище є природним впливом тої високої оцінки, з якою підходить інтроверсія до всього душевного. Вид пониження людської істоти, що є в кожному випадку носієм божеської духовності (Сковорода), мусить викликати зрозумілий спротив. І егоцентрик може, таким чином, відчувати в пониженні другої істоти своє власне підвищення, у зневазі людського „я” взагалі – зневагу власного „я”. Звідси – проповідь любови ближнього, як у Вишенського, так і у Сковороди та Гоголя. Звідси – й ця так знаменна „для українського духу” „здібність розуміти іншу природу, іншу людину, інший нарід, розуміти, що в кожного може бути свій шлях, для нього природніший, ніж наш”⁷⁸.

Двобічний характер мало й саме українське життя в його історичній дійсності. Вже про Антів, тобто, тих перших слов'янських поселенців на українській землі, подибуємо в історичних джерелах із того часу протилежні свідчення сучасним їм чужинців (Греків, Арабів). Одні підкреслюють їхню грубість та жорстокість (зокрема на війні), другі з признанням згадують про їхню ласкавість для чужинців, гостинність і людяність у відношенні до невільників, яких вони по якомусь часі пускають на волю⁷⁹. На тлі суворого життя княжих часів (жорстокість межиусобиць, безоглядний егоїзм, неймовірна лихва, невільництво) живо проявлялася ця друга, з впливами християнства ще більш розвинена сторінка народньої вдачі,

⁷⁸ Д. Чижевський: Нариси з іст. філософії на Україні, ст. 95.

⁷⁹ М. Грушевський: Іст. Укр.-Руси, I, ст. 271, 278, 393.

знаходячи свій вислів у релігійній та національній толеранції, в провідних ідеях княжої та дружинної моралі, що наказувала не забувати про неодигих та голодних, в „Руській Правді”, для якої не існує кара смерті, а передусім у відношенні до жінки, яка без ніяких обмежень могла дійсно користуватися всіма правами людини.

Висловом релігійного лібералізму був загально прийнятий погляд, що всяка віра однаково від Бога походить („сію і ону віру Бог дал”), і об той непохитний лібералізм розбивались усякі спроби грецького духовенства защепити й на українському ґрунті релігійний фанатизм, ненависть до чужої віри. В парі з тим ішов теж і брак національної гордості, що спонукує народи до енергійної розправи з усякою загрозою, до насильного самозабезпечення й самопоширення, до підбоїв і панування. Печеніжсько-половецький період в українській історії аж надто багатий на приклади української добродушності, що неохоче рішалась на агресивні виступи, обмежуючись частіш тільки оборонними заходами та вибираючи шлях мирного, добросусідського порозуміння. Спільні агресивні акції були тільки рідкими епізодами в цій кількавіковій історії. Ні расові, ні релігійні ріжниці, ані самі ті великі нещастя, що спадали на край з кожним нападом цих диких орд, не могли розпалити огню ненависти до них. Напружені відносини часто кінчались приятельським замиренням, яке для певнішого присднання собі непевного сусіда закріплювалось подружними зв'язками, які одначе причинялись тільки до дегенерації княжого роду. Сам Володимир Мономах, герой походів з рр. 1103 і 1111, оженив своїх двох синів із Половчанками. Імперіялістичний розмах української державної політики в її початку впливав більш з духа політично провідного тоді ще варяжського елемента, який – і на думку М. Грушевського, що відкидує теорію виключно варяжського початку київської держави – „зробив дуже багато для будови київської держави – її сили, поширення, підбою, панування”⁸⁰. В міру того, як щораз глибше вкорінювався примирливий дух християнства, до значіння приходили й ті чоловіколюбні та пацифістичні настрої, що їх передає

⁸⁰ Іст. Укр. літ., I, ст. 68.

Володимир Мономах своїм дітям коротко словами: „Не вбивайте ні невинного ні винного, навіть коли заслужить на смерть. Не губить душі жадного християнина!” Кару смерті, заведену за Володимира Великого задля приборкання рознузданого розбишацтва, головню під натиском грецького духовенства й не без внутрішнього опору князя, знесено вже за синів Ярослава Мудрого, хоча розбишацтво й далі не переводилося. Відблиском цього духа людського почуття і пошани людської гідності є деякі сторінки „Руської Правди”, які – по думці М. Грушевського – „дають українському праву похвальне з культурного боку свідоцтво і високо підіймають його над пізнішим московським правом, що виродилося з нього”⁸¹. Окрім браку кари смерті взагалі характеристичними моментами в українському праві є ще брак кари на тілі, що правда тільки для свобідної людини, і кара за самовільне увязнення. За зневаження внутрішньої гідності особи назначена більша кара, ніж за uszkodження тіла. Як хто кому відрубав палець, платив тільки 3 гривні, колиж „урвав вус, бороду, ударив бато-гом, або іншою річчю, не мечем, платив 12 гривень”⁸².

„Дух терпимости, брак національної зарозумілости, – завважує Костомарів („Дві руські народності”), – перейшов потім у характер козацтва і остався в народі до цього часу”. Вільний вступ до запоріжського товариства мав кожний, якої б він не був віри й національності. Мотивом протикатолицьких відрухів козацтва була – на думку Костомарова – не ненависть до католицтва, але бажання відплати за переслідування й зневаги православної віри, як і напади на Татар були тільки заспокоєнням жадоби порахунку за ті нещастя, які терпів від них неповинний нарід. – Не було там і імперіялістичної експанзивности. Козацька політика кермувалась принципом: *sum cuique*. І може якраз слухаючись цього внутрішнього наказу Б. Хмельницький не використав цієї так дуже корисної ситуації, яка склалась зараз після перших блискучих успіхів великого повстання. Він зупинився на межі української етнографічної території. Як у реальній політиці, так і в теорії, український дух ніколи не виявляв потягу до насилля, до нівечення – чийх

⁸¹ Іст. Укр.-Руси, III., ст. 378, 371.

⁸² Іст. Укр.-Руси, III., ст. 378, 371.

би то не було – прав на власне, самостійне життя, до підпорядкування чужої волі своїй волі. М. Возняк⁸³, порівнявши політичну програму Кирило-Методіївців з аналогічними течіями в інших народів (Росіян, Поляків), приходять до висновку, що єдині Українці не показували імперіялізму навіть у своїх мріях. Тоді як ті уявляли себе в ролі верховодців на чолі майбутньої спілки Словян, то для Кирило-Методіївців мала це бути тільки братерська спілка рівних собі народів без нічийого верховодства над ними (ідеал безвластя).

Поетичним виявом української загально-людської симпатії є перш усього народня словесна творчість, яка з цього боку не має мабуть собі рівної. Симпатія приймає тут універсальний характер, обіймаючи з однаковою сердешністю й ніжністю так увесь спочуття гідний людський світ, як і цілу природу, яка на рівні з людиною живе душевним життям і зі свого боку теж на кожному кроці спочуває з нею. Те спочуття тим сильніше, чим істота слабша й насилля над нею більше. Тимто й вибиваються на перше місце пісні, в яких оспівується людську недолу.

Своєрідним індивідуальним висловом тої здатності – дивитися на світ душею – є Т. Шевченко. Тоді як у народній творчості вся сила спочуття зосереджується на окремих індивідуально-людських випадках і обмежується пасивним самопереживанням, то в Шевченка охоплює вона цілий поневолений нарід і переливається в змагання до перебудови політично-соціального ладу. Загально-людська симпатія, переведена на площину національної дійсності, об'єднується в Шевченка з активно-творчо настроєною негацією тої дійсності. Сполука цих двох душевних постав, яка завдяки впливові Шевченка отримала перевагу над егоцентризмом, стала згодом вихідною точкою для нової доби в українському житті, перейнятої змаганням перевиховати себе, щоб могли цю так неопінену досі й так несприятливу для себе об'єктивну дійсність – всупереч покликові Сковороди – всебічно опанувати і вкінці своїй волі й владі підпорядкувати.

---

⁸³ Кирило-Методіївське Братство.

Загальна характеристика. Психологічний розгляд щозамітніших продуктів українського духа, як і багатьох сторінок історично-суспільного життя, дає привід до висновку, що українська духовність у своїй первісній основі виявляє цілу низку прикмет типу однобічно-інтроверсійного. Всі ті прикмети, зібрані в одне ціле, дають нам своєрідну й суцільну загальну картину, якої окремі складові елементи-якості впливають з одної спільної основи, а тою саме є нахилення в напрямку внутрішнього світу (інтроверсія).

I. В осередку уваги – внутрішній світ. Культ духовости. Змагання до ідеалу моральної доброти й краси та підхід до всього з точки погляду його моральної вартости (моралізм). Протинтелектуалістична постава; скептицизм щодо сили інтелекту та вартости його осягів. Недоцінювання зовнішньої культури (техніки, економіки, освіти, політично-суспільної організації) й активности назовні. Перецінювання сили й вартости почуття (емоціоналізм); перевага емоціональності над інтелектом і волею; почуттєвий патос у вислові думок. Інтензивніше внутрішнє життя й потреба експресії (пісня, музика). Найвищі дотеперішні осяги лежать у сфері духової культури (релігія, моралістична проповідь і філософія, лірична поезія, народня пісня й мистецтво). Тип-масу характеризують релігійність, моралізм і високий загальний рівень внутрішньої культури (гуманність, чутка добродушність), естетичизм (нахил до поетичного вислову, зверхньої орнаментики), глядіння на всі зовнішні цінності світу під кутом вічності, нахил до спокійного, душевним змістом багатого хліборобського життя в простих сільських обставинах, неохота до бездушної строгоділової атмосфери міста, як і до механічно-фабричних родів праці (через те, почасти, й чужо-національний характер українських міських та промислових осередків), більше зацікавлення гуманістичним, особовим світом, ніж річевим і технічним.

II. Супроти об'єктивної дійсности – аверсія в різних формах. При пасивній поставі: ізоляція – утеча на самоту, в ідеальний світ фікцій (романтизм, містика, позажиттєва філософія); ідеалізація дійсности (естетичизм, одуховлювання природи); незацікавленість конкретною зовнішньою дійсністю, пасивна терпеливість. При агресивній поставі: сувора критика світу і

всього зовнішнього життя, веселий насміх, або революційно-вибухова реактивність (козаччина). – Дух аверзії зазначається в житті типу-маси конкретно нестачею експанзивної підприємчivosti назовні, браком волі здобувати світ для себе, щоб бути в ньому економічно й політично владним чинником. Наслідком цього – мала практична життєздатність і низький зовнішньо-культурний стан: економічна нерозвиненість, бідність і безсилість, брак освіти, забобонність, консерватизм, незорганізованість, аполітичний спосіб думання, й політична упослідженість – недержавність, стан визиску й поневолення.

III. З соціального боку інтроверзія хитається між несоціальним егоцентризмом і соціальною загальнолюдською симпатією, залежно від того, чи індивідуальне „я” є собі самовистарчальне, чи виходить поза межі свого світу, зливаючись з іншими „я”. – Егоцентризм це перевага „я”-інтересів над громадськими, особистих над загальними. Ціллю змагань є вкінці-кінців якась власна користь, задоволення, насолода, якесь безпосереднє чи шойно прийдешне щастя (евдаймонізм). Змістом життя є служення собі. Соціальна постава – пасивна з нахилом до повного самовідокремлення, або активно-деструктивна (руйнування загального добра задля досягнення власного щастя – домашні війни князів). Компромісовою вислідною між крайнім егоцентризмом і потребою соціальности є свободолюбний індивідуалізм, для якого приємливі принайменш ті форми громадської організації, які в нічому не обмежували б особистої волі, основувалися б на принципі рівности й добровільної згоди та виключали б усякий примус і владу, згори наставлену. – Цей свободолюбний індивідуалізм впливає з другого боку теж із духа української гуманности (спочутної соціальности), що з розумінням і пошаною ставиться до кожної індивідуальности, так поодинокій, як і колективній. Ця гуманність знайшла свій вислів в релігійній і національній толерантності, в осуджуванні всяких актів насилля та імперіялізму, як і в спочуванні з кожною істотою, покривдженою в своїх людських правах до волі і щастя. – Для типу-маси в однаковій мірі знаменні, так егоцентризм як і загально-людська спочутливість що часто разом складаються на характер, не вільний від суперечностей. Часто жорстокі в своїм самолюбстві.

ві князі, що не оглядались на добро свого краю й населення, були водночас щирими філантропами, що щедрою рукою вгощали в себе старців і бідних. В історії українського організованого життя, зокрема – української державности, був егоцентризм постійним розкладовим чинником, об який розбивалося кожне загально-творче зусилля. Примітивний евдаїмонізм був одною з причин загального зубожіння народу – на користь практично-тверезих напливових чужо-національних елементів. Перевага загально-людського спочуття, – риса дуже цінна, як ознака внутрішньої культурности, але мало сприятлива для успішности боротьби нації за право до вільного життя.

Однобічність української психічної індивідуальности полягає в недостатці експанзивности назовні, а через те й у меншій практичній життєздатності. Вповні розвиненою бачимо її вже на порозі української історії в часі зустрічі з впливами наскрізь інтроверзійного східнього християнства, поверненого цілком на внутрішні справи, позасвітові й особисто-індивідуальні, цілком байдужого до земної батьківщини, аскетичного, містичного, практично неділового, для зовнішньої культури неприхильно настроєного. Та вже раніше – в добі чорноморсько-наддунайського розселення (IV–X вв.) – стояв український нарід під впливами психологічно споріднених орієнтальних течій (єгипетських, сирійських, іранських, індійських і ін.). Візантійська культура, що була вицвітом духа геленістично-орієнтального світу, тільки продовжувала та поглиблювала ті найперші духові впливи. В напрямку інтроверзії виховували українську індивідуальність теж різні зовнішні чинники. Одностійність краєвиду (степ, рівнина) сприяла розвиткові інтензивнішого внутрішнього життя з нахилом до концентрації в собі. Окрім цього вільний просторий степ, на якому впродовж віків зосереджувалось життя великої кількості українського населення, виховував до життя особисто цілком незалежного, своєвільного, ніякій зверхній силі не підпорядкованого (сам собі-пан). Урожайна земля не вимагала підприємливости. Підприємливого духа не могло вироблювати й континентальне положення краю, позбавлене сусідства з морем. Тільки часово цей дух оживав ураз із наладженням Дніпрової комунікації із Чорним Морем (Запорізька Січ). Та головною українською

виховницею була без сумніву українська історія, що, будучи сама вислідом інтроверзії, в своїх психологічних наслідках цю інтроверзію ще більш поглиблювала. Безнастанні історичні „лихоліття”, які були вислідом передовсім пасивного відношення до реальної дійсності, спричиняли кожний раз нову душевну утечу від світу, а в слід за тим спадали на край і нарід нові зовнішні лиха. На ґрунті такої психології виростала духовна культура, яка – зі свого боку знов впливаючи – в душі тої психології нарід далі виховувала.

Д-р Василь Пачовський

УКРАЇНОЗНАВСТВО У ВИХОВАННІ МОЛОДІ

І. Завдання українського шкільництва

На культуру кожної нації складається духовий доробок поколінь, до якого належить релігія, мистецтво і філософія, що творилися на терені якогось краю, де мешкає дана нація. Український народ в останніх десятиліттях став повновартним, бо може виказатися повним духовим доробком, який становить його питому культуру. Він має свою національну релігію передісторичного та історичного часу, має мистецтво, що проявляє в усіх об'явах, отже мистецтво слова, тобто поезію і красне мистецтво, – мистецтво тонів – отже національну музику, – мистецтво краски і ліній – отже своє національне малярство; мистецтво тіла – отже національне різьбарство, мистецтво гармонійно замкненого простору – отже свою національну архітектуру. Новіші досліді проф. Мірчука і Чижевського виказали свій доробок в ділянці найвищої духової культури, тобто українську філософію (Гляди: Дмитра Чижевського Нариси історії філософії на Україні видано в Празі 1931 р.).

Тому українські учителі мають усі засоби виховати національно молодь, якій можуть впоїти гордість на свою національну культуру, що є свідоцтвом нашої рівновартности з державними націями.

Німецька нація після великої війни витворює цілу систему національного виховання молоді спеціальною наукою званою „Deutschkunde”, в якій концентрується всі ділянки німецької культури в цілі пізнання німецького духа.¹

---

¹ Гляди: Peters Metodik des Geschichtsunterricht. Frankfurt, 1928. Der Deutschkundliche Geschichtsunterricht. Erfurt 1928; Hunger: Der neun Deutschunterricht. Nürnberg, 1924; Ulrich Haacke: Zusammenarbeit vor Deutsch, Geschichte und

Німецьке правительство розпорядком з 24. квітня 1933. змінило в середніх школах розклад годин, щоб піднести скількість годин науки рідної мови, історії і географії, бо предмети ці повинні виховувати молодь на добрих громадян німецької держави. Розпорядком з дня 21. квітня і 6 травня 1933 переведено реорганізацію шкіл, що виховують учителів. (Hochschule für Lehrerbildung). Там мають виховувати майбутніх учителів, щоби виховувати молодь не по думці загальнолюдських ідей, а на громадян німецької держави.

Таксамо італійський народ, що недавно отряс зі себе пута неволі переводить реформу виховання молоді.²

Так і ми Україні уважам хребетним стрижнем школи пройняті національним духом науку українознавства, в якого склад входить мова, література, історія, пластичне мистецтво, музика українського народу та географія земель, заселених українцями.

Ми вповні свідомі того, що українське свідоме покоління виховає тільки школа з українською мовою навчання, але пройнята наскрізь національним духом не зі становиська боротьби і ворожнечі до сусідів, а зі становиська любови рідного краю.

Тому школи, з українською мовою, які понижують, занедають або нехтують науку українознавства уважам за ненаціональні установи, бо вони сповняють своє завдання недостаточо.

Приватні школи, удержувані коштом родичів або удержувані зі збірок народу, мусять сповняти свою ціль, тобто виховати покоління, якого нарід потребує, дати йому такі моральні і духові цінності, аби воно для них було готове до найбільших жертв. Такими цінностями є національна самопошана, особиста гідність і духова гордість на приналежність до української

Staatsbürgerkunde опубліковане в німецькому місячнику Die Erziehung 1930; Wesen, Ziel und Aufgabe des Deutsch unterrichtes in höheren Schulen von Bernhard Schwarz опубліковане в Die Erziehung в VI і VII випуску 1935 р.

² Гляди: Vita nuova della scuola del popolo, 1925. Pedagogia generale : L ideale educativo e la scuola nazionale. 1917–1922. Il problema dell'educatione infantile: 1925. Giovanni Gintile: La riforma dell'educazione, 1919, 2 видання 1923; Accanto ai maestri del G. Lombardo Radice, якої змістом і ціллю є утворити scuola serena, тобто звісну-радісну школу.

нації, яка є рівновартна культурою з іншими державними народами.

Коли школа з українською мовою навчання не має того хребетного стовпа, то вона виховує безхребетну інтелігенцію, яка в хвилі бурі і натиску готова до зміновіховства, як безхарактерна, здібна до ренегатства не тільки свого народу, але і держави.

Тому добре зрозуміла інтерес держави авторка методичних підручників Ганна Похоска, яка висловлюється в тій справі в своїм творі: *Historja w szkole powszechnej* ось як: Історія і культура української людности можуть бути обговорені в звязку з темами (тут вичисляє 12 тем з української історії, які треба порушити в польській школі). Перед очима дітей – пише вона – мусить отже вирости тодішний город київський, як осередок тієї культури, його церкви, торги, багатство і потуга і його взаємини з Царгородом. Оця культура повинна бути зображена в позитивному світлі з повним признанням для її світлості. З найбільшою пошаною повинев учитель відноситися до проявів української культури XIV століт. при події зайняття Львова. Цю думку висловила вона не самочинно, але на основі „programy nauki historji w szkole powszechnej” з 1933 року, який дає таку вказівку: „Wiadomości o dziejach i kulturze mniejszości narodowych mają rozbudzić w młodzieży szkolnej poszanowanie dla tych kultur, oraz gotowość do obywatelskiego współżycia z mniejszościami w ramach życia powszechnego.”

Супроти такого постуляту державної програми для польських шкіл, в яким світлі виступали би такі школи з українською мовою навчання, де директори побивалисяби тільки за правильною оплатою учнів та за признання їх школі права прилюдности, а не дбали би за це, щоб учителі стояли на висоті свого завдання, яке закладає рідна школа. Учителі укр. мови повинні подбати, щоб укр. література не стала тільки предметом доповняючим до польської мови й літератури. Учителі історії повинні перетворити у своїх викладах матеріял згідно до вимог рідної історії для українських дітей – а не читати свої виклади з польських підручників, або казати читати уступ за уступом ученицям і переповідати з прочи-

таного, що з прочитаного польського підручника вони запам'ятають, а по пів години такої науки учні сидять і позіхають. Щоб такі промахи не закралися до шкіл з українською мовою навчання, мусить українське вчителство перевести повну ревізію свого навчання і доповнити свої засоби у вихованні молоді в національному дусі. Вона має нове покоління свідоме своєї ролі в змаганнях своєї нації; вивести покоління „не паралітиків з блискучими очима”, великих духом, а силою малих – по словам Лесі Українки. А має виховати нове покоління, що замінить чутливість і пасивність та змінчивість через недостачу національного світогляду – на твердість, рівновагу і активність в повній вірності ідеї нашого життя в кождім ділі й на кожному кроці...

А ми поставмо свої постуляти для виховання української нації на весь ріст без огляду на приналежність наших земель до якихось держав і без огляду на нашу розсіяність у різних сторонах світу на земному гльобі, щоб перший педагогічний зїзд своєю максимальною програмою став проломовою подією у вихованні державно-творчого покоління.

II. Наука української мови й літератури

Зачинаємо від науки української мови й літератури. Про їх значіння не потребуємо говорити, бо про це стільки було бесіди в наших часописах та журналах, що немного нового вдалось мені сказати. З учительської практики відомо мені, що в гімназіях псують собі учні мову латинськими і грецькими конструкціями, а у вселюдних польськими, так, що учні в перших двох перших роках після приходу зі села оруднують краще українською мовою, як після укінчення гімназії. Учитель мусить дбати про чистоту і знання мови, тому повинен учням збагачувати народню мову новотворами, нагинати їх до дієслівного вислову, щоб оминали віддієслівних іменників творених на зразок польської мови, оминати дієприкметникових конструкцій та не вживати страдального стану чужого українській мові. Про прикмети українського стилю можна якслід довідатися з праць д-ра В. Сімовича, а про новотвори в сучасній українській мові з праці д-ра Е. Грицака в журналі Огієнка „Рідна Мова” 1935. р.

Українське учительство по цей бік греблі застосувалося до нових реформ шкільництва в польській державі і предложило в імені „Взаїмної Помочі Українського Вчительства” й „Учительської Громади” Міністерству Освіти і Львівській Шкільній Кураторії „Наукові програми для українських шкіл, головно в навчанні української мови, історії, географії та предметів мистецького і фізичного виховання в народніх школах” опубліковані в журналі „Шлях виховання і навчання” у Львові І. книжка VIII. р. 1934. Учительство стануло там на тій правильній основі, що українська дитина мусить засвоїти собі культуру цілого українського народу на всій його етнографічній території. Програми ці уложили фахові учителі з повним знанням матеріялу й обставин, серед яких доводиться їм учити молоде покоління в публичних школах у Польщі. Через відомі всім обставини дано в тих програмах перевагу культурним питанням, обмежуючи матеріял політичних подій, називаючи їх непотрібно зайвим баластом. Баластом вони є для тих, що їх не вміють використати, а тим трактуванням подій учиться легковажити свою історію, в якій повинно все бути дороге і святе для науки молодого покоління.

Середношкільне учительство видало накладом кооперативи „Рідна Школа” „Програму навчання української мови в новій гімназії, Львів, 1935 р.” Програма ця достосована до нової реформи середнього шкільництва в Польщі, яку уложено на основі історизму. Читанка в І. класі подає уступи про життя старинного Сходу, Греції і Риму та вчасного середно-віччя, в II. класі про життя українського народу у звязку з культурою Європи до XVII. ст., в III. кл. про твори XVIII. і XIX. ст. до смерті Шевченка, в IV. кл. твори останньої доби до найновіших часів. До цієї програми додано спис лектур на кожную клясу, достосовуючи їх уміло до програми науки. Але зі загального спису їх звертаємо увагу, що в матеріялі І. класи бракує тем з життя Скитів, поминено міт про Прометея, тему побуту Іфігенії на Криму, міт про золоте руно та часи Траяна, отже всі ті події клясичного світу, що відбувалися на нашій землі. Окрім тих образків життя треба доповнити казками з богатирського світу та з української мітології, що сягають передісторичного життя в часах соняшного культу, який

бачимо в народніх віруваннях, обичаях і символах українського орнаменту. Ці недомагання треба доповнити бодай уступами в читанці для I. кляси, яку мусить видати „Видавнична Комісія Рідної Школи”.

В других клясах треба вихіснувати при укладі читанок державно-творчі картини з літописів, билин київського і галицько-волинського циклю, історичних дум та картини з історії українського мистецтва, і уступи з історії української філософії; коли немає покищо готових творів красного письменства, які можна би предложити як лектуру до шкільного вжитку в школах нової системи.

Супроти браку підручників уложених згідно з новою програмою предложила Рідна Школа покищо уживати в I. і II. клясі нового типу давні читанки з III. і IV. кляси, доповняючи відомости з ділянки літератури з читанок укладу Барвінського шкільного видання без його підпису 1925. р. під заголовком „Вибір з українсько-руської літератури” для ужитку семінарії, стосуючись до обсягу матеріалу приписаного на кожную клясу. Активні учителі української мови знають з досвіду всі недомагання та невігоди нової системи в науці української мови і краще від мене, відсуненого від улюбленої учительської праці, можуть вияснити в дискусії всі потреби до ведення української мови в гімназіях нової ситеми.

Як 25-літній учитель української мови й літератури та історії й географії в ріжних наших землях та в таборах полонених за границями можу служити тільки загальними увагами оживлення науки після теперішньої програми, що змінила гімназію на виділову школу. Але зате мушу поставити постуляти науки української літератури на весь ріст рубом без огляду на обставини, маючи на оці тільки повагу української культури. Ці уваги можна пристосувати до вищих кляс гімназії, тобто до майбутніх ліцеїв, де прийдеться вести вищий курс української літератури.

В історичній методі українознавства витворюється небезпека, що твори письменства будуть вибиратися не після теперішнього їх значіння, але після літературного й історичного огляду. В кожній літературі є твори, які грали велику ролю в розвою письменства, але теперішньому поколінню нічого не

говорять. Мусимо тямити, що і в найвищих клясах шкіл маємо виховати не істориків літератури, але образованих громадян, спосібних до позитивної праці. Треба звернути увагу, що кожний такий антиквізуючий твір, як Патерик Печерський, твори Дмитра Тупталенка, Труби словес проповідних Л. Барановича, більшість творів Ів. Вишенського, Могилянського Скит Манявський, або Устіяновича Месьть верховинця, чи Барвінського „Скошений цвіт” і т. д. не будять ніякого інтересу серед нового покоління.

Тут отже приходимо до найважливішого закиду проти історизму в історії літератури. Стає перед нами питання на увесь ріст: чому ми читаємо поему й оцінюємо її як твір мистецтва? Якаж має бути наша ціль? Треба нам нагострити своє почуття до всіх тонкостей: пізнати змісл стилю поеми, почуття форми взаємин поміж змістом і формою, а вкінці найглибший змісл поеми, щоб молодь перейняла через твір мистецтва найглибшу ідею, бо ніде не виступають людські характери, людські типи так ясно і прозоро перед очима, як у великих творах поезії. Цього немає ані в житті, ані в історії, де все замотано, закрито, затемнено. Ніде отже не виступають так ясно, як в поезії великі питання життя перед очі молоді, з якими то питаннями вона змагається. А тільки висока поезія видвигає до рішення ось які великі проблеми: Жінка і мати „Катерина” і „Наймичка” Т. Шевченка, одиниця й колектив: (Ворог народу Ібзена і Мойсей Ів. Франка), чоловік і жінка (Макбет Шекспіра і Сонце руїни В. Пачовського), жінка як самостійна особистість (Царівна Кобилянської і Нора Ібзед), стара і молода генерація (Люборадські Свидницького і Батьки і діти Тургеніва), революційний спротив проти насильства і неправди (Хиба ревуть воли як ясла повні П. Мирного і Нуждарі Віктора Гюго, Айсхила Закований Прометей і Шевченка Кавказ), гряниці самооборони (Фатаморгана Коцюбинського і Розбійники Шілера). Проблематика шукання правди (Фавст Гетого, Пер Гінт Ібзена і Марко Проклятий Стороженка). Трагедія мистецької особистости (В пущі Лесі Українки, творчість Труша). Трагедія генія (Затоплений дзвін і творчість Шевченка та Гоголя). Ці всі питання повинні розібрати учні в клясі, сперечатися, поріжнитися в поглядах і вияснювати собі взаємно

залежно від того, чи котрий із учнів є розумового наставлення, чи романтик, кермуючи осуди чуттям і містикою, чи гармонійний клясик, якого ідеалом є простота і тиха велич. Так підчас таких лекцій формується в кожного власний світогляд. Отже найкращими засобами до виховання молоді є поеми, які писані *sub specie aeternitatis* без огляду на час і місце – твір мистецтва говорить сам за себе, є сам для себе окремий світ.

Але для Українців, як недержавної нації, опріч творів вселюдського змислу треба виводити твори державно-творчого змісту з красного письменства. Ось ряд творів того роду з красного письменства: Краса, чи сила рішає в житті? (Винниченко); Релігія прометеїзму, чи релігія терпіння? (В катакомбах Лесі Українки); Мрійливість і демагогія, чи праця реальна? (Над Чорним Морем Левицького); Шкідливість політики винародовлювання (Люборадські Свидницького); Щастя одиниці лежить у праці для суспільства (Іван Вишенський Франка). Чи революція розв'яже суспільне питання? (Фатаморгана Коцюбинського). Проблема землі в житті народу (Стефаник: Земля і Сини). Містика привязання до землі (Кобилянська). Земля – основою величі України (Самчук: Волинь). Чи гасло „мистецтво для мистецтва” відповідає вимогам зросту народу? (Вороний: Молода Муза, 1906 р.). Чи гасло „бунт для бунту” є деструктивне для конструкції держави? (Чупринка). Де майбутність у націоналізмі, чи в інтернаціоналізмі? (Твори по обох боках кордону). Потуга рідної пісні єднає віти одного народу (Марія Стефаника). Боротьба європейського індивідуалізму і східного колективізму освітлена українською творчістю (Твори по обох боках кордону) і т. п.

Але треба учителеві тямити, що в пересаднім історизмі застосованім до літератури нераз великі твори бувають тільки зареєстровані за браком часу без того, щоб їх зміст та ідея затронули душу молоді – і так з того вичислювання всіх творів не вийде ніяка користь. Тому найкраще в історії літератури ступати по верхах і перескакувати малі таланти, що служать шумові дня, бо їх твори вмірають разом зі смертю автора. На многогранних творах геніяльних талантів можемо виказати цілу скалку ідей, що грають як ріжнородність красок у різанім кришталі.

Українці видали в мистецтві – трійцю геніїв слова, як Поляки. Проти Міцкевича, Словацького і Красінського – можемо вивести автора „Слова о полку Ігореві”, Миколу Гоголя і Тараса Шевченка. Коли автор „Слова” являється генієм державної думки України, Микола Гоголь глузує з Росії московською мовою, щоб її розсадити (хоч несвідомо), то Шевченко будує модерну Україну: „Ти смієшся, а я плачу!” – каже геніальний Тарас до Гоголя. І це для молоді найкраща інтерпретація, далека від поглядів Липи, творених в чорнилі однокласного націоналізму. Але молоді треба дати ряд аргументів, що і Шевченко і Гоголь є дійсними геніями, як був генієм автор „Слова”. (Звертаємо увагу на статі мої з рядом аргументів на їх геніальність і порівнянь їх зі звісними признаними геніями світу – предложених редакціям „Дзвонів” і „Життя і Знання”, де будуть публіковані.

Та взагалі українська література зискує, якщо її прирівнюємо до літератур європейських народів – тоді побачимо, що всі течії європейської творчості слова найшли відгомін в українській літературі, хоч і були дещо припізнені. Тому можна висунути ряд тем, що ілюструють ті взаємини, або спільність мотивів. Ось вони: Мотив Марка Проклятого в укр. літерат. і Агасвер Евгена Сі, Флігенде Голендер Варнера, Фавст Гетого; Слово о полку Ігореві і пісня про Ролянда; Людові оповідання Марка Вовчка і людові оповідання Жорж Санд; Сентименталізм оповідань Основяненка і Річардзона; Жіноче питання Жорж Санд і Кобилянської, „Скупар” Молієра і „Хозяїн” Тобилевича; Камоєнс і Шевченко в історії своїх народів; Золя і Франко – в своїх повістях; Многоранність поета Віктора Гюго і Івана Франка; Вартість рідної літератури проти блиску світової, „Слово о полку Ігореві” модерний стилем твір проти нудної епіки світової слави літератур середньовіччя. Тим робом охороним українську літературу від понижаючої ролі несамостійної літератури і не потребуєм її класти у зависимість від польської, бо наша література старша і має такі твори в добі своєї державности, до яких Польща мусіла кілька сот літ доростати, якби взяти тільки „Слово о полку Ігореві”, або „Слово” Ляріона.

Коли хтось береться з огляду на значіння в літературі конче читати якийсь твір часової, а не вічної вартости, то тре-

ба його оживити актуалізацією на приклад: нудну Марусю Квітки, або солодкаві оповідання Марка Вовчка, чи Федьковича, або тенденційні повісти Ів. Франка.

Треба тямити велике слово нім. педагога Бернгардта Шварца³. Неоцінене добро молоді, найліпше, що вона приносить для науки є її живість (*Lebendigkeit*), тому знов тільки це, що само є живе, буде робити на неї вражіння і зможе ділати! Тимто для учителя укр. мови є важне одно: він мусить в мові думати, в своїй рідній мові жити!

Як учитель перед клясою стоїть, як порушується, як горять його очі, – звук його голосу, ритміка і мелодія його мови будуть рішати, щоб учні переживали і зворушили свої душі, бо наука мови звязана з особою учителя.

Але до літератури треба долучити надбання української філософії тим більше, що і твори Сковороди вяжуться з літературою, а змістом можуть цікавити, і діяльність філософа Юркевича вяжеться з „Хмарами” Левицького. Тому треба вивести український світогляд на основі лектури уступів з книжки Чижевського: Нариси з історії філософії на Україні.

Найвищий ідеал тепер. Європи, до якого вона хоче піднестися дорогою виховання повновартної особовости в поколіннях є той укр. ідеал внутрішньої гармонії, як найвищий ідеал етичної свідомости, який був ідеалом Сковороди, Гоголя, Юркевича, ідеалом українського духа злеліяного елітою старовинної української культури.

Наука укр. історії

Німецький педагог Петер по думці сучасних істориків Dilthea Troeltsch'a і Sprenglera дає таку дефініцію історії: Ціла історія є історією духа, не тільки політичного життя, але історією господарства, мистецтва і філософії. Отже в склад історії вчисляється ще історію філософії й мистецтва з господарством, яке вяжеться з географією. Та ціллю науки історії в середніх школах не є виховати істориків, але виховати людей і громадян спосібних до конструкції держави.

Значіння науки історії зможем оцінити, як переведемо оцінку з сучасного світогляду. Давні історики, хочби великий

³ Гляди: Wesen, Zeil, Aufgabe des deutschunterrichtes в журналі „Die Erziehung”. Зшиток VI–VII, 1935 р.

історик німецький Леопольд Ранке говорив, що історія „писе, як воно було”. Та пролетівшу дійсність пером не вловити! – Новіший німецький історик Фрідель каже, що вся історія – це легенда. Маса джерел писаних – це не живі джерела. Як герой помер, то назавжди усувається з обсервації. Зі смертю героя починається процес інкрустації, тобто наростає осад навіть серед його сучасників і цей осад каменіє. Над всім нежиючим час затягає заслону і затемнює все, але особа і факти окривається таємничістю. Тому все минуле являється нам вже в світлі магічної переміни, і головний чар притягання людей до себе лежить як раз в тій магічності. „Легенда” – це справді найвлучніша назва на історичні твори. Легенда отже це одинока форма, в якій історію передумуємо, її зображуєм та її переживаємо. Коли укр. історик В. Липинський видає осуд, що ми були нездібні удержати державу, бо ми не витворили „великої легенди” то значить, ми не уміли дати таку оцінку нашій історії, щоб вона стала підставою державности. Таке завдання ставимо собі тепер: з історії України зробити „велику легенду”.

Історію можемо розбирати з двох точок погляду:

1) З об'єктивного становища не можемо ніяку подію як слід провирити, тому оцінка є все проблематична через незвістність психічних мотивів історичних діячів.

2) З суб'єктивного становища можемо кожду подію освітити після своєї волі і розуміння. Основним мірилом є часова вартість події для якогось народу. На основі отже тої проблематичности науки історії кожда нація творить собі державнотворчу історію, в якій серединою світу є її держава. Так робив Геродот у Греків, Лівій у Римлян, Момзен у Німців, Бокль в Англійців, так робили польські і російські історики, так мусим робити і ми українці, як схочем стати державнотворчим народом. Тому всі події мусим оцінювати з нашого державного становища, як це дав пробу такої оцінки історії наш великий муж стану, покійний Вячеслав Липинський в V томі своїх Листів до братів хліборобів (вид. у Відні 1925). Хто хоче писати історію для оздоровлення української нації новим поколінням мусить простудіювати цей найглибший твір нашої філософії історії.

Хоч в історії домінуючим чинником є часова вартість, то побіч неї є вартість вічна, яка має претенсію показати головний напрям всіх подій і передбачує їх кінець. Як в природі в поодиноких проявах предбачується одна ціль, тобто доцільність всіх явищ – так і в історії людства ставиться питання, чи історія може існувати без динамічної телеології, тобто кінцевої доцільності⁴. Дятого в нутрі історичного дійства є доволі місця для педагогічної діяльності, бо кождо подію може педагог освітлювати зі становища Божого ладу, або порядку вищої волі світової.

Звідтіл повстають серед народів ідеї національного післанництва, що зовуться месіянізмом. І скільки є великих народів, стільки є месіянізмів. Нам краще звістний месіянізм вибраного народу серед жидів, як і месіянізм польський з часів неволі. В нашій історії перша месіяністична ідея була ідея святої Руси за князів; друга – лицарів Хреста святого за козацтва, третя ідея федерації всіх Словян за часів Шевченка.

Так на основі цієї суб'єктивної оцінки історичного призначення нації може кождий педагог формувати освітлення історичних подій, щоби сотворити нових людей і збудувати нові світи. Найкраще отже завдання історика в культурі нації виховати покоління, свідоме ц і л и своєї нації.

Українське вчителство предложило у Наукових Програмах (гл. Шлях вих. і навч. І. кн. 1934 ст. 21) матеріал навчання з української історії, розкладаючи його на 3 класи. Там пропущено події звязані з польською історією, уважаючи достаточним їх освітленням з боку професора польської історії – а подано тільки ті події, що відбувались зовсім поза історією польського народу і польської держави. Учителі, як бачимо, з відомих причин станули на становищі культурної автономії, тому поминули події політичного характеру. Тимто переладували історію прибільшенням вартости тих культурних надбань коштом державної історії княжих часів. Але ми уважаємо, що властиву державну історію княжих часів треба буде поширити з часів Володимира і Ярослава на часи

⁴ Гляди: Paul Vogel: Erziehung und Geschichte журнал „Die Erziehung” VI річник, 6 зшиток 1934 р.

від Олега до Мстислава Великого з київських тай поширити історію Галицько-волинської держави, щоби цей матеріал вистарчив на V клясу.

Матеріал історії України під Литвою і Польщею (1340–1648) треба перенести до VI кл. і злучити з ним повстання нової козацької держави, щоби не кінчити науки в шкільнім році негацією (без огляду на плян історії Польщі). До VII кл. пересунути знов часи відродження, як часи упадку державної думки (від 1784 до 1914) і знов закінчити з часами зриву за великої війни (1914–1921). Такий плян бувби більше будучий, як плян предложений 1934 р., бо в нім кожен рік кінчився руїною і сіяв повну зневіру серед молоді. До історії всюди треба вживати мап і послуговатися портретами діячів історії, тимто портрети 35 князів і 10 гетьманів повинна видати „Рідна Школа”, як окрему галерію.

В яким дусі вести науку історії подав проф. Омелян Терлецький окремий реферат друкований в журналі „Українська Школа” в 1930 р., який вийшов окремою відбиткою, а в журналі „Рідна Школа”, рік IV. ч. 15–16. 1935 р. помістив я статтю „Наука історії в українських школах”, що є однозгідна з рефератом проф. Терлецького. Там звернено увагу, що основою науки історії державнотворчого змісту мусить бути княжа доба і державницькі змагання козаччини від Сагайдачного до Мазепи, коли український народ під рукою своїх князів, а вчасти гетьманів був паном на своїй землі, розвинув високу культуру і був заборолом її перед степовиками. За князів Україна грала ролю універзального значіння – український народ в IX–XIII ст. стояв на одному з перших місць між народами Европи. Головні причини занепаду нашої держави були не внутрішні, а зовнішні, бо княжі межиусобиці були у всіх народів, та вони їм держави не завалили. Так можемо княжу добу як слід оцінити, як порівнаємо багаті памятники нашої культури з сучасною Европою. А за козаччини підкреслім, що наша нація самочинно утворила цілком нову державу збудовану на европ. лад між трьома старими ворожими державами: завдяки генієві Хмельницького. Головною проблемою внутрішнього життя козаччини є конфлікт осілої городово

гетьманщини з кочівною Запорозькою Січчю, яка не все була державотворчою через свою опозицію до своєї влади.

Так висвітлена історія України з позитивного боку доведе учнів до свідомости, що укр. народ не був і не є чимсь нижчим від сусідів, яких перевищав колись багатством культури своєї верхівки, а нині ще перевищує багатством людової культури.

Історія мистецтва

До програми в справі культурно національного відродження треба конче долучити світлу картину нашого духового надбання в ділянці мистецтва і то в кожній добі нашої історії (поминаю музику, про яку є окремий реферат). З часів передісторичних треба заінтересувати молодь питанням кам'яних баб, трипільської культури та орнаменту зв'язаних з культом сонця символами гачкового хреста (свастики), триніжка (трікветра) та зірки (розетти). (Гляди розвідки проф. Щербаківського видані в Празі). До історії мистецтва з історичних часів матеріал можна зачерпнути з коротких публікацій М. Голубця, або Дмитра Антоновича, які вийшли під заг. „Українське Мистецтво”. Нарис Антоновича є ексцептом твору „Скорочений курс історії україн. мистецтва” вид. Прага 1928 (літогр.) і В Січинського „Конспект всевітнього мистецтва” (Прага, 1928 р.). До княжого періоду історії треба долучити огляд візантійсько-романського мистецтва на Україні, ставлючи учням перед очі знімки архітектури Софії, Печерської Лаври, Михайлівського Собору, Чернігівського Спаса, церкви Пантелеймона в Галичі та Луцького замку і церкви в Сутківцях, з ділянки архітектури, з мозаїк показати на екрані як можна чарівним ліхтарем „Стіну Нерушиму” в Софії, та візріці фресків, емалі і шапку Володимира Мономаха. З часів середньої доби так званого ренесансу мусять учні пізнати красу найкращого храму у Львові церкви Волоської і намогильник Острожського. З пам'ятки українського бароку показати ряд українських церков Мазепи і других гетьманів та деревляних церков Запорозжя і галицької верховини. З часів рококо кинути перед очі Андріївський Собор в Києві і високі дзвіниці київських церков, храм св. Юра у Львові і собор в Козелці та палату останнього гетьмана.

З ділянки малярства український народ може перед поколінням повеличатися рядом прекрасних мініатюр та ікон з княжих часів і буйним розцвітом малярства за часів Ягайловичів, що наших малярів заставляли малювати святині в Любліні, Сандомірі і в Кракові, бо польські малярі по свідочтву Длугоша малювали тільки синкою.

В часах політичного занепаду і початках поневолення може учитель вивести твори знаменитих малярів, першорядних майстрів сучасного світу, якими є Антін Лосенко, Боровиковський, та найкращий Дмитро Левицький, що їх змусили разом з різьбарем Миртосом переселитися з України до Петербурга, але їх душі української не могли змінити. Опісля Україна видає цілий ряд малярів побіч Шевченка романтика Трутовського, реалістів Ярошенка і Ріпніна, академіка Семиградського. Мункачі закарпатський мистець світової слави зветься Михайло Любий, жив в Парижі. Українські пейзажисти Айвазовський і Куїнджі мусіли оселитися в Петербурзі, але тільки Микола Ге живе на Україні. Всі вони є талантами першорядної міри і можуть своїми творами піднести національну гордість і самопошану в молодого покоління.

Нове малярство з І. Трушом і М. Новаковським на чолі творить галерію ще висшого зросту укр. творчости. До того долучується новочасна різьба, започаткована прекрасно Мартосом, репрезентована тепер Паращуком, Павлосем та мистцем світової слави Архипенком. Твори їх можна оглядати в Національному Музею, до якого повинні зробити прогульку учителі з учнями кожної школи і доповнити їх вражіння серією викладів з історії українського мистецтва.

Щоби придати більшої ваги і поваги словам учителів історії, треба конче підперти їх виїмками з літописів, виданими на живій мові, бо вони є джерелом і метрикою величі україн. народу, їх не може негувати ніяка влада. Як скарліла великодержавна нація Володимира Святого і Романа Великого до наших часів, видно по тім, що досі немає вона повних перекладів з літописів, писаних чужою староболгарською мертвеччиною, ані перекладів билин, писаних московською говіркою. Адже наші діти у школах читають грецькі, латинські, німецькі та польські хроніки, деклямують Гомера, а не

знають літопису, який є джерелом і метрикою старовинності нашої нації, ані не знають про тих 20 богатирів княжих часів, що дуфали на свою силу і хотіли досягнути неба тай проти безчисленної сили татарської знемоглися і всі скамяніли. Літопис від Олега до Володимира Рюриковича міг давно стати основою нашої додержавної ідеї, якби був переложений на живу мову. А ряд багатирських постатей від Волги Всеславича до Михайла Семилітка міг підносити наші діти у сферу ідеалів, куди зір не сягає. А вони заховані під полонкою чужої мови, а в дійсности майже нікому незрозумілі наче запечатані під сімома печатами замість стати Гомером Української нації. Щойно Історія української літератури М. Грушевського том II і III вид. у Львові 1921–1923 тай IV том вид. у Києві 1925 розкрила перед нашими очима скарби, заборпані під старославянською запоною, або украдені загребушними руками Москви тай обікриті як заслонений образ у Саїс.

Щоб обновити і перетворити нашу бездержавну піскува-ту націю у твердий камінь під будову державного храму – треба Наук. Тов. ім. Шевченка видати переклад обох пам'ятників нашої бувальщини і відслонити закрите лице предків перед очима молоді. Хай вона читає без ляку і зневіри, хай учиться та розбірає, що зле, а що добре, що мале, нікчемне, а що велике та величне.

Але до цих джерел треба долучити освітлення, суть історичного образування не лежить, щоби виказати джерела, але в тому, щоби їх зображення прочитати, як належить. Якщо історичне зображення немає сили будити в читачів творчої сили, то такі твори тратять найглибшу історичну вартість. Одним словом історія мусить бути джерелом нового чину, нового життя.

Всі літописи княжі і всі „билини” переложені на укр. мову я предложу з кінцем 1937 р. готові до друку – завдяки фундації жертвенного кооперативного товариства „Будучність” в Тернополі. Честь нації вимагає, щоб їх якнайскорше видати.

Та поки діждемося публікації повного перекладу „Літопису” та поетичного перекладу „Билин”, треба видати для всіх шкіл і читалень Просвіти виїмки з Літописів княжої і козацької

доби, які описують великі хвилі серед нашого тисячлітнього історичного життя, та Віймки з Билин, які зображують нам велич і багатство галицько-волинського царства проти Київа столярного міста Володимира. Адже з літописів і з тих билин можемо виховати покоління, горде на свій нарід і на його заслугу в історії всесвіту і на історичну місію оборони геленсько-європейської культури вільних одиниць перед навалом деспотичної Азії Тамерляна, що топче високого духа копитами юрби. Найважливіше під сю пору це, що це ново джерело нашої культури не може бути квестіоноване ні заперечене навіть большевицькою владою, а може відіграти роль у воскресенні оціпенілої від пересилля нації!...

До науки історії долучується наука державного устрою та будова громадянства в організовану державнотворчу суспільність, – це, що зветься у німців „Штатсбіргеркунде”. Доцільно ведена наука історії, освітлена державнотворчою тенденцією приведе до ясної синтези найкращого життя громадянства, яку вибере наша держава, як найкращу форму (чи це буде монархія, чи республіка).

Наука державницького громадянства має дати дітям уявлення про управу, уряд, суди, господарство, соціальне питання, заграничну політику, відомости про закраєвих українців, розсіяних по світу. – Це все є сухий матеріал, тому треба подавати його в наглядних образах сучасного життя, переходячи до географії України.

IV. Наука географії України

До українознавства належить наука географії земель, заселених українцями. Українці були і є споконвіку оселою нацією, тобто народом, що займає на глибокій власній території. Але можна мати прекрасну територію і ніколи не утворити на ній влади, не мати своєї держави. Щойно свідомість своєї території, свого рідного краю і хотіння мати на ній свою власну владу перетворює людність в активну політичну силу. З того хотіння із цієї свідомості своєї території родиться патріотизм, любов до своєї землі, до своєї батьківщини і до всіх, що замешкують нашу рідну землю. Отже земля є основою до утворення власної держави і до зросту нації. Тому мусимо пізнати

свій рідний край, тобто географію рідної землі, щоб досягнути свідомість своєї території, щоби звязати себе містичними узами привязання до рідної землі, збудити в собі любов до своєї землі – і стати з безпутнього народу нацією свідомою своєї цілі.

Географію українських земель у вище наведених наукових програмах предложених Міністерству освіти і Кураторії не трактується як окремий науковий предмет, але як доповнення науки географії Польщі в трьох перших клясах. Щойно від IV. кляси подано окремий матеріал навчання, але теж в злуці з географією Польщі, або сумежних країв. В VII. клясі займається господарським життям українського народу на тлі земель Європи і світу, додаючи бажання дозволити з боку влади на окрему фізичну мапу земель з українським населенням.

Але ми не можемо обмежитися географією української землі в ролі польської провінції. Україна займає у східній Європі окреме становище, що творить перехідний край зі східної Європи з одного боку до середньої й північної Європи, з другого боку до передньої Азії. Тому Україну треба уважати як географічну одиницю, що є найбільше східним краєм Середземної Європи, бо дотикає через Чорне Море до Середземного Моря.

До повного образу географії України треба розібрати ці основні питання, чи вони є хосенні, чи шкідливі для утворення окремої держави: 1) положення між двома світами: Азії й Європи; 2) урожайна земля і багатство скарбів підземелля; 3) велич і багатство рік та їх звязок з морем; 4) прихожість підсоння до найріжнороднішої культури рослин на землі; 5) різнородність раси через сумішку ріжних племен, що говорять українською мовою; 6) самовистарчальність України під господарським оглядом. Після докладного розбору прийдемо до пересвідчення, що є три статистичні причини (тобто умови існування, які маємо від природи, а яких не можемо змінити), що є причиною нашої недержавности. Ці три чинники ось які: 1) географічне положення між Азією й Європою без захищених природою гряниць від сусідів; 2) родюча земля і дуже добре підсоння, що притягають і розлінивають населення, оселене на нашій землі; 3) неусталеність раси, яка

через сумішку племен виказує перевагу емоціональності (чутливості) над волею й інтелігенцією.

Тому для оборони цієї території мусять українці утворити чотиробік оружно́ї сили, якого зброя мусить бути звернена на всі сторони світу на вні – як це було за часів держави від Олега до Ярослава Мудрого. – А не вільно ніколи звертати вістря оружжя у нутро на себе на боротьбу зі собою плечима до сусідів, бо свари приведуть знов до упадку держави під натиском сусідів, як це було між потомками Ярослава Мудрого аж до повного розвалу татарськими людьми за Михайлика, останнього мітичного князя. Колиб на довший час був задержався стан збройного поготівля першого періоду княжої держави – булаб наша неусталена раса стопилася, як англійська ріжношерста сумішка рас в однородну расу і витворила з нас сильну націю. А через внутрішню колотнечу ми, народ з найбогатшою землею в Європі, стали найбіднішим бездержавним народом, коли англійці з найбіднішою землею стали найпершим народом і щодо богацтва і щодо культури.

V. Виховання молоді поза школою

Так ми додаємо до науки історії ще таку силу матеріялу, а не лічимося з числом годин історії в школах, обложених горами дрібниць і казок сусідської історії. Так ми даємо на це раду з практики москвофілів у нашій країні. Кожне більше місто має якийсь інтернат або бурсу, а якщо не має, то треба буде ту установу заложити, але не ціллю тільки економії, чи притягання молоді, але з ціллю виховання характерного покоління. Адже в Німеччині стає інтернат званий „Гаймшуле” найправдивішим і найглибшим місцем образования характеру молоді (гляди: *Heimschulen als Statten der Charakterbildung von Edward Herzog (ein Beitrag zur Frage der Internaterziehung – журнал „Erziehung” X р. 1935, сш. VII.)*). Так і в нас треба інститути, інтернати і бурси зробити місцем виховання свідомої молоді. Там треба улаждувати національні імпрези, концерти, свята, водити молодь до театру на пєси виховного напрямку, улаждувати спільні прогульки і табори тощо. Там управа повинна завести доповняючі виклади в неділі і свята, ведені педагогічними настоятелями, як це було в Перемишлі в

хлопцям Інституті в 1930–33. р. Там можна поглибити з молодю джерела нашої бувальщини в повнім обемі і образувати в громадянськім вихованню характер нової молоді свідомої цілі нації.

Для того виховання молоді поза школою і для так званого селянського доросту треба видати окрім тих виїмків з літописів і билин ще ряд викладів популярних, готових для кружків зо всіх ділянок українознавства, а передовсім з історії України. Кожний такий виклад має становити цілість, обчислений на 15–20 минут, мусить мати відповідний сюжет з доцільним освітленням всіх наших хиб і пороків, що нам не дали удержати своєї держави, яку ми три рази завалили власними силами, бо власними гріхами, що нашому народові дали характер бездержавної пісковатости.

Тими картинами з історії та літератури мусимо випалити бодай головні з одіичених атавістично гріхів, набутих у тьмі бездержавним плазуванням. Мусимо отже випалити білим залізом з душ жовтаву ненависть до себе, зелену зависть до успіхів товаришів, синю злобу легковаження творчих одиниць, чорне інтригантство, блідий до смерти егоцентризм, сіру безвільність, безбарвну безідейність, блакитне самсобіпанство, фіолетне рабство супроти чужої, а червону бунтівничість супроти власної влади. Тоді виховна література переведена в життя бурсами і доростом кружків Рідної Школи перетворить наше громадянство з розпинаючих і самопожираючих себе одиниць у здисципліновану суспільність, яка, осягнувши державу, зможе її задержати в руках.

Але для державного життя мусить учитель нас змінити, перетворити характер давньої „літературної нації”, яка живе романтичними мріями та анархістичними вибухами, тому все підноситься до зриву, щоби ще нище власти. Мусимо отже перетворити вихованням державнотворчої молоді цілу націю, щоби на місце розперезаного хамства в нас витворилося почуття гідности і пошана чести; на місце зрадництва послух державній владі; замість політичної проституції – дисципліна, замість отаманії підчинення себе авторитетові проводу, замість релігійного сектанства – підлеглисть організованій церкві, замість політичного анархізму – координація держав-

ним конечностям, замість вибухового містицизму недоцільних чинів – систематична праця над перетворенням себе і суспільства в дисциплінований матеріал до будівництва держави...

Обхоплюючи всі ділянки українознавства в концентрації ми можемо виховати державотворче покоління, щоби витворити дійсну зрілу націю до великого завдання. Національна свідомість як інстинкт не має кінетичної сили, тільки пасивну, яка може опиратися, але не спосібна творити власне життя, – вона тільки просто існує. Оксфордський професор соц. Баркер у творі „Народний характер” каже: „Але не те, що просто існує, має значіння. Дійсне і рішаюче значіння має це, що може бути поняте, як ідея і як ідея втілене в кінетичну силу до того ступня, що може стати приємною і джерелом ділання. В світі чину тільки так поняті ідеї витворюють електричну енергію. Народ мусить бути чимсь більше, як фактом, мусить стати ідеєю, поки може стати динамічною силою”.

VI. Роля учителя у вихованні молоді

Та повертаючи науку українознавства до джерела відкидаємо на лад Італійців⁵ стару абстрактну школу, де царює підручник, де кожне слово, кожне речення не походить з джерела, тільки з другої руки. Мусимо старатися доставити джерела української культури в оригіналі, щоби через українські школи навчання не втратило українського національного духа, не замінилося в чужі нашому народові школи з українською мовою навчання.

В противенстві до тих шкіл ми видвигаємо учителів і підносимо їх значіння, привертаючи їм гідність високого звання, щоби були жрецьями обнови і воскресення.

Кожний учитель українознавства „мусить сам утворити собі програму” своєї праці над молодю, „він ніколи не сміє себе повторяти, він мусить бути все новий і свіжий, його метода – він сам!” Отже не фахове образування в такого учителя є головною річчю, але загальне образування. Учитель українознавства мусить жити в своєму званню і не лише почувати в собі інвентар засобів навчання, але як громадянин і як люди-

⁵ Scuola serena del G. Lombardo Radice.

на вічно обрзуватися і творити душею той новий світ нового покоління, яке сповнить заповіт воскресення. Школа такого учителя не має приготовлювати до самого життя, але стати самим життям, в яким еднаються духом учитель зі своїми учнями в одно тіло. З огляду на учня життя в школі творить конкретна духовна ситуація, з якої має виходити наука: джерелом її є Рідний Край, свій Народ, інтереси дітей, переживані ними проблеми життя.

З огляду на учителя – життя означає культура: учитель мусить все вчитися, з кожної відомості черпати прочитаний матеріал до своєї святої цілі, вічно творити, переживати і ніколи не повторятися. Він мусить отже рівночасно перетворити в своїй субективності обект, тобто предмет, який він викладає. Мені нераз доводилося чути від учнів, що хотіли користати з записок моїх викладів попередниками, що вони підносили мені заміт: „Та пан професор того року при тім інакше говорили! – Так – відповів я – я говорив інакше, бо я не знав того, що тепер знаю!” – Але я в дійсності переживав кожну лекцію наново через 25 літ мого навчання. І тепер, як ставби я учителем в школі, до якої мене не допускають, я знову творив би нове життя новим переживанням предметів, що їх викладав би, бо я люблю звання учителя цілою душею і вважаю його найвищим званням, яке може сповняти людина на землі.

Те життя учителя в своїм предметі виказує, що учитель мусить бути чимсь більше як учителем – мусить бути дослідником, громадянином, людиною на весь ріст в кожному ділі, в кожному кроці, в кожному слові, бо він сповняє місію апостола. Він має творити нових людей, він формує через своїх вихованців родину, місто, громадянство, цілу націю.

І молодь дуже скоро відчує, чи учитель є їх товаришем, майстром їх душ, батьком їх життя – чи тільки партачем, хлібозарібником, продавцем за гріш несвоїх відомостей, які змінує після потреби на новий чужий товар, аби тільки далі прожити та дістати повну емеритуру.

Тому таких учителів підіймають учні на глум і насміх, але своїх улюблених творців-учителів, товаришів їх життя хоч і з гумором, все добре згадувати будуть, як батьків своєї

духової цінності і не забудуть до самої смерти, бо їх слово сталося тілом і живе поміж нами тай може сотворити з народу націю, з нації свою державу.

На основі цього реферату про роль українознавства в вихованні молоді уважаємо зайвим доказувати аксіому, що українська молодь повинна учитися в рідній мові, яка повинна стати враз з другими предметами українознавства хребетним стрижнем навчання.

Предкладаємо тому Славному Першому Зїздові ось які практичні тези до ухвали:

I. Український Педагогічний Зїзд взиває учительство українських шкіл увести в життя „Наукові Програми” для українських народніх і середніх шкіл у навчанні української мови, історії, географії та предметів мистецького і фізичного виховання, як згідні з польським „Програмом науки” з 1933. року, предложені професійними товариствами: „Взаїмна Поміч Українського Вчительства” і „Учительська Громада” – Міністерству Освіти і Львівській Шк. Кураторії.

II. Зїзд взиває Світлу Управу Рідної Школи проголосити відозву до громадянства утворити для Видавничої Комісії Рідної Школи окремий видавничий фонд, аби вона могла:

- 1) Видати серії найменше **100 рефератів** для бурсаків і доросту з усіх ділянок українознавства – історії, географії, та історії літератури й українського мистецтва;
- 2) Видати **галерії портретів** історичних діячів і діячів культури українського народу для ужитку всіх шкіл і читалень та кружків;
- 3) Видати **виїмки з літописів і билин** державної України в перекладах на живу мову, як основне джерело для плекання серед молоді традиції державності.

Так ми подаєм загальний плян науки українознавства з повною свідомістю, що ніяка держава, що її замешкують українці, не може ставити перепон уведенню цієї науки в життя. Допускаючи цю науку до шкіл, кожна держава привяже до своєї цілі українську націю, яка побачить, що під покровом цієї держави можуть українці заховати свої спокон-

вічні вартості, як нація. В ХХ. сторіччі ніяка держава не може стерти з лица землі обличчя нації, що має тисячлітню рідну культуру. Нищенням національної культури підневоленої нації – кожна держава готує собі гріб, бо замінює поневолену людність в армію внутрішніх ворогів, замість утворити з неї прихильників і союзників до будови і удержання свого державного храму.

Д-р Осип Філяс

ШКОЛИ ТА ПОШИРЕННЯ ГАСЕЛ ГІГІЄНИ СЕРЕД ГРОМАДЯНСТВА

Новочасні організації збереження здоровля

Живемо в переломовій добі, що починає нову епоху все-світньої історії.

На наших очах ідуть розшуки на різних ділянках людського знання в напрямку – устійнення нових зразків – змоги краще жити людині. Одною з таких ділянок, це нові здобутки сучасної науки в фізиці, соціології, біології, психології, педагогії та в медицині. Здобутки дають нову основу для відношення як до дитини, так і до дорослої людини.

В ділянці медицини зазначається у всіх майже країнах світу новий напрямок праці, як вислід практичних спроб запобіжної медицини. Ці вислиди це є зменшення широко розлитих гострих пошестей – стосуванням різних щіплень; запобігання поширюванні суспільних хоріб – туберкульози, венеричних хоріб, трахоми – відповідною опікою над хворими; зменшення напруги та кількості смертності дорослих та дітей – прикладанням засад гігієни в житті; ощадність розтрат великих коштів на суспільне поборювання цих лих.

Ці нові надійні добутки в медицині лягли в основу розбудови т. зв. суспільної гігієни та сучасної суспільної опіки.

Державні кермуючі апарати різних країн – спираючись на цих надійних засобах медицини, прийняли та зорганізували новий зразок зберігання здоровля громадянства. Досвід виказав, що цей зразок спертий на запобіганні повстання хоріб є добрий та найдешевший. Одною з ділянок цієї новочасної організації зберігання здоровля стала також шкільна гігієна та навчання гігієни у школах.

Завданням та метою шкільної гігієни було раніш (ще до війни): протиділати шкідливим впливам побуту у школі на

тілесний розвиток дітей. Згодом ці завдання поширюють та надають їм нової ваги, у деяких країнах гігієну ставлять поруч других предметів навчання в школах.

Чому воно так?

Житєвий досвід виказав, що всюди там, де були сильніші культурні відсталості серед громадянства – різні гігієнічні приписи, санітарно-гігієнічні доручення, праця суспільно-гігієнічних та суспільно-опікунчих установ – є для пересічного навіть освіченого громадянина (не кажучи про широкий неосвічений загал) незрозумілі – навпаки громадяни вважали всякі подібні доручення, як нове прикре обмеження вольної волі владою. Доволі пригадати глибоку нехіть широкого загалу до щіплення проти віспи, яке присильно завели у різних країнах, нехіть прикластися до доручень в часі гострої пошести, труднощі в буденнім житті привчення дорослого громадянина охайности, як це виказав, міністр внутрішних справ в Польщі перед декілька роками – вводячи з приказу: построєння потребників в кожному сільськiм газдiвствi, та тому подiбнi поведiнки.

Таке пасивне становище громадянина основується на нерозумінні та незнанні, як потреби існування санітарної організації взагалі так користей з праці цієї організації. Завдяки цьому – незнання – іде в парі з безвідповідальністю за своє здоровля та легковаження користей здоровля для громади, держави, народу, незнання про величезні кошти, що ідуть на напору розрушеного здоровля.

Устійнення, цього – стало основою боротьби – на державний масштаб – за здоровля громадянства.

Основні негативні чинники (незнання, безвідповідальність, легковаження, грошева розтратність) взяли на увагу та поклали, як базу праці.

Тому змагали переконати громадянство. Отож водночас, широкою пропагандою слова, письма, картини – освічували широкі шари громадянства, навчали, покористуючись статистичними даними – про економічну вартість здоровля людини, розбуджували почування відповідальности за своє та других здоровля – навчали берегти здоровля, запобігати хоробі.

Неуспішність боротьби за здоровля

Здавалося, що названа праця дасть у майбутнім найкращі висліди.

На ділі так не було. Витрачена на працю енергія ніяк не повертала, як поправа на ліпше.

Отож виявилось, що праця в напрямку освідомлення про зберігання здоровля серед дорослого громадянства – куди різні гігієнічні товариства та установи працю спрямували – не дає побажаних користей, навпаки, є вона незвичайно важка, невдячна – декуди майже неможлива.

Джерелом неуспіхів праці це: байдужність до справи та консерватизм при недостачі освіти – затим закріплені глибоко у душі дорослого малоосвіченого громадянина забобони, своєрідні вірування, помилкові поняття та незударні звички – дотично здоровля. Це шляхом традиції заховується серед громадянства з роду в рід, а основується в сліпій твердій привязаності та вірі до життя та звичок своїх предків. Тут джерело всякої недовірчivosti та нехіті до подаваних та доручуваних нових понять.

Є це не що друге, як санітарно-гігієнічна неграмотність.

Таке бувало та буває у різних країнах скрізь – та також серед українського народу.

Деякі вчені намагаються цю санітарно-гігієнічну неграмотність серед українців – пояснити ходом історії.

За ними – хід історії українського народу – не сприяв доброму розвитку санітарно-гігієнічних звичок серед населення. В давнину, поганство; опісля за Володимира Великого хрещення київської Русі – застало український нарід у цей історичний момент – коли у державі не було ні загальної освіти, ні добре оформлених та освічених рядів жреців, що від них – вже раніш хрещення – моглоб поширитися та закріпитися серед населення – хочаб деякі здоровляні звичаї. У других старинних народів, як греків, римлян, єгиптян, жидів – каста жреців – це були законодатні установи, що устійнювали та пропагували гігієнічні приписи – як святі заповіді – шляхом традиції та в міру потреби, зуміли принасилувати неслухняних – вивчити та стосувати приказане.

Вчасні середньовічні часи з освітньою темрявою загалу у цілій Європі та на Україні зокрема, серед безнастанних мандрівок, воювань на теренах України – як воріт у Європу – з знищенням, пошестями, голодом, смертністю, що за воюваннями ішли – в пізніших часах, цілковите закріпачення – це все, не дало змоги населенню привчитися гігієнічно жити. Тільки, що в другій половині попереднього сторіччя – починають відбиватися деякі почини розбудження заінтересовання гігієною – з західної Європи починаючи, й у нас – головно в великих містах. Розвиток медицини та довоєнна і післявоєнна хвиля напруженого розвитку сучасна техніка – зокрема будови міст – притягнули з конечности потребу – практично прикласти здобутки новочасної гігієни та тим самим тронуть справу як заінтересовання, так поширення гігієни на нові рейки.

Навчання дітей – гігієни

Не маючи змоги змінити наставлення дорослого громадянина до гігієни – спрямували змагання, у різних країнах, у нову сторону. Всюди взяли на увагу діти, що їх ум та почування здатні ще сприймати нові вимоги. Змагання впливу на діти спиралися на новім наставленні до дітей як вислід широко закросенні акції допомоги дітям в часі та після всесвітньої воєнної хуртовини 1914–1922 року. Між іншими головний вплив та напрямок дала Міжнародня Організація Допомоги Дітям у Женеві – спираючись на славній заяві – званій Magna Charta Securitatis Infantine з 1923 р. у Женеві. Заяву виготовила секретарка цієї організації Jeglantyne Jebb. За заявою:

- 1) Дитині треба дати змогу правильного фізичного та умового розвитку;
- 2) Треба дитину, голодну: нагодувати; хвору: плекати; недорозвинену: відповідно виховувати; суспільно викривлену: спрямувати на добрий суспільний шлях; сироту та залишену: взяти в опіку та дати допомогу;
- 3) На випадок стихійних живлових катастроф треба першу допомогу подати перш за все дитині;
- 4) Дитину треба підготувати до праці на її прожиток та забезпечити цю працю перед всяким зловживанням і дитину

треба виховувати у вірі, що вона всі свої найкращі питомости віддати має на послуги своїх побратимів.

Заяву прийняли та підписали представники майже всіх країн світу.

Всюди в новім формуванні дитячого світу приклали висліді дослідів: експериментальної психології та гігієни.

Найкращим пригожим до вилу на психіку дитини – тереном, це рідня та школа. У рідні зовнішній вплив дотично гігієни на дитину з попередньо названих причин був незадовільний. Зате у школі можна пляново впливати на уяву та розум дитини в часі кількох років.

Цей засіб використано.

Школа стала у різних країнах – обіч загального навчання – дійсним засобом пропаганди гігієни. Вже зразково построяна та устаткувана домівка школи, це обіч практичного показу – гігієнічних вимог – дотично домівки – також могутий засіб навчання молоді – гігієнічно жити. Тим стала школа базою виховання піонерів пропаганди гігієни серед свого населення.

Одначе виявилось, що майже всюди донедавна навчали практичної гігієни у школах – дуже незадовільно. Було це сухе, теоретичне, принагідне навчання – подаванням дитині – готових гігієнічних приписів при різних нагодах.

Дитина подавані приписи – сприймала у памяті, нераз зуміла на виривки повторити – зате, в практичнім життю приписів в діло не переводила.

Хиба лежала в навчанні, себто пасивнім сприймані подаваної науки.

Дитина не інтересуючись здоровлям так як доросла людина – відповідно до свого психічного розвитку – не розуміла, чому саме „те чи друге” вимагають. Доручені гігієнічні прикази, якщо за нею слідкували – виконувала, без слідкування – залишала та з часом – забувала. Саме у цім сухім навчанні шукати треба джерела, чому навіть освічені шари громадянства, що їх всетаки у школах, хочаб загально, гігієни навчали – в практичне життя, як про це досвід навчає – небогато присвоїли.

Підхоплення причини неуспіхів присилувало змінити методу навчання, саме – попереджуючи її методою виховання.

Спроби довели до спізнання, що гігієнічне виховання дитини є можливе та дати може надійні висліди. Виховання сперли на дослідах фізіології умовних відрухів. Полягає воно на невпиннім, щоденнім, послідовнім повторюванні деяких гігієнічних заходів, дитина до них звикає, далі доходить до вправи, досконалости, на прикінці заходи автоматизує. (Метода зовсім подібна як при практичнім навчанні гри на музичних інструментах).

В вихованні покористуються нахилами дітей, що у них – відповідно розвиткові – сильно зазначені як нахил наслідування, суперництва т. пр.

Шлях виховання є правильний, чого доказом – задовільна спроба у школах Сполучених Штатів Північної Америки, що її підхопили через деякий час майже всі країни світу.

Гігієнічне виховання дитини в Сп. Шт. Пів. Америки

В основі гігієнічного виховання дитини Американцями є життєвий досвід, що гігієни навчати треба до певного віку тільки практично. Гігієнічне виховання дитини – починається від народження – триває за цілий вік першого дитинства (це є від народження по 7-ий рік життя) та продовжують його на шкільний вік дитини на юнака.

В першій дитинстві привчають дитину охайности тіла, правильности розкладу дня, саме: пори їжі, похідок, сну, забав тощо. Головну вагу кладуть на другу фазу першого дитинства, себто вік між 4–7 р. ж., як початок суспільного вживання дитини. В цьому часі починають плянове гігієнічне освідомлення під дитячу уяву за цим віком засобами. Звичайно навчання вяжуть з такими розвагами та іграми дітей, що їх завданням є: розгорнути в дитині заінтересовання, підбадьорити та виявити назовні дитячу підприємчивість, зактивізувати почин. Подібний спосіб навчання стосують у других нищих, середніх та високих школах С. Ш. П. Ам.

Є це активна метода сприймання науки, в відрізненні до давнішої пасивної. Це активна дидактика.

Дитячу підприємчивість, дотично здоровля, спрямовують, відповідними засобами, на шлях вищих заінтересувань.

Отож привчають дитину розцінювати здоровля не з негативного, але позитного боку. Це значить: здоровля, це не є

стан: без болів; неприємного почування; незмоги працювати; відчування відрази оточення; потреби чужої опіки та помочі – навпаки: здоровля – це основа вдоволення, успішности, прибутковости (просперіти) як особистого так загалу. Рівночасно дитина засвоює собі наставлення, розцінювати здоровля не з егоїстичного боку (власного добра, вигоди, добрих звичок), але з боку загалу, тому що дають їй наглядно побачити та устійнити, що від практичного прикладання в життю гасел гігієни залежатиме, обіч других чинників, здоровля, успіх та побіда ровесників, школи, громадянства.

В виховній методі покористуються почином дітей, саме: пропагандивними гігієнічними картинами, що їх виготовляють самі діти, шляхом конкурсів на різні гігієнічні теми; веденням записок стану гігієни та здоровля ровесників та школи; гігієнічними міжшкільними конкурсами, клубами молоді, сценічними виставками, відповідними святами.

За матеріял навчання служить вивчення та присвоїння, як постійних звичок, найпростіших гігієнічних заходів культурного буденного життя людини та навчення зрозуміти працю, найбільш складних установ санітарного та суспільно-опікунчого характеру.

В методі стосують прості — не складні засади праці.

Зразково підготовлений молодий громадянин стає виконавцем придбаної освіти в щоденнім життю та водночас пропагатором дальшого її поширення та поглиблення серед населення.

Цей зразок гігієнічного виховання дитини, перейняли, після деяких змін, другі країни та поклали його у програму навчання дітей в школі. Зміни зразка були конечні, відповідно до місцевих умовин, народніх відмінностей, підготовки та наставлення учителів — коротко, це, що можливим було до виконання в Америці, не все можливим було до переведення в діло в Європі або Азії. Все таки загальні рямці зразка та основи праці остали. Деяку відбитку цього американського зразка добачити можна у нових програмах зреформованої 1932 р. школи в Польщі.

Програма навчання гігієни в школах в Польщі

Основа реформи шкільного навчання спиралася на вислідах психологічних дослідів дотично розвитку душевних функцій дитини за поодинокими фазами розвитку.

Дещо відмінна від давніших, нова програма навчання в народніх школах та кількох років гімназії ввійшла вже в життя. Програми ліцеїв ще немає.

В заввагах до програми покладає влада особливу увагу на методу виховання – оперту на життєво практичних потребах та на активности вихованка.

Нова програма навчання гігієни в школах передбачає т. зв. синтетичне навчання, себто 1) гігієнічне освідомлення (неначе амер. гіг. виховання) та 2) систематичне навчання гігієни.

Складаючи програму, виходили з заложення, що деяке гігієнічне освідомлення приносить дитина, як добуток родинного та передшкільного виховання у школу. У Америці та деяких країнах Західної Європи заложення може й правильне, одначе у наших умовинах, зокрема сільських умовинах побуту, в основі вже зовсім помилкове. За заложенням приймали, що в родиннім вихованні дитина привчилася вже щонайменш до простих, буденних звичок охайности тіла. У передшкіллю (у нас захоронках) за програмою дитину маєя гігієнічно освідомити та навчити простих г. заходів. У народній та середній школі дати змогу дитині присвоїти собі нові, трівкі гігієнічні вимоги, звички на ціле життя.

Змогу присвоїння подають навчаючи:

а) принагідно; б) систематичним курсом.

а) Принагідне гігієнічне освідомлення

Починають його вже з першої кляси народньої школи, залежно від ступня школи.

Отож в триступневій школі, з програмового матеріялу: практичні вправи з ділянки культури буденного життя в часі 4-х років. Матеріал навчання поділяють на вправи чистоти та вправи порядку.

Одначе у других школах, де учителів менше (затим у II і I ступня школах), не має вже окремої години навчання гігієни, тільки матеріал гігієнічного освідомлення є розкладений на

низку других предметів, як природи, рідної мови, рахунків, рисуноків, тому у таких саме школах, гігієни навчають принагідними поясненнями в часі навчання цих предметів.

Це має, про що пізніше мова, основне практичне значіння.

Вже у нар. школах II ступня (V і VI кляса), гігієнічне освідомлення ведуть шляхом бесід – пояснень гігієнічних тем з буденного життя.

У гімназії передбачають поглиблення знання, що його дитина приносить з народної школи. Це поглиблення передбачають в навчанні природи, географії, руханки та в часі лікарських оглядин, шляхом бесід, виміни думок та поглядів.

б) Систематичне навчання гігієни

У народній школі є воно тільки у триступневій, у останній клясі (VII), коли дитина або закінчує шкільну освіту або переходить до фахових шкіл. Завданням навчання є зібрати та упорядкувати в одну цілість з життєво-практичного боку – все знання, що дитина принагідно у школі придбала.

У двох других родах народніх шкіл (I та II ступня) систематичного курсу гігієни за програмою не передбачають.

У гімназії передбачено та програмово випрацьовано курс для останньої кляси себто IV (давніша VI); числячись з поширенням світогляду молоді в тім віці, запізнають її з питаннями суспільної гігієни.

У ліцеях, що їх програму тількищо устійнюють, згідно з загальною напрямною навчання в ліцею молоді, це є: розуміти суспільно-господарські проблеми, в навчанні гігієни мається звернути увагу на питання суспільного здоровля.

У фахових школах передбачають в останній клясі курс, за програмою VII кляси народної школи, чи IV кляси гімназії, при чому життєвою вимогою навчання є добуття знання окрім особистої та суспільної гігієни і ратівництва, також фахової гігієни праці відповідного ремесла. Те саме торкається доповнюючих шкіл доп. практикантів різних ділянок ремесства, також за програмою VII кляси народної школи.

Більше уваги присвятили програмі навчання гігієни у школах, що підготовляють учительський доріст. Там навчають цього предмету кілька років, закінчуючи освіту окремим іспитом.

Подрібної програми навчання у всіх школах не розбираю.

Додам, що як до доповнення гігієнічної освіти в усіх школах, організують похідки до суспільно-опікунчих та суспільної послуги установ. Затим похідки до осередків здоровля, ясел, порадень, поради вибору звання, або до станиць водопроводів, електривні, газівні, різні, каналізації, різних більших промислових виробництв т. др., звертаючи принагідно увагу молоді на практичне значіння огляданих установ та на вимоги прикладення в життю та в часі праці гасел гігієни.

Збираючи разом цей дуже загальний, коротенький начерк навчання гігієни в школах в Польщі ствердити можна, що в програмі загального навчання у школах, є передбачене гігієнічне або виховання або навчання на усіх ступнях шкіл.

Льогічним вислідом цього повинно бути внесення добутого у школі знання гігієнічних вимог в життя та побут ширших шарів громадянства.

Розслід вислідів навчання гігієни у школах

Практичним, наявним вислідом та відбиткою навчання гігієни у школах є, у різних країнах, високий рівень санітарно-гігієнічної культури населення.

Розсліджуючи цей рівень у Польщі треба ствердити, що навчання бодай дещо гігієни у школах, обіч відповідно зорганізованої санітарної адміністрації, дає лише деякі наглядні вислиди, що бачити можна у великих містах. Гігієнічно-санітарний рівень великих міст та міського населення дарма сьогоднішній скруті, що спиняє ширшу розбудову, всетаки з року в рік росте.

Гірше стоїть справа вже в менших містах та найгірше на селах.

Беручи на увагу, що склад населення Польщі у 70%, а у нас 90%, творить селянство, признати треба, що під оглядом гігієни – практичне виховання та навчання гігієни в школах – покищо зовсім не відбивається на щоденнім житті та побуті селянина.

Доказом цього є дійсний стан, що існує серед населення. Цей дійсний стан – це: лікарський досвід про загрозливий, з погляду на майбутнє, стан здоровля селян; недостача куль-

турних умовин життя; до і після воєнна занедбана ділянка, гігієнічно побудувати хату; недостача знання про примітивне гігієнічне та санітарне устаткування домівки; недостача доставки дійсно доброї, чистої води; незнання, як подавати та підготовляти відповідну їжу.

Окрім цього, саме на селах, устійнює влада, раз у раз вибухаючі поширені гострі пошесті, тяжкі до опанування; появу дійсного голоду в центрі Європи, при обильности в країні харчевих засобів; збільшену загальну та дитячу смертність, що ставить українців, головно в Галичині під цим оглядом – майже на перше місце в Європі; при цьому завважається цілковиту очайдушність та легковаження справ природного приросту та популяційної політики при імпонуючій народимості; недостачу ширшого погляду дотично особистого та суспільного здоровля населення на майбутнє; легковаження величезних грошевих розтрат на поборювання суспільних лих та покривання коштів, як лікування хоріб, що їм запобігти було можна, так видатків із збільшеної смертности.

Це все, скорочена лента написів фільму, дійсного стану санітарно-гігієнічних умовин сільського населення взагалі та нашого селянина на всіх наших землях зокрема. На стан цей звертали пильну увагу українські лікарі в часі нарад своїх зїздів 1933 та 1935 року.

Причини стану гігієнічної відсталости селян

Причин відсталости є багато. На перший плян висуваються дві головні. Це економічна нужда населення, затим примітивізм вимог та недостача ширшої загальної освіти.

Нужда нашого села загально відома, культурні вимоги селянина невеликі. Дотично освіти, селянство все стояло на заднім пляні, сьогодні переживає воно більш як другі шари громадянства, дуже важку та важливу у наслідках скруту.

Це ствердили наради конференції делегатів повітових та міських шкільних рад у місяці жовтні ц. р. у Варшаві. Устійнено, що учителі обтяжені працею (за багато дітей у поодиноких класах, друга, обіч навчання вимагана суспільна праця т. і.) так, що не має мови прикласти всі вимоги нової навчальної програми в народніх та середніх школах, зокрема, дотично

покладення особливої ваги на індивідуалізування вихованка, та його активність. На те немає учитель ні часу, ні змоги.

Рівночасно устійнено, що обіч пересічного переповнення клас учениками, кількість дітей у шкільному віці вже зараз більш 1,000.000 – остає з недостачі шкільних будинків та учителів без ніякої освіти. Торкається це здебільше дітей з східних та полудневих воєвідств перш за все селянських.

При сьогоднішній скруті, що роками вже лютує, цей стан з року у рік буде поглиблюватися, ніхто зараз не має ні змоги ні засобів, змінити його радикально. Державі зараз зовсім непосильно взятись за радикальну зміну, відкликається затим вона до громадянства.

Цей невідрадний стан, при існуючим подійсним санітарним стані сільського населення, погрожує нам особливими небезпеками.

Доволі пригадати стан грамотности нашого населення, де неграмотних за давними та сьогоднішніми статистичними даними є між 30–78%. Якщо приймати, що тільки 150.000 українських дітей в рік, не дістане змоги ніякої шкільної освіти через декілька років, стаємо перед маревом продовження та надзвичайного поглиблення вище нашкіцнуваного подійсного стану здоровля населення.

Це є вже зараз важливий пасивний освітньо-культурний білянс, що його переведення у активний натрапляє зараз на різні свої та чужі непоборимі труднощі, а в майбутнім заважать не тільки під культурним, економічним, господарським, організаційним, але також й санітарним оглядом.

Серед цих умовин життя та побуту селян немає мови про будь яке гігієнічне виховання не тільки молоді, але й дорослого громадянина. Тому остати мусять надалі забобони, своєрідні вірування, зашіптування хоріб, словом таємні, темні практики знахорів.

Це стане тимбільше зрозуміле, що й сільська молодь, яка кінчає державну або приватну народню школу, також не вносить до свого громадянства тих цінностей гігієнічного знання, що їх внести повинна.

Чому воно так ?

Ось, – за статистичними даними (Мали Рочнік статистични 1935. Р. XVIII. Табл. 7. Стор. 205) було в Польщі у шкільному році 1933/34 25.882 шкіл, що до них доходило на науку 4,491.400 учеників.

Шкіл за кількістю навчаючих учителів було:

1 учитель – 12169 шкіл, 47%; 2 учителів – 6113 шкіл, 23.5%; 3 учителів – 2540 шкіл, 10%; 4 учителів – 1178 шкіл; 5 учителів – 706 шкіл; 6 учителів – 472 шкіл; 7 і більше – 2704.

Тому, що саме школи з 1–3 учителів як I-шого ступневі (до 4 клясові) поширені тільки на селах на сільську молодь з загального числа 25.882 шкіл у цілій Польщі припадає майже 80.5%. Ще більш яскраво представивбися цей стан дотично нас, розсліджуючи кількість учеників за вірою у школах, що від 1929 року з недостачі статистичних даних, прослідити непосильно.

З попередньо представленого короткого начерку програми навчання гігієни знаємо, що навчання гігієни у I-шо та II-го ступневих школах є безсистемне, принагідне, поверховне, не може затим дати молоді таких основних надбань, що їх вона понестиб могла у своє громадянство.

Не краще стоїть справа у нашім приватнім шкільництві. Тут грошева скрута стоїть на перепоні, не тільки за програмою навчати молодь гігієни, але навіть серед гігієнічних умовин вести науку та виховання. Доволі вказати на деякі домівки, що у них приміщається наша приватна школа. Гігієнічні умовини цих домівок крайно недостаточні; є у них пересічно перенаселення кляс. Ці умовини поміщення та устаткування, при максимальнім зусиллю учителів, не можуть мимохіть спрямувати молодь на відповідне наставлення: гігієнічно жити. Дитина виходить зі школи з почуванням, що не все те, чого у школі з гігієни навчають, в практичнім життю дійсно прикласти треба, бож й в школі без цього обійтись було можна.

Напрявні до поправи лихого санітарного стану населення

З раніш представленого впливає устійнення, що гігієнічне освідомлення для сільського та частинно міського населення, на всіх щаблях державного та приватного шкільництва є незадовільне. Це дає змогу зрозуміти, чому саме у нас – обіч других причин – такий низький рівень санітарної культури на

селі. Під цим оглядом, зовсім анальогічно другим ділянкам, наше населення заостало далеко позаду других народів.

Важним є зясувати собі, що такий стан дійсно існує. Не має сумніву, що вимагає він основної зміни.

Знаємо, що не ждати нам та оглядатися на чужу допомогу, з будь якого не було б боку.

Санацию перевести мусимо, і то самі, власними засобами, власною працею. Мета праці це усунення хочаб частини нужди нашого населення, це є поправи санітарно-гігієнічного побуту. Чи це можливе? Відповідаю рішуче: так! Населення зуміло в короткім розмірно часі дати початок свого економічного відродження, створюючи свою кооперацію, добачуючи вже реальні користи для себе від цього. Повчаючи в ділянці здоровля, є почин сербських селян, що створили зразок „кооператив здоровля”, що його міжнародня конференція гігієни села 1931 року, скликана Секцією Гігієни Союзу Народів у Женеві, поручає, як надійний засіб санітарної санациї села у всіх країнах. Тому вірю, що й в ділянці санітарного побуту нашого населення пробудиться також здоровий відрух.

До такої праці станути мусять не тільки безпосередньо заторкнені справою стани або товариства, але весь колектив та український зокрема.

Цілого колективу нараз у теперішній нашій дійсності серед лютуючої скрути, підбадьорити до активности у цій ділянці, ніяк непосильно. Праця не може піти революційним шляхом, зміни з дня у день, але послідовною, упертою, систематичною працею. Перш за все підготувати треба у цій ділянці прихильників та кадри працівників.

ЗНАЧІННЯ ШКОЛИ У ПОШИРЮВАННІ ГАСЕЛ ГІГІЄНИ

У напрямку підготовки прихильників та кадрів працівників в цій ділянці важливе значіння паде на школу взагалі та на українську школу зокрема. Основне значіння має своя школа тому, що дає найглибші основи зрозуміння життєвих конешностей та потреб свого громадянства.

Іде про те, щоби через навчання у школі підготувати громадянство від наймолодших річників, до зрозуміння ваги

гігієни та конечности практичного її прикладення в життю, для особистого та громадського здоровля.

Школа, маючи змогу корисно впливати на дитину у ділянці гігієни будня, покласти може підвалини цілої санаційної праці, оздоровлення побуту. Школа підготовлятиме молодь. Відповідно підготовлений молодий громадянин поставиться до освітньої гігієнічної праці, різних громадських товариств або державних установ, активно, зі зрозумінням, не як давніш байдуже, стане піоніром пропаганди та ділового переведення акції: гігієнічно жити. Немає сумніву, що не один та не одна з молоді, з розвитком цієї акції, найде саме у цій ділянці змогу виключної праці та прожитку.

Переведення в життя цих напрямних стане можливим тоді, коли устійнять новий виховний ідеал української дитини.

Тепер переживаємо переломові часи. З історії відомо, що саме в таких часах різні народи змагали витворити свій новий, виховний ідеал, що його реалізувала школа. Доволі пригадати часи: реформації, 30-літньої війни, 7-літньої війни, французької революції, Наполеона, большевизму, фашистську та гітлерівську революцію. Усюди устійнювали новий виховний ідеал, при чому в його устійнюванні призначали, в останніх часах, експериментальній психології та гігієні перші місця.

Тому при устійнюванні виховного ідеалу української дитини, що його реалізувати має школа, треба піти за такими зразками виховання, що у других країнах видержали пробу життя.

У виховнім ідеалі української молоді треба покласти, обіч других, вимогу практичного навчання, особистої, суспільної та фахової гігієни, також вимогу навчання молоді, розуміти життєвоконечні потреби свого населення. Одною з таких потреб це вимога невідкладної зміни теперішнього санітарного побуту населення.

Шукаючи компромісу між цією вимогою та засобами до її здійснення, можна взяти дотично гігієни добрі зразки других народів, змінених відповідно до української психіки, сприймання та змоги переведення в діло. Тоді почати систематичну працю.

ПРОГРАМА ПРАЦІ ШКОЛИ

Систематична праця така.

Українська школа ставить навчання гігієни, як рівнорядний другий предмет. Навчання починає зараз від наймолодших річників через батьківські кружки в рідні, в передшкіллю безпосередньо за цілий час там виховання.

У народніх, середніх та фахових школах розбудує програму систематичного навчання гігієни, покладаючи особливу вагу на практичний вишкіл.

У гімназіях та ліцеях для жіночої молоді – введе, окрім навчання загальної гігієни – на останньому році навчання, обов'язковий курс плекання немовлят, малої дитини, гігієни жінки, статевої (полової) етики.

У всіх школах, що підготовляють майбутніх учителів, себто активних працівників також в ділянці гігієни, навчає основно, всі ділянки гігієни, за весь час навчання – закінчуючи освіту окремим іспитом. У вищих школах зверне увагу на ці звання, що мають безпосередні зв'язки та у майбутнім вплив на освіту, мораль та наставлення громадянства, це є кандидатів на священників. Тому в духовних семінаріях вже декуди існуюче навчання гігієни треба переорганізувати у програмово розбудований курс, з включенням до нього проблем суспільно-фахової гігієни та основ праці суспільно-опікунчих установ, як порадень немовлятам, матерям, опіки над дитиною та основного курсу негайного ратівництва. Школа нав'яже тісний зв'язок з ширшим громадянством, творенням в усіх батьківських кружках гігієнічних секцій, що їх завданням буде: нав'язати зв'язки з гігієнічними товариствами, що вже існують та творити муться.

При організуванні позашкільної освіти та акцій поборювання неграмотности влучить до курсів також навчання гігієни.

Нав'яже в навчанні зв'язки з суспільно-опікунчими установами, перш за все опіки над немовлятами та дітьми.

Попри реалізування цих напрямних у школі, школа вестиме доцільну програмову пропаганду гігієни серед населення, виховуючи рівночасно піонерів цієї праці, що зуміють добути у школі знання використати на добро населення.

Розцінюючи здоровля населення, як основну вартість життя та буття народу тепер та з погляду на майбутнє, конечно у нашій дійсності, ощадність розтрачуваних грошевих засобів, вимогу, зменшити загальну та дитячу смертність, вважаю названий вище начерк систематичної праці в ділянці гігієни, за можливий, навіть у теперішній дійсності до переведення шлях.

Реалізування такої праці у школі може дати реальні висліди, що вирівняють, порівняно з другими народами, нашу велику санітарну відсталість та поставити під цим оглядом українське населення як рівне – рівним другим народам Європи.

ВИСНОВКИ

Збираючи разом коротко все раніш сказане, дозволяю собі представити Хвальному, I-му Педагогічному Зїздові у Львові ось такі дані під увагу та прийняття.

Санітарно-гігієнічний рівень життя українського народу, порівняно з другими народами, дуже низький.

На зовні виявлюється це перш за все у сільськiм побуті.

Селян винищують часті, гострі пошесті, у них зазначена, числовим методом, майже найбільша смертність в Європі. Селянин, дарма обильности харчових засобів, не вмiє з них якслід користати, часто дійсно голодує. Селянин живе та працює в найгірших гігієнічних умовах.

Зміна цього побуту серед дорослих, по причині неграмотности та консерватизму неможлива, одначе з погляду на майбутнє конечно. Щоби змінити побут, треба відповідно перевиховати громадянство. Перевиховання може піти шляхом систематичної підготовки молоді до розвязки питань зміни санітарного побуту.

Це зробити зможе тільки українська школа, підготовляючи доріст. Тому в виховний ідеал української молоді треба покласти таку тезу:

У вихованні молоді треба покласти обіч других вимогу практичного гігієнічного виховання.

До зреалізування цієї вимоги треба:

- 1) втягнути у програму шкільного навчання – рівнорядний другим предметам – гігієну;
- 2) підготувати кадри учителів гігієни та придбати лікарів-гігієністів;
- 3) гігієнічне виховання почати через батьківські кружки у рідні, поглибити та закріпити в передшкіллі. У народніх, середніх та фахових школах навчати основно за випрацьованою програмою гігієни;
- 4) в останніх клясах нищих та вищих щаблів жіночої середньої школи молодь обовязково навчити плекання немовлят та малої дитини;
- 5) в усіх школах, що підготовляють учителів, навчати основно гігієни за весь час навчання, закінчуючи освіту іспитом;
- 6) вихованків духовних семинарів ввести в сучасний стан суспільної гігієни та праці вислідів та завдань суспільно опікунчих установ;
- 7) учителям, що вже працюють, дати змогу відповідними доповняючими курсами доповнити знання гігієни;
- 8) через гігієнічні секції батьківських кружків навязати звязки з гігієнічними товариствами.

Д-р Володимир Січинський

УЖИТКОВЕ МИСТЕЦТВО В СИСТЕМІ МИСТЕЦЬКОГО ВИХОВАННЯ

Кожна доба в розвитку людства ставить свої особні і спеціальні вимоги, залежні від найрізноманітніших причин господарської, національної і соціальної натури. Нові вимоги ставить і сучасна доба – доба відбудови і перебудови на новий лад суспільного і національного життя. Спеціальні і своєрідні вимоги має також сучасна українська дійсність, коли в добу господарської кризи, тяжкої боротьби за елементарні засоби існування і збереження національних здобутків, робляться ще величезні зусилля для піднесення господарського життя, відбудови рідного промислу і творення нових, практичних верстатів праці.

В повені різних теоретичних міркувань, більше і менше вдалих проєктів та їх здійснення, помічаємо, однак, певну диспропорцію поміж завданнями, засобами, можливостями та фактичними результатами праці.

Як особливий дивогляд доводиться занотувати у нашому житті навіть таке „розуміння” справи, коли „ентузіастичні” прихильники „відбудови рідного промислу” у своєму однобічному ставленні цілої проблеми проголошують окремі складові частини цілого культурного життя – цілого національного організму – саме мистецтво, як зайве і не життєве, що, мовляв, поширює „безплідний ідеалізм”, шкідливий в часи „відбудови рідного промислу”. Тоді як в дійсності –

Мистецтво плястичне все служило зародком для кожного промислу – не тільки ремісничого, але і фабричного.

Мистецтво, як вищий щабель кожного майстерства, зручності, меткості, як найвищий вияв творчості, завжди служило не тільки для уприємнювання життя, але було і є організуючим і регулюючим чинником суспільності.

Мистецтво – це назверхній, найбільш наглядно пізнаваний вияв расових особливостей і найкращий показник стану і характеру матеріальної культури кожної суспільності.

Розуміється, що значіння і роля кожної галузі мистецтва змінливі у часі і простороні. Коли де-які галузі завмирають і нидіють, інші, у сприятливих умовах, приходять на порядок денний. Все залежить від їх життєздатности, практичности, ужитковости.

Новітні гасла доби наближення мистецтва до промислу і злиття техніки з мистецтвом у великій мірі здійснюються мистецькими напрямками функціоналізмом і конструктивізмом. Така гармонійна, взаємно доповнююча сполука поміж мистецтвом і ремісництвом, поміж мистецтвом і технікою, існувала в старі часи (Єгипет, Античність, Ренесанс) і була знищена шойно в XIX стол. через хибне розуміння механізації виробництва. Особливо дошкульно відбилося таке ставлення справи в українському житті, де промисл повстав здебільшого не як природній еволюційний і поступовий розвиток народного ремісничого виробництва, але як щось чуже, принесене зі зовні і насильно „прищіплюване” на нашому народньому організмі.

Відомо, що різні обставини з різними суспільними, і національними гаслами і мистецькими напрямками, постійно відбивалися на методах виховання, зокрема також в галузі т. зв. естетичного виховання, як в теорії, так і в практиці (навчання рисунків, малювання, ручні праці).

Очевидно, що виховуюче значіння мистецтва у школі в кожную добу і при різних напрямках в методах навчання висвітлювали різно, не рідко навіть взаємно себе поборюючи.

І так методи навчання постійно спрямовували дитячу увагу, уподобання і нахили в певному напрямку, який далеко і не завжди відповідав практичним потребам.

Методи навчання рисунків у школі в останніх десятиліттях перейшли величезний еволюційний шлях. З таких напрямків у методах навчання відмітимо головніші, притримуючися хронологічного порядку.

Копіїзм. Один з найстарших „способів” навчання, що полягав у копіюванні творів визначніших світових майстрів. До недочотів цієї методи належить притуплення власної творчости учня, брак аналізу, власного спостереження окруження,

маніризування і звичка до шаблону і готової композиційної системи.

Академізм. Рисунки з мертвих і безбарвних гіпсових моделей і копіювання „клясичних” орнаментів. Теж спричинялося до браку власної творчості, вигадливості, винахідності. Відмежувало учня від справжнього життя, дійсності, природи.

Натуралізм. Як реакція проти академізму, цей напрямок впадав в іншу скрайність – рабське, безкритичне копіювання природи, правда природи вже не фальшованої і не геометрикованої. А при тім цей напрямок, як надто ідеалістичний, створив розрив поміж мистецтвом і промислом, поміж мистецтвом і технікою. Крім того цей „натуралізм” не сприяв творчим потенціям і ціле мистецтво спрощувалося у сферу неужитковості, непрактичності.

Стилізм, знова як реакція проти натуралізму, старався пробудити в учня творчість на ґрунті народного мистецтва. Ця „націоналізація” шкільного навчання полягала у впровадженню народного (людового) орнаменту як підстави для власної індивідуальної творчості. До недочет цього напрямку належало надто штучне плекання фантастичної безпредметової стилізації без його безпосереднього примінення на ужиткових речах.

Психологізм, т. зв. психологізація рисунків (психологічна основа дитячої образотворчої уяви), напрямок, що виник під впливом експресіонізму в модерному мистецтві, а який мав на Україні великого прихильника і пропагатора в особі проф. Ф. Шмідта, тепер патентованого „марксиста”. Ця метода основана на спонтанності дитячого рисунку та примітивізації дитячої уяви, намагалася розвинути дитячу, примітивну індивідуалізацію аж до скрайності. Для того учням давали повну волю у виборі сюжетів, тем, або примушували їх рисувати „з голови” на задану тему. Отже замість диференціації людської творчості, колективізації мистецького вияву, повстала скрайня індивідуалізація, основана на інтуїтивному, підсвідомому і неясному прагненню до фантастичних і неокреслених уяв. Отже штучно створювався світ мрій, казок, позапредметовості – значить знов таки відірваність від справжнього життя і практичного примінення мистецтва у повсякденному побуті.

Конструктивізм або логічний напрямок, як протиставлення психологізмові, належить до найновіших напрямків у шкільному навчанні. Ця метода жадає від учня свідомого розумовання, раціоналізації його рисунків, конструктивізації його уяв, виключення зайвих оздоб, прикрас, орнаментики. Проти цілковитої „вільності” чи то „розперезаности” психологічного рисунку з неупорядкованим і хаотичним думанням, конструктивістичний напрямок надає точности і ясности рисунку, розуміння внутрішнього змісту і мети нарисованого. Виображення річей тут основане не на „вразінню” (імпресіонізм), але на логічній конструкції (конструктивізм), при чім вимагається розуміння матеріялу, тілесности (під впливом „кубізму”), просторової уяви, очищування форми від оздоб (під впливом „пуризму”), знання кольористичної скалі, світляних та рефлексивних законів. Та і цьому напрямку у методах навчання можна закинути певний брак функціональної спрямованости, а головно брак звязку з ужитковістю. Уся ця „конструктивістична” аналіза переводиться виключно на папері, а не на самих матеріялах, не на самих ужиткових предметах.

Всі згадані напрямки в методах навчання рисунків (включаючи найновішу конструктивістичну чи логічну) назагал навіяні ідеалізмом, старалися що правда виробити у дітей необхідне почуття краси, спостерегливість, розуміння гармонії, форми, ритму, барв, взагалі вводили дітей у т. зв. „вищий” світ прекрасного! Та поруч з тим ці всі методи створювали в уяві дітей позапредметовий, ірраціональний світ, гарний – але недосяжний, вимріяний – але не дійсний. Вони не давали дітям справжнього розуміння життя у всіх формах і виявах, не кажучи вже про те, що не знайомили їх з промислом, технікою і виробничими процесами.

Всі згадані напрямки у методах навчання не скрізь і не по всіх краях і державах переходили зазначену послідовність і не скрізь мінялися еволюційним шляхом. Коли, наприклад, в Данії, скандинавських краях і Англії назагал притримувалися здебільшого старих, консервативних метод, то Німеччина, Австрія і цілий ряд новіших (повоєнних) держав упровадило найновіші методи у шкільному навчанні рисунків.

Про все це переконався автор реферату при ознайомленню на місцях про методи навчання в різних краях Європи, а

ще у більшій мірі як учасник Міжнародного конгресу мистецького виховання і ужиткового мистецтва в Празі в 1928 р., де була також величезна, перша того роду, вистава методів навчання у всіх краях Європи, Америки і навіть Японії.

Цікаво також відмітити, що практичність та ужитковість навчання рисунків не все йде у парі з найновішими напрямками і навпаки – застарілі методи не все відповідають потребам ужитковості. І так ужитковий характер креслення чи малювання, його тісний зв'язок з виробничим, промисловим мистецтвом, наймаркантніше виявляється в Англії, Швеції і Швейцарії. Тут з боку навчителя рисунків вимагають не тільки спеціальної педагогічно-мистецької підготовки, але великої срудитії та інтенсивної, активної праці підчас „викладання” і керування працями учнів. (До речі, як раз „психологічна” метода навчання не вимагала від учителя активності і він ставав майже пасивним спостерігачем „творчих мук” учня!).

Таким чином, навчитель рисунків не мусить конче бути мистцем-творцем, але конче мистцем-педагогом. Не рідко навіть визначна мистецька індивідуальність професора-мистця з одним виразним мистецьким напрямком більше шкодить початкуючим учням, як їм допомагає! Це вже давно зрозуміли різні держави і від абсолювентів мистецьких академій, коли вони хочуть вчити в школі, вимагають ще закінчення спеціальних мистецько-педагогічних курсів. Одмітимо також, що в Мистецькому Інституті в Києві в час його колишнього розквіту (до 1930 р.) було засновано також спеціальний мистецько-педагогічний факультет для вишколу мистців-педагогів.

Бажаючи наблизити шкільне навчання до виробничих процесів, до належного розуміння дітьми цілого складного процесу модерного життя у всіх його галузях, новітня школа, цілком слушно, завела також години ручних праць. Навчання ручних праць рівнож перейшло цілий ряд методичних спроб. Ці зміни спробуємо окреслити і поділити на окремі напрямки чи методи.

Декораційна метода. Вироби майже виключно „прикрашаючого” характеру з паперу, дерева, соломи, глини, метода, що справді розвивала в учнів зручність, декораційний змісл, залюблення до прикрас, але не вводила їх у технічне розуміння виробничих процесів та ужитковості річей. Як противага цьому, інша метода – технічна.

Технічна метода звертає головну увагу на способи виготовлення кожної річи, одначе, у багатьох випадках, незалежно від її ужитковости, потреби і змісту.

Примітивістична метода загалом відкидає більш удосконалені технічні засоби (інструменти, варстати, оброблені матеріяли), а вчить виробити кожну річ зовсім елементарними, примітивними засобами, чи як кажуть „трудовою метою”. Ця метода хоч виробляє у дитини витривалість і помисловість, але з другого боку призвичаює її до примітивізації життя, до нищого матеріяльного позему. Спеціально у совітській школі такий „трудоий принцип” виготовлення в школі самими учнями ріжного шкільного приладдя та до того ще невистарчаючими засобами (брак інструменту, доброго матеріялу) допровадив нового совітського громадянина до крайньої „приспосованости” найгіршим матеріяльним обставинам, потішаючи себе, що, мовляв, „на Заході ще гірше...”

Репродуктивістична метода, основана на механізації виробництва (репродукції при помочі формування з глини, друк з дереворитів тощо) хоч справді привчає учня до розуміння новітніх засобів репродукції мистецьких творів, як то тепер широко-уживано у всіх галузях мистецтва (друк, кіно, радіо, спорт), – але часто не розвиває творчого запалу дитини, натомість надто механізує усі її прояви.

Конструктивістична або аналістична метода, вчить дитину не тільки „бачити” і „розуміти” кожний виріб, але потрапити її виконати як примітивними, так і удосконаленими засобами.

Всі ці напрямки у методах навчання ручних праць примінюються у ріжних школах захід. Європи нерівномірно і з ріжним успіхом.

При веденні окремих годин рисунків і ручних праць виявилось, що мусить бути не тільки контакт поміж рисунками і ручними працями, але що години рисунків мусять відогравати помічну роллю для ручних праць.

Як каже визначний англійський теоретик Сінклер: „Рисунок мусить бути взагалі джерелом інспірації в ручних працях”, бо історично усі мистецтва вийшли з ужиткових ремесел. І що „Рисування не було джерелом, лише вислідом ремесла”.

Само собою зрозуміло, що для заокруглення мистецького виховання конче потрібна ще ознайомленість учня з теорією

та історією мистецтва, бодай хоч у формі стилістики, а також наглядне пізнання самих мистецьких зразків (архітектурних пам'яток, музеїв, вистав тощо).

Але для досягнення повного успіху при такій теоретичній і практично-показовій методи навчання потрібна ще дошкільна і позашкільна мистецька освіта, на яку у нас дуже мало звертають увагу. По наших дитячих часописах дуже тяжко здибати статті і огляди з галузі українського плястичного мистецтва і тим більше українського промислового (ужиткового) і народнього мистецтва. Зокрема народне мистецтво дає змогу пізнати не тільки миле нам рідне мистецтво, але привчає дітей розуміти виробничі процеси. Цілковитий брак є у нас підручників з ручних праць для дітей (хлопців і дівчат) і юнаків для занять поза школою, не практиковано у нас також додатків з ручними працями по дитячих часописах. Розуміється, що в цих підручниках і додатках ручних праць (як вироби з паперу, дерева, заліза, шкіри і т. д.) мусить бути узгляднене українське промислове та народне мистецтво, що має такі прекрасні зразки своєї національної творчості. Деж українська дитина має довідатися про ужиткове (промислове) мистецтво і виробничі процеси – коли у нас цілковитий брак підручників? А виростаючи вона не має поняття про промисл і взагалі цим не цікавиться. Тут власне криється ціла трагедія нашої малої спроможности в ділянках промислового виробництва!

Вже саме пізнання промислового (ужиткового) мистецтва, у більшій мірі як в інших галузях плястичного мистецтва, виробляє і впоює у дітей: аналізу, спостережливість, сприймання, тверезість думання, практичність, пристосованість до всіх обставин, любов і витревалість до праці і т. д.

Отже, гармонійна сполука ручних праць з навчанням рисунків, з широким уживанням найновіших метод навчання і примінення ужиткового (промислового і народнього) мистецтва, як підстави цілого навчання, можуть дати потрібну синтезу мистецького виховання, що створюють у дітей оптимістичний світогляд – любов до життя в цілому (а не лише до природи, не тільки до людських витворів, не тільки до „вершків” життя і насолоди).

Такою збірною, справжньою працею дітей у школі і поза школою створимо найбільш корисних громадян для нашої суспільности.

Реасумуючи сказане, приходимо до висновку, що для успішного ведення мистецького навчання потрібно:

I. В методах шкільного навчання:

1. Широко користуватися аналітичною і конструктивістичною (або льогічною) методою.
2. Контакт поміж навчанням рисунків і ручних праць, евентуально злиття цих двох предметів.
3. Уведення виробничих процесів і ужиткового мистецтва (промислового і народнього мистецтва).
4. Теоретичне і показове навчання історії плястичного мистецтва (ознайомлення з історичними стилями, одвідування музеїв, архітектурних памяток, мистецьких виставок).

II. У видавничій діяльності:

A. Дошкільного виховання:

1. Статті і огляди з плястичного, спеціально ужиткового мистецтва, в дитячих часописах.
2. Додатки зі зразками ручних праць при часописах для дітей.
3. Підручники ручних праць для дітей.

Б. Шкільне і позашкільне виховання:

1. Видання доступних для молоді підручників, історії все-світнього і українського мистецтва (або стилістики) зі спеціальним узглядненням ужиткового мистецтва.
2. Видання шкільних підручників рисунків і ручних праць для а) учнів і б) для професорів, зі спеціальним узглядненням українського народнього мистецтва.
3. Видання позашкільних підручників ручних праць і ремісничих виробів для дітей, юнаків і дорослих.
4. Видання дитячої енциклопедії зі спеціальним узглядненням промислу, техніки і ужиткового мистецтва.
5. Вироблення української термінології у всіх ділянках ручних праць.

Вкінці виклади і видання з мистецтва для нашого ширшого громадянства.

ОРГАНІЗАЦІЯ МУЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

„Немає добра без краси, ані правдивої краси без добра”, – отсе аксіома, повторювана уже від старинних віків, що найшла свій найкращий вислів у грецьким слові „кальокагатія”. Значиться через красу до добра, через культ естетики до етики було гаслом грецької культури; тому і в усій історії людства побіч знання і науки культ красної літератури і мистецтва був і є головним девізом і викладником людського духа.

Із усіх мистецтв найбільше органічно із життям чоловіка звязана є побіч поезії – музика (людський орган мови є заразом органом співно-музичним). Факт, що музика і музикування мала і має значний корисний вплив у вихованні і житті чоловіка і народу, не підлягає мабуть ніякому сумніву. Це було здавна признано філософами і педагогами від Плятона і Арістотеля до Гетого і Гегля; це й нині признається навіть політичними кругами і державами.

Колиб ходило про означення якости впливу музики на чоловіка, – то треба нам зважити, що музика з одного боку вважається із усіх мистецтв найбільше змисловим, т. є найбільш безпосередньо і найбільше ділає на людський організм і його нервову структуру, – з другоїж боку музика є мистецтвом із усіх найбільше абстрактним та конструктивним, що свою тональну і ритмічну естетику і техніку базує на пропорції і відносинах математичних чисел. І тому рівнобіжно з тими двома немов би протилежними прикметами вплив музики на чоловіка є двоякого рода:

1. З одного боку змисловий, розбуджуючий енергію та духову емоцію чоловіка;
2. З другоїж боку вплив цей особливо при основнім систематичнім плеканні музичного мистецтва повинен бути

нормуючий, успокоюючий, що порядкує і рівноважить протиставлення та пристрасти життя та облагороднює душу.

Обі ці сторони ділання музики можуть і повинні бути відповідно і рівномірно використані у педагогіці і культурнім розвою народу. До того ще плекання збірної музики, як вокальної, так інструментальної, є, як відомо, знаменитим чинником для вироблення громадського почуття солідарності і дисципліни.

Український нарід в 80 до 90% є музикальний, спосібний до активного музикування, особливож вокального. Ця обставина повинна у нас значно облекшити справу загального, масового музичного виховання і будити надію, що музичне виховання широких мас дасть необчислимі результати для самої музичної культури.

Але хоча ця справа така ясна і очевидна, хоча й про неї ідуть у нас часто розмови і дискусії, то не можна ніяк сказати, щоб вона була у нас с'як так доцільно поставлена і зорганізована в якій небудь області і ділянці нашого культурного життя.

Перейдім по черзі усі головні наші культурні ділянки і установи.

1. Школи народні

Як стоїть справа плекання співу і музики в наших народніх школах? Про це трудно нам створити собі ясний погляд, не маючи точних даних із цієї широкої області.

Плян навчання співу в державних народніх школах був після війни доволі високопарний, бо предвиджував навіть науку нотного співу системою передшкілля. Але річ очевидна, що висліди науки не могли йти в парі з паперовим пляном, бо залежали в практиці від музичного образования народніх учителів. Музикування учнів вселюдних шкіл обмежується з природи річи до одно- найвище двоголосного хорového співу з памяти. Найважнішу ролю грає тут вибір пісенного матеріялу, так що до мільодій як і тексту, а якраз під тим оглядом є найбільші труднощі, бо народні учителі є тут здані на підкладання популярних мільодій до віршованих пісень в читанках, не маючи до цієї справи ніякого теоретичного ані практичного підготовлення, – ніяких відповідних для

цього вжитку збірників мьелодій з текстами, ніяких вказівок і інструкцій, звідки ці мьелодії черпати.

Створюється звичайно така ситуація, що учителі у виборі пісень попадають на гарні тексти із незугарною, або невідповідно підложеною мьелодією, або навпаки, на гарні мьелодії із незугарним, або нецензурним текстом. Зарадити тут лихові моглиб ось такі дві умови:

1) значне піднесення вимогів музичних кваліфікацій для народніх учителів, щоб воно піднялося до такого стану, який є в німецькій, або чеській державі; 2) видання можливо повних збірників мьелодій із текстами для ужитку співу в народніх школах.

2. Середні школи і семінарі

Небагато кращій є також стан науки музики в наших середніх школах, дарма, що після війни наука співу і музики в тих школах стала тішитись значною протекцією державних властей, які по російській традиції ввели у 2-ох нижчих і 2-ох вищих роках обовязково науку співу і теорії музики. Але цей експеримент, який був добрий у музикальній Росії, не видержав іспиту в Польщі, бо загал учнів показався замало музикальний, щоб осягнути бодай мінімальні успіхи та спинював поступ справді музикальної части учнів. Тому в останніх роках повернено знов до давньої австрійської норми: надобовязкової науки співу і музики для музикальних добровольців. На мою думку наші гімназійні ученики при своїм степені музикальности понесли через залишення обовязкової науки музики втрату. Що правда заповнити цю люку малиб пляново устроювані для всіх учеників музичні авдиції, особливож радієві; але вони очевидно не заступлять живого плекання музики і співу, а при малім виборі авдицій (в меньших містах), малім досвіді учителів, до того ще при сучаснім химернім напрямі музики, – не все можуть вплинути будууюче на молоді уми.

Очевидно і в середній школі головне значіння можуть мати незмінливі паперові пляни навчання, а практика реалізованя пляну та якість учителів. Фаховою музичною кваліфікацією учителів музики в середніх школах і учит. семінарах – це, як відомо, державний іспит з музики і співу. Поминувши вже це, що до теперішніх державних іспитів з музики і співу

ми мусимо відноситися доволі критично і недовірливо, мусимо ще до того ствердити, що добра половина, а може й більшість учителів музики в середніх школах обходяться без державних кваліфікацій з музики, а є учителями інших предметів та трактують музику з аматорства. Управи середніх шкіл, а то й кураторійні влади часто не скривають погляду, що для гімназійної науки корисніший є т. зв. універсаліст, при тім музик-аматор, який, мовляв краще знатиме загал учеників, ніж контрактовий вчитель самого співу на кілька годин науки, і який не матиме у загалу учеників більше авторитету. Не виключаючи виїмкової можливості, що також якийсь педагог україніст, чи географ в середній школі може також як музик-аматор віддати знамениті услуги при науці хорового співу, чи заснування оркестри в гімназії – всежтаки генералізування засади, що для науки співу в гімназії кращий аматор співак, чим фахівець, вважати треба великою помилкою і втратою.

Найгірше стоїть справа, коли учитель музики в гімназії за згодою дирекції використовує молодечий запал самозванчих диригентів-учеників в цей спосіб, що віддає всеціло одному з них ведення хорів чи оркестри учеників, а сам обмежує свою працю виключно до науки теорії музики, пособляючи тим розвельможненню дилетанцтва та забуваючи про те, що вироблення самостійної музичної практики молодих хлопців можливе тільки під безпосереднім постійним надзором доброго майстра, в противнім випадку зводяться на манівці навіть талани.

Також при науці музики і співу в середніх школах дотичні учителі мусять дуже прикро відчувати недостачу музичної хорової бібліотеки, творів зложених і пристосованих відповідно для потреб школи, на мішані, муж. і діточі хори. Правда, українська хорова література доволі багата, але більша половина із неї є, або твори маловартні, або укладом голосовим за трудні, для хорів учеників невідповідні, в части недоступні через брак видань, або знов нецензурні змістом тексту, і тому мало досвідні учителі, або диригенти-ученики попадають не раз у виборі творів на фатальні або куріозні помисли.

3. Високі і фахово-музичні школи

Про музичне виховання у високих і фахово-музичних школах говорити не приходиться, бо там плекається тільки

спеціальне фахове знання для вибранців Про кооперацію фахово-музичних шкіл із культурно-освітніми установами йде бесіда в дальшому огляді.

4. Просвіта

Найстарша культурно-освітня наша установа із досвідним і випробованим технічно-організаційним апаратом має очевидно змогу і в ділянці музичної освіти серед найширших мас народу відіграти перворядну роль. В цій ділі повинні їй очевидно допомогти наші фахово-музичні установи. Організацію музичного виховання може проводити „Просвіта”, головню: 1) шляхом заснування і плекання просвітянських хорів і оркестр, 2) виховуванням відповідних диригентів для тих гуртів, 3) устроюванням музичних курсів диригентів, збірних концертів хорів і оркестр, врешті 4) заснуванням музичних бібліотек, збиранням та видаванням пригідного репертуару для хорів та оркестр. Дещо із тих завдань в останніх роках під напором самого життя, особливо його низів, стало у нас переводитися в скорім, а навіть горячковім темпі (пр. курси диригентів, збірні продукції хорів і оркестр). Але надто скоре та горячкове темпо починів цієї праці не вспіло іще запустити коріння в свіжому ґрунті та видати яких то видніших результатів у якомунебудь напрямі. Все ще замало вироблених фахових людей, замало організації праці. При тім виявляються вже деякі розбіжні погляди і напрямні між т. зв. ідейниками-аматорами та фахівцями. Виходить ось яка дилема: фахові музичні круги справедливо завважають, що праця над музичним вихованням в „Просвіті” велася і ведеться крайню нефахово, що „Просвіта” послугується зовсім невченими, або недоуками. Натомість просвітянські круги оправдують себе тим, що фахівці, мовляв, не зголошуються до праці, що вони є за дорогої, за високі світоглядом та научною методою до потреб сільських хорів, чи оркестр не хотять, чи не вміють примінитися. (Тут мимохіть пригадуються аргументи гімназ. управителів, при питанні, кого ангажувати на учителів музики в сер. школах, про що ми згадали вгорі).

Відповідь на ці аргументи може знов бути тільки одна: Не виключаючи можливости деякої рації тих аргументів у виїмкових випадках всеж таки булоб абсурдом ставити засаду, буцім

то фаховість малаб утруднювати, а не облекшувати популяризовання свого знання та справність в музичній практиці.

І так знов створюється блудне коло. Хорами і орхестрами управляють музичні анальфабети, двомісячні курсанти стають завтра професорами диригентського курсу, а безробітні фахівці сидять бездільно та ждуть на ангажування. Особливо діймаюче дається відчуті у цій роботі брак якихнебудь вказівок при виборі хорового репертуару та майже цілковитий брак орхестрових творів, наслідком чого в тій ділянці множаться безвартні, апокрифічні фабрикати. Коли лихо не має продовжатися і зростати, буде безуслівно конечним якнайскорше заснування для просвіт. хорів та орхестр спеціальної фахової централі при „Просвіті”, чи музичних установах, яка мусілаб переняти на себе обовязок евіденції, нагляду та управильнення усіх агенд просвітянських орхестр та хорів.

5. Церква

Але є ще одна, хто зна, чи не найважливіша всенароднього значіння установа, яка повинна і покликана у нашім музичнім житті відіграти першорядну ролю. Це наша церква, якої увесь богослужбний обряд оснований і інтегрально звязаний із вокально-музичним мистецтвом, домагається якнайінтензивнішого його плекання.

І фактично в історичних моментах нашого національного відродження наша церква цю ролю нераз сповняла.

Нагадаймо хочби тільки розцвіт музичного, особливож вокального мистецтва на Україні в XVII до XVIII ст. під впливом церковних братських шкіл та Київської Могилянської Академії. Високий рівень хорового церковного мистецтва в Росії видав Бортнянського, Березовського та цілий ряд високовартісних композиторів духовної музики; а також відродження нашої церковної музики в Галичині від 30-х років XIX. стол. відбулося під впливом заснування першого церковного хору в Галичині в Перемишлі в 1929 р. Однак від яких 60-ти літ (приблизно від смерті Вербицького 1870. року) ця роля церкви, як пропагатора музичного виховання на Україні особливо у нас в Галичині значно ослабла, а навіть занепала під кожним оглядом. Найкращим доказом цього може бути цей факт, що від 1870. р. в нас в Галичині не появил-

ся ані один визначніший композитор, ані один замітніший твір церковної хорової музики.

Церква має змогу у нас пропагувати музичну культуру ось якими способами:

1) Заснуванням дяківських інститутів, в яких кандидати, крім науки богослужбних книг, побиралиб основну науку музичну.

2) Через обовязкове образування питомців духовної семінарії у музиці і співі фаховими силами.

3) Заснуванням у більших центрах церковних хорів, ведених фахово і по мистецьки, особливо при соборних церквах.

4) Висиланням що року музикально спосібних кандидатів духовного звання на заграничні студії, особливож для пізнання музично-духовного стилю. Вони відтак повинніб стати духовними композиторами і організаторами церковно-музичних установ, експертами у справах духовної музики.

Ані один із тих майже конечних дезідератів на жаль досі не сповнений і на їх скорє зреалізування мабуть не заноситься. Тільки у Львові, слід признати, Управи Соборної Церкви і Духовної і Малої Семінарії присвятила в останніх роках трохи більше уваги церковним хорам, як також музичному вихованню питомців духовного семінара і взагалі оживленню муз. духовного руху, хоча все ще послуговується в цій роботі більше палятивами, і здебільша аматорськими нефаховими силами. Натомість у обох других дієцезіях галицької волости справа плекання церковної музики стоїть досі на мертвій точці. Не наладжується, а у Станіславові ще й погіршується. При тим у дискусії на заміти в цій справі тямучих людей, верховні церковні круги висувають все той сам, стереотиповий аргумент: нам не треба в церкві мистецького співу, не треба опери ані театру, при Богослуженні нам треба побожного всенароднього співу. Але в такій аргументації криється безодня непорозуміння, це для всякого тямущого чоловіка повинно бути ясным.

Церковне богослуження, це ніщо інше, як релігійно драматична містерія, яка для правовірних мас у суті нічим не ріжниться від опери, чи театру. Мистецька музика і спів очевидно поважного, церковного стилю, повинна понад всякий

сумнів причинитися до розбудження релігійного духа і настрою, навіть в неграмотних мас в далеко більшій мірі, ніж всенародне потягання за невченими, а деколи й зманерованими півчими, що ніде правди діти, більш вразливих на естетику інтелігентів зражує до церковного богослуження. Правда, є своя краса і у зорганізованім всенароднім співі; алеж історичний досвід вказує, що справді гарний всенародній спів може зродитися у народі щойно після довголітнього плекання високомистецького хорового співу, як пр. це було в Росії і на Придніпрянщині від XVII. до XIX. століття.

Одначе на жаль до такого всенароднього мистецтва наш нарід в Галичині, не маючи ніяких первовзорів краси, не набрав ще розуміння, ані не має для цього вискову потрібного спільного язика. Значиться, виходить ясно, що усунання із нашої церкви мистецької науки і співу, це не тільки шкода для музичної культури, а що більше, прямування до зубожіння і обезцінення церковного богослуження, явне ділання на шкоду церкви.

Про цю сумну справу говорилося у нас здавна кількома наворотами в пресі – на жаль безуспішно. Тому уся наша суспільність – без різниці релігійних світоглядів – повинна й на далі звертати пильну увагу на цю культурну аномалію, та домагатися від міродайних чинників зміни системи.

Церковний хоровий спів православної Волині й Полісся мабуть досі живе, чи вегетує світлою традицією передвоєнної Росії; однак – який є дійсний теперішній стан справи – доглянути нам трудно крізь китайський мур сокальського кордону. Дуже можливо, що серед відомих церковних невзгодин і хаосу різних перехресних впливів і там ця культурна ділянка оставши без опіки нидіє, або псується.

Рекапілітуючи усе, що сказано в цьому короткому огляді, мусимо мати перед очима ось які головні моменти в ділі організації нашого музичного виховання. Як наскрізь музикальна, а недержавна нація, ми не маємо покищо для організації музичного виховання ніякого виробленого технічного апарату. На державний апарат (школи, радіо і т. д.) покищо не маємо впливу і не можемо на них без застереження покладатися; очевидно, треба нам старатися також із його по можности

свідомо використати усе, що для нашої музичної культури пригоже, але впрочім треба нам самим створити і виробити в практиці плян рідного музичного навчання всіми можливими засобами. Ініціативу і провід цього діла повинні взяти до спілки наші музичні установи, Рідна Школа, „Просвіта” ну – і Церква без зайвих дискусій про престиж, примат чи фірму. Головним девізом в роботі повинна присвічувати засада заступати доривочні аматорські спроби ґрунтовною і солідною хоч і популярною фаховістю науки, безпляновість і шлендриян – доцільною організацією. Особливо важним буде виповнити люки і прогалини нашої популярно-педагогічної муз. літератури, як вокальної, так інструментальної. Взором організації музичного виховання повинна нам бути організація цього діла у Німців і Чехів.

Із організацією нашого музичного виховання ми повинні спішитися, бо кожне опізнення цієї праці робить її труднішою і складнішою. Ми мусимо тямити, що на наше молоде, вразливе на музику покоління ділають безупинно всякі чужі музичні впливи, при сучасній культурній крізі, не все корисні. Нашу молодь зачинає, чи хочемо, чи ні, – чим раз інтензивніше музично виховувати не так держава, як радше вулиця. Не ота давна, невинна „вулиця” на селі із наївною сільською дудкою, із гагілковими співами хлопців і дівчат – ця вулиця вже завмерла у нас, або завмирає. Це встає і росте перед нами зовсім інша, нова музика вулиці, що живиться відпадками рафінованої, зблязованої, модерної культури світа, втискається, мов стоглава, у наївні душі і серця тисячним гомоном звукових кін, ревій, ревелерсових штукатерій, вуличних радієвих реклям і інших музичних страхіть.

Проти такої вуличної музики кожний, хто не затратив ще культурного інстинкту, мусить боронитися. Повинна би з тим, дасть Біг, боротися і держава; та покищо нам самим приходиться організувати оборону. Найслабша оборона, – це стручина тактика замикання очей і затулювання вух на всякі музичні вражіння.

Інж. Д-р Євген Храпливий

ПОТРЕБА РОЗБУДОВИ НАШОГО ХЛІБОРОБСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА

Хліборобське шкільництво мусимо розглядати як одну ділянку громадської (суспільної) агрономії, а точніше як її частину, що зветься хліборобською освітою. Тільки тоді хліборобська школа може мати значіння й практичну вартість для краю, коли вона найтісніше звязана з тою цілою працею, яку для піднесення рівня хліборобства виконують агрономи і хлібороби даного краю, чи району.

Одначе хліборобська школа є не тільки місцем вишколу фахівців, але також місцем виховання хліборобської молоді, а це вимагає звязку з цілою мережею рідного шкільництва інших видів. Тому хліборобське шкільництво мусить бути в тісному контакті з іншими школами району і краю; воно мусить бути так поставлене, щоб вдоволити вимоги, що їх ставимо до шкіл взагалі.

Так то в справах хліборобського шкільництва мусять мати слово і фахові хліборобські організації і фахові шкільні організації, бо у цьому виді шкіл мусять зійтися разом агроном і педагог, щоб робити спільне діло, яке в рямцях правильної школи має дати добрих фахівців і добрих громадян.

Вимога, щоб хліборобська школа була практичним варсатом, в якому учень навчиться не тільки теорії хліборобства, але набере передусім практичного господарського знання, мусить вести до того, що така школа мусить приноровитись до природніх і господарських умовин того середовища, в якому працює. Провід хліборобської школи мусить узгляднювати напрямні розвитку господарства краю і мусить все їх мати перед очима, якщо висліди праці школи мають бути в майбутньому примінені в житті. Бо хліборобська школа мусить давати поза доброю теоретичною підготовою також практичне знання, якого господар не міг би у себе належно

використати, якщо воно не було б примінене до умовин рідного господарства. Хліборобська школа мусить примінювати себе до цілоти праці, яку в даному районі веде громадська агрономія. Отже, коли, приміром, у даному районі громадська агрономія працює в напрямку піднесення годівлі худоби, та коли наслідком цього розвивається в районі кооперативне молочарство, то льогічним висновком для місцевої господарської школи є те, щоб вона з якнайбільшою увагою ставилась у своїй роботі до годівельної ділянки й до перерібки молока. Однаково мусять бути примінені до середовища і самі типи господарських шкіл. В районі, де розвивається сильно садівництво й городництво, мусять хліборобські школи бути передусім садівничо-городничого типу, у збіжєвих районах мусять вони бути рільничого напрямку, а в районах, де розвивається хліборобський промисл, мусять вони вишколювати фахівців у продукції та перерібці промислових рослин. Тому, коли поглянемо на мапи розміщення хліборобських шкіл тих країн, що вже мають у великій мірі розбудоване хліборобське шкільництво, то там типи господарських шкіл є рівнозначні з напрямком господарки району. Садівничо-городничі райони виказують найбільшу кількість шкіл цього типу, виноградарські – свого типу, збіжєві райони мають найбільше рільничих шкіл, райони, що випасають худобу, – мають найбільше годівельно-пасовиськових шкіл. Одначе це тільки там, де хліборобське шкільництво є розбудоване пляново та де воно поставило собі завдання помагати громадській агрономії й її доповнювати. Зате в країнах, де хліборобське шкільництво творене несистематично й доривочно, бачимо часто односторонність типів хліборобських шкіл, а це відбивається, зовсім зрозуміло, на практичнім приміненні набутого в школі знання, а навіть у дальшій фреквенції учнів у цих школах.

Зовсім зрозуміле, що при таким зрозумінні завдання хліборобських шкіл мусять їх керманичі держати руку на живчику господарського життя району чи краю, бо вони мусять зі своєю педагогічною працею все підходити як перші, як учителі, до тих завдань, що чекають їх вихованків. Тим треба пояснити, що в хліборобських школах примінують програму до життя і в цій ділянці шкільництва найчастіше цю програму

змінюють та стараються її вдержати якнайбільше життєздатною. Великі переміни в господарському, а зокрема в хліборобському житті та праці в ділянці суспільної агрономії зробила війна. Змінилися цілі і методи господарювання, а разом з тим прийшли нові вимоги до повоєнного хліборобства. Вислідом цих змін було передусім те, що в цілій низці країв переведено реформу хліборобського шкільництва та примінено його до нових умовин праці. Не можна було залишити його на давних позиціях, коли життя вимагає від нього вишколення новітнього, до нових господарських умовин приміненого хлібороба. Ця реформа обняла своїм розміром не тільки школи найнижчі, чи середнього типу, з яких виходять практичні господарі, або керманічі господарського життя на місцях, але також і високі школи, що в деяких краях змінили в себе основно програму й методу навчання. (Німеччина, Чехословаччина, Польща).

Щоб належно виконувати своє завдання, мусять хліборобські школи жити тим духом і настроєм, що ним живуть хлібороби даного району. Щоб проводити серед тих хліборобів, мусять педагоги ще сильніше звязати хліборобське шкільництво з практичним життям та безпосередньо працювати в різних ділянках громадської агрономії. Тому правильно поставлена школа мусить своїми фахівцями обслуговувати також хліборобські вимоги району. Хліборобська школа, поза своєю педагогічною працею, мусить бути також місцем, де правильно на цілий район переводилося б господарювання, де досліджувано б нові засоби й методи в господарюванні, вказувано б нові шляхи праці хліборобів. Такі господарські школи мусять бути наче зразком, на який повинні дивитися дооколичні господарі, як на добрий примір. Це завдання хліборобських шкіл є надзвичайно важне, але й надзвичайно важке. Його вповні виконати вдається небагатьом школам, однак належне виконання цієї праці сповняє чи не таку саму важну роль, як і сама педагогічна діяльність школи.

Щоб удержати цей звязок із районом, мусять шкільні фахівці приглядатися до господарського життя, що довкруги них твориться. Вони мусять бути активні в творенні хліборобських організацій району, вони мусять бути дорадниками

хліборобів, від них мусять виходити інструкції до нових починів у господарствах околиці. Тому завдання агронома-педагога, що посвятився хліборобському шкільництву, не повинно обмежуватись до рямців його праці в школі. Крім цього великий розріст хліборобських організацій, велике значіння цих організацій для двигнення дрібного хліборобства та заступлення великого капіталу колишніх великих господарств через користи дрібноземельного хлібороба з хліборобських організацій, змушують агронома-педагога до активної співпраці в них, щоб пізнати вимоги життя, а в своїй педагогічній праці старатися якнайближче до них підійти. Бо добрий господар це вже сьогодні не тільки добрий фаховець, добрий господар – це разом і фаховець і активний член хліборобських організацій. При їх допомозі може він не тільки налагоджувати яклід свою продукцію, але передусім збувати свої продукти та їх переробляти. Добра хліборобська організація й належне її зрозуміння – це в великій мірі рентовність дрібних селянських господарств району. Коли так, то агроном-педагог мусить бути саме тим, що хліборобську організацію підносить, її веде, а навіть подекуди нею кермує.

Завдання хліборобської школи це не тільки вишколення доброго фахівця-хлібороба, це також виховання доброго громадянина. Нація потребує не тільки людей, що вмiли б використати рілля – вона потребує громадян, що творили б її основу нелише тим, що вони будуть матеріально незалежні, але передусім тим, що на їх характері й волі збудуємо основи для загальнонаціонального життя. Тому хліборобська школа мусить звернути найбільшу увагу на виховання тих громадян, бо на їх плечах головно спочиватиме майбутнє народу. Хлібороби це той елемент, що привязаний до рідної землі, з неї не сходить, на ній живе, й може найкраще сповнити всі свої обовязки, які до нього, як до члена нації належать. Одначе, щоб він міг цей обовязок сповнити, щоб бути не тільки предметом, але щоб міг стати підметом історичних подій, то він мусить дістати належне виховання, а найкраще дістане його в рідній хліборобській школі, бо вона звяже це виховання також із його фаховим вишколом як господаря.

Коли хліборобська школа має виховувати цих хліборобів-громадян, то вона не може стати на тому, щоб задоволитися тільки випуском своїх абсолювентів. Абсолювенти інших шкіл переходять до вищих шкіл, або до праці, що не вимагає постійної допомоги й поради. Не так є в хліборобських школах. Вони дають знання господареві, однак нема такої господарської школи, що могла б передбачити всі випадки й потреби в господарстві, які могли б заілюструвати впродовж цілого життя хлібороба, де він наставлений все на боротьбу з таємничими силами природи, та на розв'язку економічних питань, на яких формування він сам не має великого впливу. Тому хліборобська школа мусить опікуватися своїми вихованками й тоді, коли вони найдуться поза її межами. Товариство абсолювентів хліборобських шкіл, постійний зв'язок абсолювентів хліборобських шкіл між собою, постійний зв'язок учителів і проводу школи зі своїми абсолювентами, зі здибуваних учнів – це все способи до того, щоб провадити бувшого учня школи на важкій шляху його господарської праці і йому постійно дораджувати. Цей контакт школи з учнями підносить її авторитет, поширюючи її вплив, а разом будить довіру до школи, як до фахової й виховної установи.

Однак хліборобські школи не можуть пропустити і цієї праці, яку називаємо позашкільною хліборобською освітою. Не кожний може покінчити хліборобську школу, але кожний молодий господар і господиня повинні пройти бодай недовгі господарські курси, чи то при самій школі, чи то влаштовані власною хліборобською організацією. Молодь даного району повинна користатися з Хліборобського Вишкору Молоді, нової системи масового хліборобського навчання молодих хліборобів, що надзвичайно в нас прийнялася. Не тільки молодь, але й старші господарі потребують часто практичних вказівок, що їм потрібні для раціонального господарювання. Всю цю позашкільну хліборобську освітню працю даного району повинна взяти на свої плечі в великій мірі хліборобська школа зі своїм проводом й учителями. Вона повинна змагатися до того, щоб у її районі вся хліборобська праця мала на собі її знамя. І це є теж одно з найважливіших завдань школи.

З того всього бачимо, що завдання хліборобських шкіл виходять далеко поза рямці звичайних виховних заведень. Хліборобська школа мусить об'єднувати в собі всі елементи доброго фахового навчання і правильного виховання з усіма тими елементами, які як обов'язок ставить до неї громадська агрономія. – І тому вона стає не тільки виховним заведенням, але і осередком хліборобської культури, що має за ціль працювати не тільки для добра своїх учнів, але й для добра цілого господарства району.

Такі вимоги до завдань хліборобської школи мусять відзеркалюватися в вимогах, що їх ставимо до фахового й педагогічного вишколу учителів цих шкіл. Учитель хліборобської школи мусить бути не тільки дуже добрим фахівцем-агрономом, чи то фахівцем іншої спеціальності, яку йому доручено вчити, але він повинен бути також дуже добрим педагогом. Тільки об'єднання цих двох вимог в особі учителя хліборобської школи дає запоруку, що школа зможе сповнити своє завдання; отже виховуватиме хлібороба-громадянина, якого потребує край. Однак поза тим учитель хліборобської школи мусить бути громадським діячем, що не тільки відчуває потребу громадської праці, але цю працю уважає складовою частиною свого завдання, як фахівця й педагога. Тому то до фахівців, що бажають стати вчителями в фахових школах, ставлять куди вищі вимоги, чим до фахівців, що мають працювати на свому або чужому продукційному варстаті. Тому і ставлять більші вимоги до вчителів хліборобських шкіл, щоб вони були добре підготовані в теорії і в практиці свого фаху, щоб свій предмет вповні опанували та могли його належно передати своїм учням. Учитель хліборобської школи мусить бути докладно обізнаний з господарською працею в районі, він мусить знати господарські вимоги району, він мусить орієнтуватися в напрямних діяльності господарських організацій, що діють в районі – словом, він мусить знати дуже добре район і його господарські потреби. Щойно тоді може він приноровити до цього й навчання свого предмету та кермувати належно вихованням своїх учнів. Незалежно від цього мусить учитель хліборобської школи бути дуже добрим виховником, бо на його совісті лежить виховання молодих

людей, що в більшості випадків мешкають у шкільному інтернаті й позбавлені цілком виховного впливу батьків та дому. Це є характеристичне для господарських шкіл, що в своїй виховній праці вимагають, щоб учень перебував постійно під наглядом учителів/та щоб його виховання впродовж часу, який він буде перебувати в школі, було виключно в руках школи. Тому дуже треба звертати увагу на те, щоб учитель хліборобської школи був і знаменитим виховником, бо від його виховної праці залежатимуть передусім висліди праці цілої школи.

Окреме завдання припадає високим хліборобським школам. Вони мусять бути осередком, в якому виховуються керівничі господарського життя різних напрямків. Вони мають кристалізувати господарську думку краю й народу, вони мають бути збірником потенціальної господарської енергії, що перемінюється в кінетичну енергію, коли вихованки школи найдуться в краю при варстатах праці.

Мати власну високу хліборобську школу це також дуже важний постулат для кожного народу у сьогоднішніх часах, що стоїть нарівні з постулатом власного університету. Коли справа високих шкіл є справою першорядної ваги, то в нас не можна її інакше ставити як потребу університету та високої хліборобсько-економічної школи разом. Бо обі ці високі школи є для нас необхідно потрібні й тому мусять бути висунені обі – як народня конечність. Зокрема висока агрономічно-економічна школа, що мусить взяти на себе обов'язок виховувати провідників нашого господарського життя, повинна разом стати осередком вишколювання учителів наших хліборобських шкіл, себто зайнятися вишколом тих агрономів-педагогів, що мають у хліборобським шкільництві таке важне й відповідальне завдання.

Коли зчерги переходимо до проблеми сучасного стану нашого хліборобського шкільництва на З. У. З., то разом треба спинитися на цьому, як це шкільництво розбудоване в Польщі. Бо знаємо, що в таких державах, як Чехословаччина, Німеччина, Італія хліборобське шкільництво надзвичайно високо розвинене і високо поставлене. Для приміру скажемо, що в Чехословаччині є тепер 976 хліборобських шкіл різних

типів, що в одному році випускають 30–40 тисяч учнів. Не диво, що хліборобська культура в Чехословаччині стоїть так високо.

Теперішній стан хліборобських шкіл у Польщі такий:

Тип школи	Хліборобські школи в Польщі 1935 р.	
	загалом	з того з укр. мовою навч.
А. Рільничі.		
1. Академічного типу	5	
2. Вищі сер. (2 м. 1 ж.)	3	1 (Держ. Хліб. Ліцей в Черниці, п. Жидачів)
3. Середні (7 м. 1 ж.)	8	
4. Нижчі:		
а) мужеські	64	1 (Госп. сад. школа в Милованню п. Товмач) 1
б) дівочі	49	(Господ. рільн. курси коед. в Шибалині, пов. Бережани)
в) двозимові	24	
г) муж. мандрівні	2	
г) жін. мандрівні	10	
	149	
Б. Спеціальні.		
1. Городничі	14	
2. Лісові	9	
3. Молочарські	4	1 (Мол. Школа „Масло-союзу” в Стрию)
4. Плекання дробу	1	
5. Хліборобські кооп.	1	
	29	
Разом	194	4 (1 держ., 3 прив.)

Звідси видно, що хліборобське шкільництво в Польщі далеко ще не так розвинене, як повинно бути. Зокрема не виконано ні в дрібній частині постанов закону про народне хліборобське шкільництво з 9. липня 1920. р., де сказано, що в кожному повіті мусить бути принайменше одна мужеська й одна дівоча хліборобська школа. Крім цього видно з повищого перегляду, що небагато є шкіл, які були б присвячені окремим спеціальним галузям хліборобства, а навпаки, їх є дуже мало. Школи розміщені неоднаково, їх більшість – це справа людей доброї волі та даних обставин, а не плянового, згори

запроектованого розбудовування хліборобського шкільництва. Загалом нових шкіл твориться тепер дуже мало, при чому ще менше творять державних шкіл, зате з приватної ініціативи створюють їх куди більше. Одначе господарські умовини є такі, що приватна ініціатива часто заломлюється, саме під тягарем господарської скрути, яка обхопила село, а тимсамим і батьків вихованків господарської школи, яких оплати є головним джерелом доходу приватних шкіл узагалі.

Для нас цікаве, що на 194 школи є тільки 4 українські школи, одначе поміж тими 4 школами є аж 3 українські приватні школи, а тільки одна державна. Вже це вказує, що хліборобське шкільництво на українських етнографічних землях в Польщі дуже слабо поставлене, а поза одною, нема цілком державних чи самоврядних хліборобських шкіл з українською мовою навчання. Стан хліборобського шкільництва на цих наших землях ось який:

	Академічні	Вищі серед.	Середні	Нижчі				Спеціальні			Разом	З укр. мовою навч.
				мужесь.	дівочі	двозим.	мандр. дів.	городн.	лісові	молочар.		
1. Львівщина	1	1	—	1	2	—	—	2	—	—	7	—
2. Станиславівщина	—	1	—	3	1	—	—	1	1	1	8	3
3. Тернопільщина	—	—	—	—	2	1	—	—	—	—	3	1
4. Волинь	—	—	—	6	1	—	4	—	—	—	12	—
5. Полісся	—	—	—	3	2	—	1	—	—	—	6	—
6. Холмщина	—	—	—	3	1	—	—	1	—	—	5	—
7. Лемківщина	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	2	—
Разом	1	2	1	17	10	1	5	4	1	1	43	4
В тому з укр. мовою навчання	—	1	—	1	—	1	—	—	—	1	—	4

З цього видно, що найбільше хліборобських шкіл, бо аж 12, має Волинь, далше за чергою йде Станиславівщина, Львівщина, Полісся, Холмщина, Тернопільщина, а на самому кінці Лемківщина. Коли приглянутися ступням шкіл на цілій

території, то бачимо, що тут є тільки одна школа високого типу, дві школи вищі і одна середня, а всі інші, себто 39 шкіл, належать до нижчого типу хліборобських, чи спеціальних шкіл. Коли взяти під увагу закон з 9. липня 1920. р., то бачимо, що цей закон ні в дрібній частині не виконаний на цій території. Якщо взяти під увагу мову навчання, то на 43 школи тільки 4 є з українською мовою навчання. Є це одна вища середня державна школа (Державний Хліборобський Ліцей в Черниці, повіт Жидачів), решта приватні школи, удержувані фондами українського громадянства, а саме: одна муж. нар. хліб. школа (Миловання, повіт Товмач), одна коєдукаційна двозимова школа (Приватні Рільничі Коєдукаційні Курси в Шибаліні, повіт Бережани) та одна спеціальна школа (Молочарська Школа Краєвого Молочарського Союзу „Маслосоюз” в Стрию). З цього видно, що ми не маємо більше шкіл з українською мовою навчання з поодиноких типів, чим по одній.

Висновки, які можна витягнути з цього зіставлення, є такі, що для нас справа хліборобського шкільництва це справа підготовки майже від самих основ. Школи, що їх маємо з українською мовою навчання, це острови серед великого простору краю, який узагалі не має змоги належно користати з хліборобських шкіл. Тому теж наше хліборобство послуговується півзасобами, а саме: веде зимові курси при Філіях „Сільського Господаря”, з яких деякі повторюються постійно щороку, як це є приміром на Практичних Господарських Курсах в Янчині, повіт Перемишляни, які веде Філія „Сільського Господаря” в Перемишлянах, або як це є в школі „Сільського Господаря” в Коршеві, повіт Коломия, де постійно уладжує курси Філія „Сільського Господаря” в Коломиї. До таких засобів, що заступають у нас господарські школи, треба зарахувати ведений „Сільським Господарем” Хліборобський Вишкіл Молоді, що розвинувся в нас за останні роки дуже добре й має за завдання дати селянській молоді фахове господарське знання й громадянське виховання. Цей вишкіл триває для кожного учасника 4 роки й дає йому у послідовній господарській праці й теоретичній підготовці те, що правильно повинна б дати сільській молоді хліборобська школа. Учасниками (змагунами) Хліборобського Вишколу Молоді є саме

молодь у віці 14–18 літ, себто та, що правильно мала б іти до господарських шкіл. Коли зважити, що Хліборобський Вишкіл Молоді „Сільського Господаря” ведуть фахівці з високою освітою, що навчання є обняте точними педагогічними і методичними рямками, що учасник мусить перейти 4 роки свого навчання, здаючи відповідні іспити, – то це ще найкращий спосіб заступити брак хліборобських шкіл.

Про розвиток Хліборобського Вишколу Молоді „Сільського Господаря” кажуть отсі числа:

Рік	Гуртки Х. В. М.	Число змагунів Х. В. М.		
		усіх	хлопців	дівчат
1933	59	528	306	222
1934	220	1.995	1.029	956
1935	535	5.343	3 333	2.010

Одначе і Хліборобський Вишкіл Молоді і курси, хочби найкраще ведені, не можуть дорівнати цій праці, яку в фаховій та виховній ділянці дає правильна школа. Тому змагання за рідну хліборобську школу мусить у нас іти разом зі змаганням за рідну школу загалом. Вимога, щоб діти наших селян вишколювати на добрих господарів і громадян у власних хліборобських школах, мусить бути однаково зрозуміла, як також і те, що українська дитина мусить мати українську початкову школу.

Треба тут згадати, що українське громадянство на українській етнографічній території у Польщі довгі роки користувалося високою хліборобською школою, що для нас і для нашого хліборобства має величезні заслуги, а цею школою є Українська Господарська Академія в Чехословаччині, з осідком в Подебрадах. Впродовж 10-ти років своєї нормальної праці випустила вона поверх пів тисячки фахівців різних спеціальностей, яких багато тепер працює на українській етнографічній території в Польщі. Як одинокий вільний осередок Українська Господарська Академія дала основу для вільної української хліборобської науки, а як осередок школення фахівців дала нам чимало визначних працівників і керманічів нашого господарського життя. Треба відмітити, що Українсь-

ка Господарська Академія була довгі роки єдиним огнищем української хліборобської науки та практики, з якого користав український агрономічний світ на західних землях, відтятий від осередків такої науки на східних українських землях, які ізза умовин, що там заіснували, не могли вільно розвиватися. Сьогодні користуються ще наші хлібороби допомогою Українського Технічно-Господарського Інституту (У. Т. Г. І.) при Українській Господарській Академії в Подєбрадах, який мав у програмі відкрити заочні курси різних спеціальностей хліборобства, одначе досі впровадив лише кілька з них, бо рахувався тільки з найконечнішими потребами нашого села. Цей Інститут є сьогодні теж єдиним осередком нашої хліборобської науки та, як такий, опрацював і видав дуже цінну для нас велику кількість підручників, з яких ще довгі роки користатимуть господарські діячі на наших землях.

Такий стан нашого хліборобського шкільництва мусить спонукати наше громадянство до більшого, чим досі, зацікавлення цією ділянкою громадської агрономії та важною ділянкою нашого рідного шкільництва. Хліборобське шкільництво треба в нас розбудовувати пляново, починати від найбільш конечних і потрібних низових шкіл, переходити через середні і вищі середні аж до найвищих, себто до високої хліборобсько-економічної школи, що мала б бути осередком української господарської науки на рідній землі.

При творенні хліборобських шкіл треба звернути увагу передусім на окремі вимоги поодиноких районів, і тому було б найкраще, колиб при творенні таких шкіл гармонійно співпрацював край і осередок. Тільки тоді можна буде вести всю акцію після пляну зцентралізовано і тільки тоді можна буде використати весь громадський елемент на місцях, що зацікавлений у доброму поставленні школи. Можна буде тоді зацікавити наших хліборобів, щоб вони не тільки посилали свою дітвору до хліборобських шкіл, але щоб заразом забезпечували своїм школам можливість існування – як досі дали вони вже доказ, що рідне шкільництво лежить їм на серці й для нього не щадили досі гроша.

При цьому мусимо ще згадати, що до вивінування школи є потрібне господарство в тому розмірі, щоб учень міг пере-

конатися, як воно має бути ведене, та щоб міг навчитися все-го, що йому в практиці буде потрібне. Це вивінування господарської школи є звичайно перепоную в її основанні. Одначе в нас у цьому напрямку не є так зле, є в нас ще земельні маєтки, що є власністю різних українських установ, а які досі не мають у себе господарської школи, що могла б використати належно цей маєток, могла б його зробити зразковим і ужиткувати згідно з волею й доброю гадкою жертводавця. Але поза цим, можна ще порятувати господарську школу винаймом поля, як це є в Шибалині, а даліше робити заходи, щоб громади, де будуть повставати хліборобські школи, дарували на їх власність відповідну кількість потрібної землі, що звичайно є в володінні села й не є використана (толоки, пасовиська). Де є добра воля, де є незломне переконання громадянства, що справа конечна, там і такі труднощі не будуть відігравати великої ролі.

Збираючи все разом, приходимо до висновків:

1) Хліборобське шкільництво, як частина нашої громадської агрономії та як частина нашого шкільництва, мусить бути розбудоване пляново та з метою служити рідному господарству.

2) Для належної розбудови й провадження хліборобського шкільництва мусить бути створений осередок, у якому будуть співпрацювати наша виховна організація (Рідна Школа) і господарська („Сільський Господар”). Його треба розбудувати так, щоби була задержана належна рівновага між виховними й господарськими елементами у праці цього шкільництва.

3) При розбудові хліборобського шкільництва треба кермуватися передусім господарськими вимогами поодиноких районів і до них приноровлювати так ступінь, як і спеціальність школи.

4) У звязку з тим треба творити господарські школи в тісному порозумінні осередку з хліборобськими й виховними організаціями поодиноких районів, щоб наші, пляново творені хліборобські школи могли вповні відповісти тим завданням, що їх до хліборобського шкільництва ставить громадська агрономія. Тому поза краєвим осередком для хліборобського

шкільництва мусять для творення і ведення хліборобських шкіл в краю повставати також осередки в районах, що співпрацюватимуть у тісному звязку з центром.

5) У випадку, коли прийдеться поставити вимоги українського шкільництва перед владою, то треба буде, безумовно, висунути теж вимогу плянової сітки державних хліборобських шкіл ріжних типів і ступнів з українською мовою навчання.

6) Як необхідну складову частину вимоги українських високих шкіл треба ставити створення – попри університет – також окремої української високої хліборобсько-економічної школи на українських землях в Польщі, що була б осередком української агрономічної та економічної науки й місцем вишколу не тільки майбутніх керманічів нашого хліборобського й економічного життя, але й учителів наших хліборобських шкіл.

На підставі цього пропоную прийняти такі постанови:

I. Заслухавши реферату про потребу розбудови хліборобського шкільництва, I. Український Педагогічний Конгрес стверджує:

1) що хліборобське шкільництво є для українського народу необхідною частиною усьої мережі нашого національного шкільництва, а зокрема нашого фахового шкільництва;

2) що плянова розбудова хліборобського шкільництва є необхідною умовою піднесення культурного й господарського рівня нашого села та господарського й національного скріплення основи Нації – українського селянства;

3) що досі не роблено в нас ширших проб розбудувати цю ділянку нашого шкільництва, а тому вона досі належно не поставлена, хоч її вага для нашого села й усього нашого національного життя величезна.

II. Тому I. Український Педагогічний Конгрес уважає за необхідне:

1) щоб зацікавлені й обовязані до піддержування українського хліборобського шкільництва установи (Рідна Школа, „Сільський Господар“, „Просвіта“, „Союз Українок“ та українські кооперативні установи) створили окрему постійну ко-

місію, яка випрацювала б плян його ступневої розбудови та дбала б про те, щоб це шкільництво мало постійну опіку;

2) щоб для розбудови українського хліборобського шкільництва зацікавити широкі круги наших хліборобів, творячи у назначених місцях чи округах такіж районів комісії, зложені з представників районових, чи місцевих установ, які підготовляли б по порозумінні з центром пляни поодиноких шкіл і переводили це в життя;

3) щоб для урухомлення дальших українських хліборобських шкіл ужити ті земельні фундації, які досі є в руках українських народніх установ, а які належно не використані;

4) щоб частина фондів, які для цілей українського шкільництва дає українське село, були ужиті на розбудову українського хліборобського шкільництва.

III. I. Український Педагогічний Конгрес уважає за необхідне, щоб при справі творення українських високих шкіл була включена в їх рядки також висока агрономічна й економічна школа, як осередок української агрономічної науки і місце школення провідників нашого господарського життя, а також осередок виховання українських агрономів-педагогів.

IV. I. Український Педагогічний Конгрес уважає, що в випадку предкладання вимог державі в справі розбудови державних шкіл з українською мовою навчання є необхідним включити туди цілу мережу хліборобських шкіл ріжних ступнів і спеціальностей¹.

ДЖЕРЕЛА

а) УКРАЇНСЬКІ:

1. Инж. І. Лучишин: Фахові школи, Львів, 1930.
2. Инж. Др. Е. Храпливий: За наше хліборобське шкільництво, Львів, 1933.
3. Инж. Др. Е. Храпливий: Хліборобське шкільництво в ЧСР, Кооп. Республіка, 1931, стор. 372 і 406.
4. Инж. Др. Е. Храпливий: Вплив зразкових (шкільних) господарств на піднесення хлібор. культури, „Сіл. Господар”, 1931, стор. 374.

¹ Ці пропозиції Конгрес прийняв.

5. Инж. Др. Е. Храпливий: Данія – край хліборобів (розділ: „Селянська освіта в Данії”), Львів, 1935.
6. Инж. Др. Е. Храпливий: Про Хліборобський Вишкіл сільської молоді, Львів, 1932.

б) ЧУЖІ:

7. Dr. S. Surżycki: Organizacja piracy społecznej rolniczej, Warszawa, 1931.
8. Fr. Stefczyk: W sprawie organizacji krajowego rolnictwa, Lwów, 1999.
9. Ing. Dr. E. Reich: Zemedělské školy a .osvětova prace zvlášť v době zemědělské krise, Praha, 1932.
10. Ing. Dr. E. Reich: Nižši a vyšši rolnické školstvi s hlediska inezinárodního vyvoje, Praha, 1932.
11. C. Sturm: Lódove školy hospodařské a jejich vzdělavaci předměty, Praha, 1931.
12. Ing. Dr. E. Reich, Ing. Dr. V. Škoda: Zemědělské školy ve službě veřejnosti, Praha, 1931,
13. Ing. Dr. E. Reich, Ing. Dr. V. Škoda: Die landwirtschaftliche Kultur in der Č. S. R., Prag, 1931.
14. Ing. Josef Drahný: Praktický vycvik žactva vyšši hospod. školy, Praha, 1930.
15. Ing. Dr. E. Reich: Vliv zemědělského poradnictvi na povzneseni zemědělstvi, Brno, 1931.
16. Dr. O. Howald, W. Marbach: Neuzeitliche Bestrebungen zur Förderuag der Landwirtschaft, Brugg, 1929.
17. Actes du IV-me Congrès Internaitionail de l'Enseignement Agricole, Rome, 1934, I–III.
18. Ing. Dr. E. Reich: Třeti mezinarodni kongres zemědělského vyučovani a mezinárodní spoluprace v zeměd. školstvi. Věstnik Čsl. Akademie Zemědělske, 1931, č. 6–7.
19. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego: Wytyczne dla autorów szkół przysposobienia rolniczego, Warszawa, 1935.

Інж. Роман Білинський

ДОСТРОЄННЯ ШКОЛИ ДО ПОТРЕБ НАШОГО ГОСПОДАРСЬКОГО ЖИТТЯ

Наш суспільний розвій протягом останнього пів століття був на З. У. З. досить однобічний. Селянський масив вспіли ми доповнити тільки тоненькою верствою умових працівників т. зв. інтелігенції. Зате занедбали ми торгівлю, промисл і ремесло і не витворили станів, які рішають про характер міст, що все і всюди панують над територією. За втрату міст запла-тили ми програною війною, а тепер платимо дальше безробіт-тям і нуждою. Ті неправильності в нашій суспільній структурі треба вирівняти, якщо не маємо залишитись народом-калікою. Найбільше в тому напрямі може зробити відповідна школа.

Школа тоді сповняє якслід своє завдання, коли її вихо-ванки є придатні свому громадянству. Коли ж багато з них не находить праці, то це наводить здогад, що школа не зовсім відповідає потребам суспільности. Щоб пізнати, в чім суть цього недостроєння, треба прослідити звязок між школою, професіями та безробіттям передусім молоді, яка в тій школі вчилася.

Між українськими безробітними інтелігентами можна відмітити дві групи. Першу творять ті, що мають закінчену фахову освіту і „фах у руках”, але на їх услуги нема достаточ-ного запотребовання на українськiм ринку праці. Підчеркує-мо, на українськiм, бо польськiй ринок праці державний і приватний, а так само жидівськiй, для українськiх умових робітників майже зовсім замкнений. Та недостаточне наше запотребовання на працю в деяких інтелігентськiх фахах не є наслідком абсолютної надпродукції даних працедавників, тільки проявом нашого господарськoго і культурального не-дорозвинення. Приміром хоч освіта нашого села не стоїть високо, і хоча є сотки безробітних учителів, ми не зуміли досі

наладнати освітньої справи так, щоб тим учителям дати освітню працю і прожиток.

Другу групу безробітних інтелігентів творять ті, що не мали змоги добути фахову освіту. Це люди, які покінчили загально-освітню гімназію або її не скінчили, бо далі не мали за що вчитися. Всього 15 відсотків з тих, що записуються до гімназії, кінчать високі школи, цебто ті фахові школи, до яких гімназія є підготовкою. Прочі (85%) залишається без фахової освіти, бо час науки 12–15 літ у наших господарських умовах для неї задовгий. Виходить, що доки не станемо економічно сильніше на ноги, мусимо більше як досі звертати увагу на практичну фахову освіту з коротшим часом науки, що більше відповідає нашій спроможності та потребам.

Якщо погодимося з тим, що наша школа повинна числитися з вимогами господарського життя, то треба спробувати зясувати собі, які є ті вимоги завдання на найближчу будучину. Загально можна їх сформулювати так: спинення процесу убожіння нашої суспільності і систематичне скріплювання і усамостійнювання нашого господарського організму можемо осягнути плявовою розбудовою досі занедбаних ділянок. Перестати бідніти і зачати богатіти! Це може статися в наших умовах тільки тоді, коли будемо заробляти більше, як видавати на життя, коли приходи будуть більші від розходів.

Це значить продавати чужинцям наші продукти і услуги на суму більшу від тої, яку ми платимо чужинцям за куплені в них товари і услуги. З того виходять такі три господарські вимоги:

1. Як найбільше продукувати для себе і на експорт, себто на збут поза рамці української господарської спільноти;
2. Як найкорисніше продавати наші продукти і услуги;
3. Як найповніше обходитися без чужих (цебто неукраїнських) товарів і услуг.

Якщо взяти під увагу, що поверх 85% українців селяни і що селянство наш найбільший продуцент і консумент, то ці загальні господарські вимоги дадуться перекласти на такі конкретні господарські завдання:

1. Якнайбільше продукувати, це значить передусім збільшити прибутковість нашого хліборобства;

2. Корисно продавати наші продукти чужинцям, це значить передусім наладнати власний збут хліборобських продуктів;

3. Якнайбільше обходитися без чужих товарів і услуг.

Вповні заспокоювати потреби нашого села власною торгівлею, власним ремеслом і промислом. Це ті господарські завдання, які висуває життя на перший плян. Щоб їх виконати, потрібні нам передусім такі фахівці:

1. **Фахові хлібороби**, цебто агрономи і агротехніки різних спеціальностей, інструктори і організатори та фахово освічені хлібороби, як продуценти;

2. **Купці**, як відборці й доставці села, з одного боку для збуту хліборобських продуктів і виробів домашнього промислу, з другого боку для постачання селові всього того, чого воно потребує. Під купцями розумію однаково кооператорів як і „приватників”, сільську торгівлю, та міську, гуртову і роздрібну;

3. **Ремісники** – перш за все до повної і повновартної обслуги наших власних потреб;

4. **Промисловці** – організатори домашнього і фабричного промислу, для промислової перерібки наших сирівців, та для продукції предметів нашого запотребування.

Це ті спеціальности, яких вже тепер нам треба в більшій кількості і яких впродовж найближчих літ будемо найбільше потребувати.

Більше число згаданих спеців мусітимемо підготовляти в чужих школах, та разом з тим треба думати про поступенне творення шкіл своїх. Потрібні нам передусім три роди фахових шкіл: школи сільсько-господарські, торговельні та ремісничо-промислові. Сільсько-господарськими займається Т-во Сільський Господар¹, тому не буду про них говорити, торговельних маємо дві, а вже треба їх більше, та найбільш потрібні нам власні ремісничо-промислові школи. Вони мали б нам давати кваліфікованих фахівців-організаторів, щоб зуміли повести живіше розбудову нашого власного ремесла та домашнього і фабричного промислу.

¹ На цю тему гл. реферат інж. д-ра Храпливого про хліборобське шкільництво.

У ремісничій ділянці потрібна нам перш за все більша кількість т. зв. фахово-доповняючих шкіл, для ремісничих учнів. До тепер маємо їх усього п'ять, а потребуємо їх в кожному більшому місточку.

Дальше потрібні властиві промислові школи і т. зв. фахові гімназії, яких покінчення дає повні челядничі права, а зокрема промислові ліцеї.

Тих середніх промислових шкіл треба нам передусім у ділянках: волоконній, в одежевій, шкірянній, деревно-галянтерійній та будівельній.

Нижче подаю важні для нас фахи у п'ятих згаданих групах:

1. **у волоконній:** „льнярство”, (цебто спеці від культури і першої переробки волокна), прядівництво, ткацтво, викінчальництво і фарбярство, килимарство, поворозництво;

2. **в одежевій:** кравецтво, білизнярство, моднярство, трикотарство, капелюшництво, шапкарство, рукавичництво, кушнірство;

3. **у шкірянній:** гарбарство, білошкірництво, шевство і халвярство, римарство та торбинкарство;

4. **у деревній:** меблеве столярство, колодійство та боднарство, деревляна галянтерія і різбарство, деревляне забавкарство;

5. **у будівельній:** будівництво, теслярство, мулярство, кафлярство і будівництво печей узагалі, шклярство, кімнатне малярство.

Зазначую, що цих п'ять груп далеко не вичерпує всього нашого запотребування фахових працівників.

Передусім важні ще великою поємністю запотребування українських фахівців є групи:

Харчева, з фахами: пекарством, млинарством, олійництвом, різництвом, м'ясарством, а далі:

Металева, з фахами: ковальством, шлюсарством, бляхарством, механікою, шоферством.

Коли думати про створення нових шкіл, то треба розглянути можливості їх удержання, справу коштів на їх заложення та справу фреквенції.

Кошти удержання треба б покривати частинно з оплат учнів, при промислових школах також зі збуту їх виробів. Для

зменшення цих коштів треба б лучити разом школи різної висоти, тої самої фахової групи, а навіть школи різних груп.

Основання промислової школи було б найлекше або при якійсь існуючій загально-освітній гімназії, або шляхом перетворення котроїсь із них на фахову. Це було б доцільне при тих приватних клясичних гімназіях, яким з причини недостачі учнів грозить ліквідація, чи втрата майна наслідком задовження в обезпечальні. Одною з причин зменшення напливу учнів до тих шкіл було безробіття їх абсолювентів. Збільшення практичної вартости тих гімназій шляхом переміни їх на фахові: промислові і торговельні, при відповідній пропаганді, напевно скріпить фреквенцію. Очевидно через таку переміну не сміє змаліти приріст освіченої верстви і тому згадані фахові школи мусітимуть давати учням настільки вузько фахову, але і достаточну загальну освіту.

Побоювання, що при такій переміні шкіл багато вчителів опинилося б без праці, неоправдані. Навпаки, зріст числа учнів збільшить число відділів і запотребування вчителів. Лиш одиницям з поміж них прийдеться переучувати предмети. Та це менше лихо, як ліквідація тих шкіл, за яку не тяжко, якщо все залишиться без змін.

Вирівнування фахових шкіл, головно промисливих, вимагатиме поважних грошових вкладів на построєння потрібних робітень. Гроші на те треба буде зібрати тут і в Америці. Ті, що добре знають тамошні настрої, впевняють, що між американськими українцями розбудова українського фахового шкільництва найде прихильний відгук. Можна б кинути клич фондування робітень для поодиноких промислових шкіл, та їх відділів.

Щоб збільшити наплив молоді до середніх шкіл узагалі, а фахових зокрема, треба: подбати про дешевші приміщення для молоді в місті, зменшити оплати за навчання та розвинути інтензивну пропаганду за середньою освітою.

Справа дешевих приміщень це питання організації нових бурс і збільшення існуючих. Нині в тім напрямі робиться дуже мало, менше як перед війною, коли творено багато т. зв. селянських бурс. Мусимо створити організаційний осередок для цієї справи, може навіть окрему комісію при „Рідній Школі”.

Обниження оплат за навчання можливе в загальноосвітніх школах дорогою збільшення фреквенції, яка розложить кошти вдержання школи на більшу скількість учеників, у деяких промислових школах також через наладнання збуту виробів школи.

Пропаганду за збільшенням напливу молоді до середніх шкіл треба конечно скріпити. Те, що робиться нині в тому напрямі, зовсім не достаточне, так своїми розмірами (2–3 статті в газетах під кінець шкільного року), як і своїм змістом. Думаю, що справа вимагає більше пляновости, зібрання всіх можливих аргументів, а навіть організації правильних реклямових кампаній з притягненням спеців від реклями, яких уже маємо.

Якщо йде про пропаганду фахових шкіл, то вона потрібна передусім між нашою маєтнішою верствою, головно міщанською, серед якої ще часто покутують колишні погляди, немов то практичні фахи: торгівля, а головно ремесло, менше почесні від т. зв. інтелігентських звань. Ті погляди в наших обставинах шкідливі і тому треба їх поборювати і виказувати їх нестійність. Що до нижчости, то вона ніколи не лежить у самім званню, тільки хіба в нижчій особистій культурі даної людини. Якщо її піднесемо, то відпаде всяка можливість балачок про нижчість того чи іншого фаху. Дальше треба звертати у пропаганді увагу на більшу поплатність практичних фахів, коротший час науки, більшу незалежність і можливість вчаснішого самостійного заробітку.

Вибір звання вимагає провірення цілого ряду ріжнородних чинників, як: індивідуальних, психофізичних прикмет даної людини, стану її здоровля, маєткового стану батьків, запотребування на працю в окремих фахах провірення можливостей добути бажану освіту, дальше знання родів шкіл, умов прийняття, коштів науки та прожитку.

Самі батьки майже ніколи не розпоряджають всіми відомостями, тому вибір звання повинен відбуватися зправила при допомозі психотехнічної поради.

Порадня для вибору звання при Р. Ш. у Львові² є саме на

---

² За інформаціями можна звертатися також листовно на адресу: Рідна Школа, Порадня, Львів, вул. Сикстуська ч. 46.

те, щоб уводити плян і доцільність у нашу господарку людським матеріалом, та щоб людські доповнення спрямовували туди, де їх треба, де їх місце і де жеде на них праця.

Тому постійна пропаганда користання з Порадні незвичайно важна. Учителство, головню вселюдних шкіл, повинно про це тямити та постійно пригадувати це дітям і батькам.

Дотепер говорив я про те, яких фахів, родів освіти і типів шкіл вимагає наша господарська дійсність. Переходжу до питання, як достроїти до господарських потреб навчання і виховання в існуючих школах.

Під навчанням розумітиму не цілість шкільних програм, тільки те, чоґо треба би доучувати при нинішніх програмах. Обем і спосіб подавання матеріялу залежатимуть очевидно від типу школи та віку учнів. Вже у наймолодших треба будити зацікавлення людською працею напр. через оглядання фабрик і майстерень. Вони викликають подив і зацікавлення для техніки і дають розуміння людської праці, з якою робиться пошана для неї. Одно і друге дуже нам потрібне.

Зі старшими учнями вже і у вселюдній школі треба заводити розмови на тему праці, заробітку та прожитку, будити в них зацікавлення для господарських справ, зрозуміння механіки господарського життя та його найважніших законів. Дальше треба знайомити їх із нашими господарськими завданнями та впливаючими з них зарібковими можливостями, розглядати з ними можливі життєві завдання учнів, вести розмови про доцільні і потрібні фахи та як до них дістатися. Ученик мусітме знати, що він учиться не для свідоцтва, що і найкраще свідоцтво не поможе, якщо він не зуміє робити того, що треба, що кожний мусить створити собі самому варстат праці, що хто не зуміє цього зробити, той засуджений на безробіття й нужду.

У середніх школах треба би поглиблювати і поширювати ті відомості. Практично значило б це навчання загальних основ національної економії, дальше відомостей про українське народне господарство, його найближчі завдання, доцільні способи їх реалізації і звязані з тим зарібкові можливості: пі-

знавання, які підприємства в нас надійні, які вимоги ставлять поодинокі з них до організатора і закладового капіталу. Потрібні також відомості про можливі в нас способи організації капіталів для продуктивних цілей, про вартість і можливості ощаджування, про спосіб збагачування, про те, чому ми бідніємо, якими дорогами втікає гріш від нас, скільки прокурюємо та пропиваємо.

Дальше треба знайомити учнів з основами калькуляції інтересів, рахунком рентовності підприємств, способами організації збуту, з основними поняттями книговодства й іншими елементарними відомостями з торгівлі, промислу й інтересів.

Для оживлення навчання і збільшення його практичної вартості можна б давати учням завдання, вишукувати торговельні, промислові, чи взагалі зарібкові можливості, в їх рідних сторонах, по змозі навіть у звязку з варстатом праці, чи взагалі матеріальною базою їх батьків та рідні. Опісля переводити критику доцільности проектів та калькуляцію намічених підприємств.

На господарські теми треба б давати як найбільше свободних завдань.

При науці математики можна б узгляднити ширше переводження калькуляції, рахунку рентовності підприємств та купецькі рахунки взагалі. Тим способом мала б молодь змогу самостійно перечислювати та оцінювати можливості заробітку, які трапляться в її житті.

Крім того треба б давати молоді практичні завдання, що розвивали б у неї порядність, меткість та помисловість. Наприклад, важне привчити учнів добувати самим, без якихнебудь вказівок зі школи, всякі потрібні відомості: хто виробляє, хто продає, хто купує, як вироблюється те чи інше. Опісля ішли б звіти і критика доцільности вжитих заходів.

На подавання того всього треба б, на мою думку, завести окремий предмет „відомости народнього господарства” з 1–2 годинами тижнево, через 2–3 роки науки.

Цей новий предмет обіймав би на ділі три групи відомостей: елементи національної економії, господарську географію

ЗУЗ, і енциклопедію інтересів. Тою останньою збірною назвою означаю загальні відомості з торгівлі, промислу і промислового законодавства.

Тому що господарським питанням треба би присвятити більш уваги також при навчанні інших предметів, потрібне, щоб загал учительства зачав пильно цікавитися господарськими справами і доповнювати в тому напрямі свою освіту.

Час на господарське виховання і навчання молоді мусить найтися. Як є час і місце на речі нежиттєві, часто лиш умовної вартости, то мусить найтися й на те, що має запевнити господарську незалежність молоді і спільності.

Вводити нові години, хочби навіть надобовязкові, до існуючих програм навчання можна тільки за дозволом міністерства освіти. Воно, щоправда, пропагує господарське виховання в школі, але хоче перевести його при інших предметах. Щоб це було можливе, треба, і повинно наперед усе вчительство засвоїти собі ґрунтовно господарську освіту. Це вимагає відповідної підготовки й довшого часу, і це не скоро дасться здійснити. Тому треба добиватися дозволу на притягнення до цього спеціалістів, бодай переходно і призначення на те окремих годин.

Молодих людей, що закінчили вже шкільну освіту, можна б дошколювати дорогою відповідних безпосередних заочних курсів.

Так приблизно треба б, на мою думку, доповнювати знання і вміння, яке дають молоді наші нинішні загальноосвітні школи.

Ще важніше від навчання є виховання. Знаємо, що про успіх у житті людини, а головно про успіх у господарському житті, рішають не тільки знання й розум, але і особливіші прикмети характеру, як активність, меткість, підприємчивість, рішучість, дальше послідовність, роботящість, витривалість, словність, точність і солідність. В них усіх визначну ролю грає волевий чинник, у нас українців не дуже сильно розвинений. Мабуть тому і ті прикмети в нас не занадто часті. Людей непересічно здібних досить у нас, та ці здібності страшно часто марнуються через слабу волю. Лекше найти в нас людину, здатну до одноразової самопожертви, як до дрібної, але постійної напруги.

Тому школення волі й виховання характерів уважаю справою незвичайної ваги, чи не важнішою від навчання. Про методику розвивання цих прикмет характеру не беруся говорити, це діло педагогів.

Дозволю собі тільки звернути увагу на велику вартість абстинентського руху, як союзника в боротьбі з чинниками, що ослаблюють волю. Впрочім ми зах. українці видаємо коло 300 мільонів річно на тютюн і алкоголь. Достаточна причина, щоб школа цю заразу всіма силами поборювала і то не самими заборонами, а усвідомленням і найсильнішою зброєю – насміхом і глумом.

Наш господарський недорозвій і його наслідки: нужда й безробіття примушують нас зосередити максимум сил до господарської розбудови. Вслід за тим питома вага господарських справ у нашому житті зростає і буде дальше зростати, поступлять збагачування ставатиме щораз більше осередним питанням і збірною приватного життя.

Заходить небезпека, щоб це змагання до матеріяльного добробуту не стало домінуючим над усім іншим себто, щоб добробут не став самоціллю, а матеріяльні користі – єдино ціненими. Це небезпека зовсім реальна, бо прояви такого світогляду вже досить у нас часті і не тільки в селянських низах, але і в інтелігентській верхівки. Тому потрібна противага в виді сильно розвиненого суспільного інстинкту і відповідної світоглядкової підбудови.

Суспільний інстинкт це той інстинкт, що спонукує людей єднатися для досягнення спільних цілей, що співділав у повстанні людських спільнот і нині заставляє одиниці тим спільнотам служити, це zarazом найглибша основа моралі і національного почування.

У нас цей інстинкт доволі слабкий. Ми дуже вразливі на все, що нас може між собою різнити, а мало чутливі на те, що повинно нас єднати. Спільно працювати не долюблюємо, добровільно підпорядковуватися своїм, ще менше. Інтерес спільноти (громадський, національний) йде в нас позаду приватного, позаду особистих амбіцій, чи особистих хвилих користей. І все те не лиш у темного Гуцула, але і в інтелігентів з високою освітою.

У господарським житті цей недорозвій суспільного інстинкту проявляється як недостача господарської солідарності з одного боку, а солідності з другого.

Перша з них є причиною, що клич „свій до свого” так поволі і поверховно приймається, що через кооперацію іде до тепер ледво 5% закупу нашого села.

Недостача солідності підриває довіря, кредит, гальмує розвій торгівлі, а особливо гальмує розвій нашого ремесла.

Все те промовляє за тим, щоб у програму виховання нашої молоді покласти розвивання суспільного інстинкту, як одно з найважливіших виховних завдань. Випрацювати методи цього виховання це завдання психологів, я про те не беруся говорити.

Зате задержуся над потрібною світоглядовою підбудовою того виховання:

Находимося в дуже важкому положенні: територіально роздерті, внутрішню розсварені, відсталі культурно, слабкі економично.

Щоб підвестися, дігнати сусідів – що також не стоять на місці, потрібно велетенського вкладу праці, безмірної натуги, героїчних зусиль.

Здорове ядро нації скриває в собі надмір сил, одначе приспаних, розсіяних і звязаних лиш своїми приватними справами. Це наче потенціальна енергія, увязнена в матерії. Перемінити її в кінетичну, визволити ті сили, звернути в один напрям, запрягти до праці над підйомом нації, може лиш велика ідея, ідея так сильно звязана з життям, щоб дала йому новий зміст, розгонову силу та прискорювала його темпо і кермувала діланням індивідуїв.

Що це можливе доказом сучасна Туреччина, Італія і Німеччина.

Наше теперішнє положення і наша сучасна психічна структура, передусім цей слабкий суспільний інстинкт, вимагають, щоб такою начальною ідеєю стало служення нації як найвищий обовязок і найглибша внутрішня потреба.

Основою для цього повинно стати добровільне підчинення одиниці інтересам спільноти-нації, випливаюче з інтензивного відчування органічного звязку з нею.

Переоцінка нинішніх наших життєвих вартостей, творення нового життєвого стилю стає і в нас твердою конечністю. На місце нинішньої переваги матеріальних вартостей мусять зрости в ціні ідеальні вартости; на місце надмірної пошани для моргів, посади, грошей і погоні виключно за ними мусять прийти культ суспільної пожиточности, заслуги, культ самої праці, як чинника, що творить силу і могутість нації. На місце нинішнього постійного питання „що я з того буду мати?“ мусить прийти інше: „Що я можу дати спільноті?“

Таке світовідчування буде не тільки противагою проти кріпшаючого у нас грубого утілітаризму, воно може зробити більше: розбудити нові, нині приспані в нас сили і прискорити в десятеро темпо нашого зросту. Приціплення його своїм учням повинно бути одним з важніших завдань нашої школи.

Проф. Степан Гайдучок

ВПЛИВ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ НА ВДАЧУ НАШОЇ МОЛОДІ

Покінчилася третя шкільна година. Вийшли учні з класу одної з наших середніх шкіл. А містилася вона на третьому поверсі в будинку, що нагадував понурі, середньовічні каземати.

Бодьо вже почав рух. Разом із Джеком стали вганяти по коридорі, а далі згуртували гру в жандармів і розбійників. Забули навіть про друге снідання. Ба що більше, забули про шкільний розпорядок: „По коридорі не вільно бігати!” Один з менше звинних утікав і не виминув професора. Попав головою професорові в груди. Зник між п'ятьма сотками учнів, заки його пізнали.

Розпука обгортала дижурних учителів. Не мож було зарадити тій біганині. Рідко помагала прихвність самого директора на перерві. – Та чи могли що іншого робити ці одинацятьлітні хлопці, що на годинах були навіть дуже чемні? Наші упімення не помагали. Вони самі себе не розуміли. В їх душі лежало щось, що не давало їм спокою. Гнало їх до руху. В них лежав той сам гін до руху, який вони мали тоді, коли ще в колисці підносили голову. Той сам гін, який казав їм бігати за мамою довкруги стола та тішитися, якщо маму зловили. А тепер розвивався новий гін, гін ловецтва, боротьби й наслідування. Це були несвідомі рухові вправи тіла, що ними вони кріпили тіло, розвивали його. Несвідомі, бо помічуємо їх у всіх здорових дітей, на всій землі.

Тож не диво, що старинні Греки, що приглядалися явищам природи, також призадумувалися над тими справами. Від них до нас прийшли свідомо зложені рухи тіла, що ними старалися далі те тіло розвивати. Бо коли їх державні мужі Лікурґ у Спарті (880 до Хр.), Сольон в Атенях (594 до Хр.) нормували законами фізичне виховання громадян, то вони безумовно числилися з впливом руханки на вдачу людини. Вони ж визначили собі ясну ціль, яку хотіли здобути при помочі тілес-

них вправ: це мали бути в Спарті вояк і мати Спартанка, в Атенах „кальокагатія” – (німецькі учені розуміють під цим сучасне джентельменство). Здавали собі вповні справу з ваги рухових вправ і їх великі мужі. Плятон кликав у 5-тій книзі свого твору „Держава”: „Допустіть жіноцтво до вправ!” Вимагав рівномірного виховання тіла й духа. Арістотель виступав проти одностороннього виховання тільки тіла. Але виступав проти заводового атлетизму. Нині гідне вваги те, що закон Сольона заборонював невільникам рухові вправи.

З розмислом пригадав я давних Греків. Про них ми призабули й думаємо, що XIX. і XX. вік, сучасна культура в фізичному вихованні Бог-зна що нового принесли. Ми ж бачимо, що не тільки школа, але передусім громадські діячі (Ян, Тирш, Боберський у нас, та чужі учені Lagrange, Tissot, Spitzu, Schmidt і т. д.) накликають, щоб дбати про тілесні вправи. Навіть держави взялися нормувати ту ділянку (у нас, у Німеччині, Світах, Франції і т. д.). Нема ні одної європейської держави, де над тілесним вихованням не застановлялися б поважно й на нього не впливали, маючи на оці інтереси громади й держави. Велика сила громадського й державного гроша йде на те, щоб тілесне виховання поширити на всіх громадян. Уможливити всім шарам громадянства його розвивати. Що за причина в цьому? Чи рухові вправи мають на цілі виплекати тільки тілесні вартості? – Сягнім до Арістотеля. Він признає руховим вправам не тільки обовязок дбати про сильне й гарне тіло та зробити його відпорним на военні труди, але рухові вправи мають також скріпити духа й надати йому енергії і свіжости й гарту. Плятон каже, що гармонійне виховання тіла й духа дасть розвагу та відвагу.

І під часну хвилину шукають люди тих духових прикмет, які рухові вправи повинні дати людині – суспільству. Німці говорять ось що: „Die sinnvoll betriebenen Leibesübungen haben diejenigen Eigenschaften zu entwickeln, auf die der Nationalsozialismus ganz besonderen Wert legt: Sinn für Zucht, Ordnung und Unterordnung, Gemeinschaftsgeist, Mut, Entschlossenheit, rasche Entschlusskraft, Härte und Opfergeist”.¹

¹ Гл.: Leibesübungen und körperliche Erziehung, Heft 19 за 1933 р ст. 431. Наклад Weidmannsche Buchhandlung – Berlin.

У Світах фізичне виховання має дати „оборонця революційних досягнень”, чи пак „жовніра революції”. Навіть вигоди їх фізичної справності наставлені пляново на виховання доброго вояка.

А якжеж тут? – Про це виразно говорить „Program nauki w gimnazjach państwowych z polskim j. n.” кладом М. С. Р. і О.: „Wychowanie fizyczne młodzieży powinno oprzeć się na pierwiastkach tkwiących w ideologii spartańskiej, a więc mieć na celu urabianie mocnego charakteru, fizycznego i moralnego hartu, oraz naturalnej odporności na przeciwności i ujemne przejawy życiowe” а дальше „kształcenie dzielności duchowej przez wyrabianie woli, odwagi, cierpliwości i umiejętności panowania nad sobą, wdrażanie do karności i porządku; przygotowanie do szlachetnego współzawodnictwa, wyrabianie uczuć społecznych i obywatelskich”. Ці три приклади ілюструють нам наглядно, що хотять осягнути при помочі рухових вправ поодинокі держави.

Що ж ми хочемо осягнути і чи дійсно можемо осягнути якісь додатні духові прикмети в нашої молоді? Чи можемо вплинути на її вдачу? – Заки застановимося над впливом поодиноких засобів руханкового виховання, наведу один із закликів проф. Боберського до нашої суспільности в 1908. р.: „Ми є міцніші, як нам здається. Ми маємо сили в собі, але забуваємо, що вони в нас укриті. Нам брак переконання, що наші сили розвинуться, коли будемо їх напружувати, вправляти. Тут у пригоді нам рухові вправи. Горнутья люди до рухових вправ, приходять слабосильні і незручні. Руховими вправами простують поставу, скріпляють цілий організм, роблять лице свіжим, а око ясним. Несміливі, що кріпилися постійно руховими вправами, зачали вправляти якийсь змаг, віднайшли свої сили, набрали відваги, набрали завзяття й витривалости в напрузі.

Через розумні й постійні вправи набувають багато сил, що переходять часто їх надії. Вони перевищають силою лінивих і вигідних. Вони пізнають, що в використанні часу лежить їх перемога над іншими, що цей час марно стратили. Всі переконуються, що можуть зробити більше, як їм здавалося, що можуть поконати всі перешкоди. Школа тіла виховує заразом духа. Дух учитися тут від тіла й переконується наглядно, що

правильна робота, постійна напруга, неструджена правда доводять до незвичайних осягів, до перемоги над суперником. Будиться сильна віра в будуче, бо воно залежить тільки від самостійности, витривалости й енергії. Дух видить, що тільки той доходить до значіння і здобуває собі місце на переді, хто сам напружується і самостійно силується, щоб вибитись на перше місце.

Навчїмся в руханкових товариствах розвивати наші сили, стати витривалими й завзятими, лучити слабї одиниці в одну, сильну громаду. Витривалість, завзяття й злука потрібні нам у суспільному житті!" Далше стверджує він, що фізичне виховання це засіб виховати громадянські чесноти. Руханка не є сама для себб ціллю. Руханка це засіб до виховання найкращих громадян, що в роботі й забаві, в мирі й на війні зуміють гідно заступити свій нарід. Вона вчить слухати і приказувати. Виховує в молоді організаційний змисл, призвичаює до поділу праці, до відвічальности, совісности й точности, до опанування роботи правильною напругою, до віри у власні сили. Вчить забувати про себе самого та змагати до спільної мети. Чи не покривається воно з тими цілями, які щойно недавно поклали собі поодинокі керманичі фізичного виховання? А може Боберський перецінював цей вплив рухових вправ на людську вдачу? М. Грушевський каже: „Гімнастичні Товариства Січі й Соколи розбудили інстинкти організації і солідарности” (Ілюстр. Уклаїна, 1921. стор. 509).

Тому пригляньмося ближче самому тіловихованню, поки станемо говорити про вплив поодиноких його ділянок на вдачу. Користується воно² ось такими ділянками: впоряд, прорух, приладівка, легкий змаг, тяжкий змаг, япанська дужанка, боротьба на кулаки, шерм, мандрівництво, гірняцтво (альпінізм), машиновий змаг, спортові змаги – літні, зимові, а далі таборування, переняте частинно від пласту, частинно від війська. Вже така кількість ділянок тіловиховання каже нам, що не всі вони є рівновартні, що вони мусять себе доповнювати, щоб доцільно та вповні додатньо впливати на вдачу нашої молоді. До цього виховник мусить здавати собі справу, яка та вдача й

² Боберський уживає слова „руханка” на всі ділянки тіловиховання.

під впливом чого вона формувалася. Бо знаємо, що на цій вдачі зтяжили географічний простір, на якому живе наш народ, клімат, перехресчування різних антропологічних типів, історичні події та переживання цілих століть, спосіб життя, дідичність прикмет батьків, звичаї народу, інфекційні недуги, що бушували серед народу, рід відживлювання, окруження. Вже з цього видно, що лише з того самого народу виховник буде знати вдачу молоді й зуміє при допомозі руханкових вправ додатньо впливати на неї, щоб успіх праці був найкорисніший. Він зуміє найдоцільніше підшукувати виховні засоби з поодиноких ділянок руханки. І тут уже не можна заперечити, що навчання впоряду дуже важна у нас ділянка в вихованні нашої молоді. Важніша чим у вихованні чеської чи німецької молоді. Впоряд затирає різницю суспільних станів, учить порядку й підпорядкування приказові. Самолюбство і самоволю треба відложити на бік. Вчимося терпеливості. Одиниці стають частинками цілості. А збірні вправи при прорусі, чи на прилюдних виступах, це дуже важний виховний чинник у житті нашої молоді. Вони примушують одиницю виконувати ті рухи, разом із іншими. Бо тільки тоді має одиниця в тій масі вартість, якщо її рухи такі самі, як других. Це ділає на душу й розвиває почуття спільного й однонапрямого поступовання та виховує солідарність у праці. Індивідуалізм у спільних справах мститься, бо тут виринає потреба послуху в загальному інтересі. Вплив загалу дисциплінує одиницю. Це стверджує вже в 1905 р. Д-р І. Копач у своїй промові на сокільському пописі у Львові. А він каже: „Зачну від того другого моменту, від любови до громадського ладу й порядку. Я питаюся, чи поза спільною гімнастикою (хіба може ще крім хорального співу) є ще якесь заняття, в котрім поодинокі учасники з такою видимою втіхою напружували б усі свої сили в одним напрямі, щоб цілість вийшла як найскладніше? З дивною легкістю зрікаються тут усі одиниці всяких своїх особистих привичок й забаганок на користь загалу й то зрікаються не задля чогось іншого, тільки виключно задля тої радости, яку дає їм почуття загальної гармонії в цілості. І тому хто знає, що всяка визначна суспільна робота тільки можлива щойно при такій громадській гармонії, головно в нинішніх

часах, коли люди числяться не тільки з днями й годинами, але навіть і з дрібними хвилинами, той певне не буде собі легко-важити ані тієї точности, ані того дострою, яких вимагає від своїх учасників спільна руханка. Бо тільки спільними і вповні достроєними силами можна в громадській роботі досягнути визначні доцільні й суцільні висліди”.

Так говорить про вплив збірних вправ визначний обсерватор суспільного життя.

Друга ділянка тіловиховання, що має свою важну роль, це приладівка. Не моргнувши оком, привикає юнак зносити мужно біль при ударі з приладом, прикру напругу при виконанні вправи. Вивчити вправу й набути зручності, почуття сили і певности, що „ось я до цього доріс і це виконаю!” – це його завдання. А коли приходить виконати нову вправу, треба побороти в себе страх перед небезпекою, страх перед невдачею. Так розвивається відвага, ця така важна прикмета в житті людини. Не набере її ні в бігу, ні при меті кулею. Тут буває раз головою в низ, то знову опертий на вузькій рівноважній підставі. Притомно й без страху мусить рішатися на зручний зіскок, чи перехоп рук, а то силою волі двигнутися вверх. Силу волі мусить викресати з самих глибин душі. Нам байдуже, чи це прилад шведський, чи німецький, чи це долівкові вправи, або скок з відбивні вводу. Річ у тому, щоб здоровий юнак не боявся станути стрімголов і зробити переворот. Він мусить доказати, що поборов той страх, який покутує в ньому ще від того часу, коли рідна мама вмовила в нього, що небезпека на те, щоб її оминати, а не боротися з нею. Бо чи одинокий страх у нашої молоді? Чи вона під впливом батьків не має страху перед фізичною напругою, перед працею? Вона багата в крилаті слова, а її загал не спробував своїх сил і гарту тіла та духа в вакаційних таборах. Бо не десятки, але тисячки повинно випробовувати свою тілесну та духову вартість у таборовому житті. І тут переходимо до таборів і їх впливу на вдачу.

Уже Спартанам табори для виховання молоді придалися. Не тільки для тілесного виховання, але й духового. Та не вина в цьому випадкові наша молодь. Молодь наслідує старших... То ж влучно запитує д-р І. Копач: „Де ж у нас ті батьки, що своїм твердим словом і власним твердим приміром пока-

зують своїм і чужим дітям, як збирати й гартувати свої сили?" Я додам, що ми призабули навіть про світлі приклади нашої давнини, а поручали молоді самовиховання. А прецінь каже Д. Козицький: „Примітивне життя серед природи, що манить молодь своєю романтикою, боротьбою із злими силами природи та перемаганням багатьох перешкод, виховує енергійні, завзяті характери, що обіцяють успіх у тяжкому життєвому бою”.... „там пізнається відношення одиниці до громади, громадянина до держави... всесторонно скріплюється: тіло й дух, воля й характер” (Д. Козицький: „Як таборувати?”, Прага, 1934).

Те саме можемо сказати про збірне мандрівництво, тільки в обох випадках треба вимагати рік-річно і зміни місця, і зміни напряму мандрівки. При цьому зазначу, що користі з табору й збірного мандрівництва будуть тільки тоді вповні додатні, коли буде старший, розумний провідник. Брак таких провідників дошкульно відчуває якраз молодь.

У вихованні нашої молоді мусимо положити вагу й на зимові змаги, а передусім на лещетарство, що дає боротьбу з самим собою, гарт тіла й духа, відвагу, зарадність, скріплення волі – видержати, а не датися природі. Самозрозуміле, що велику вагу треба положити на зорганізованія збірних мандрівок, а не, як це в нас завелося, пускатися однимцем в наприхапці зліплених гуртках.

Розглядаючи вартість плавання, жалую, що при так великому багатстві вод і такій дешевості плекання цього змагу, як також спорідненого з ним веслування, за мало доцінюємо вартість плавання і за мало вихіснюємо його для виховання молоді. Вже самий вплив зимної води увідпорнює не тільки тіло, але також нерви. Призвичаює молодь до гарту, а відвагу й силу волі вироблюють водні змаги більш, чим другі. Занедбані цілковито в нас штучні скоки в воду треба конче розвинути, бо вони придатні для машинового змагу. Колись у нас люблені шерм і боротьба на кулаки, цінні з огляду на боевий гін, розвивають волю й відвагу одиниці. Вони розвивають боевий інстинкт нарівні з япанською дужанкою, розвивають бистроту орієнтації, відвагу, гарт духа, байдужність на біль. Доцільно вжити їх при вихованні молоді – це незвичайно важний постулат.

Малодоступна нашій міській молоді їзда на коні може стати при відповідному доборі верхівця додатнім засобом виховання відваги в нашій сільській молоді. Зате міська молодь повинна запізнитися з машинним змагом, що вимагає незвичайної праці нервового устрою. Його вже зранку треба вишколити при помочі відповідно дібраних других ділянок руханки.

Ділянка забав і рухових гор грає важну роль в житті молоді. Вона має своє психологічне обоснування в маніпуляційній гоні, боєвим та ловецьким. Від найпростіших забав розвинулися народні гри й забави в такі змагові гри, як гілка, копаний мяч, відбиванка й т. д. В них виробляються такі прикмети, як відвага, товариськість, карність, солідарність. І тут мають велику вагу дружинові гри, що дають, по словам Боберського, не тільки рух, сміх і завяття, але кожний член дружини учиться підпорядкувати себе інтересові своєї дружини. Мусить зректися власної приємности, власного „я” в користь дружини, бо це наказує добро дружини, цебто її виграна. Тут входить у гру добровільне підпорядкування правилам гри. У гру входить також підпорядкування рішенням судді, що веде гру. Це все в мініятурі, як бачимо, мала суспільність. Юнак здає собі сам справу з цього, що від нього залежний частинно успіх дружини. У нього повстає почуття суспільної дисципліни.

Як можна було помітити, то у всіх ділянках тілесних вправ, за виїмком впоряду і збірного проруху, являється чинник змагу – чи то з власним я, коли я себе самого мушу перемогти, щоб на мандрівці дійти до мети, чи з природою, коли пливу й хвиля не дає мені відітхнути, або з другими, як це є при дужанках, чи грах. Цей чинник змагу, конкуренції важний, як виховний чинник для нашій молоді. І тут відразу мусимо його відділити різко від змагу публичних видовищ, що нині так дуже поширився. Цей змаг видовищ, що став грати так поважну роль в житті суспільности, а який нам уповні пригадає заводовий атлетизм у старині, що перед ним остерігав уже Плятон – цей змаг відриває молодь від життєвої дійсности, а також тисячі людей, що йому тільки приглядаються, а самі чинно змагу не плеають. На жаль, треба ствердити, що це явище й у нас уже замітне, як суспільна недуга. Саме змаг публичних видо-

вищ (часом потрібний як пропаганда) звихнув поняття доцільності рухових вправ і минувся з ціллю.

Ми познайомилися в головних рисах із впливом поодиноких, нам доступних ділянок тіловиховання і мусимо тепер поглянути, як мається в нас справа на цьому полі. Сама молодь дала була давніше відповідь на анкету проф. Калиновича. Виходить, що вона руханки (треба розуміти впоряд, прорух і приладівка) не любить. Вправляє це, що їй приємне. Як виказує нам зібраний матеріал по руханкових і спортових товариствах, то й не дуже серед неї популярні й другі ділянки тіловиховання. На півтора тисячки студентів високих шкіл ледви одна третина по maturі займається плеканням рухових вправ, (узгляднено навіть однобічне плекання). Вони покінчили рухові вправи разом із середньою школою. А на селі? Там перестає займатися навіть життям руханкового товариства, коли стає парубочити. Не дивниця. Не має прикладу батьків, а то стрічається з насмішками з їхнього боку. І це тоді, коли в Німеччині студент не може перейти на 4-й семестр студій, якщо не викажеться, що ходив правильно через три семестри (півтора року) на вправи. У нас навіть багато говориться і пишеться про тіловиховання, але забувають слова Боберського „Про хініну, як лікарство, не треба говорити, її треба заживати. Так само й про вправи тіла за мало говорити, їх треба вправляти”. А в ділянці плекання фізичного виховання ми так далеко зайшли, що призабули досвід нашої історії. Д-р Ст. Рудницький ствердив, що хвилі фізичної тугости се найгарніші хвилі в історії нашого народа. З неї докладно знаємо, що тоді ми щось у світі значили, коли міг князь говорити: „А Куряни славні в мене: все під трубами сповите, під шоломами пешене і годоване кінцем копія, всі дороги перебули, яруги всі їм знані”. З життя Святослава Ігоревича можемо зачерпнути своєрідний спартанізм, а з життя Володимира Мономаха приклад відваги, гарту духа й тіла. З нашої історії можемо зачерпнути також засоби, якими виховувалася колишня наша молодь, що тугістю й силою тіла та духа до нині нам іпмонує.

Кінчаючи цей розгляд, прошу зібраних призадуматися над ним, передискутувати кинені гадки, а після застанови прийняти відповідні резолюції.

Проф. Ярослав Кузьмів

НАПРЯМНІ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

(У скороченні)

Національне виховання звичайно виводять з тих заło-жень, що на них спираються різні напрямки суспільного виховання. В тому розумінні національне виховання це, не вдаючися в докладність дефініцій, виховання для потреб нації. Одначе таке окреслення з погляду практики не вистар-чає. Воно зашироке. Тому в новітніх часах більше признання добуває собі напрямок, знаий п. н. педагогіки культури. Під терміном „культура” треба розуміти не готові вже витворені культурні вартості, але скоріш **духовий процес**, що саме раз-у-раз проходить на підкладі витворених уже культурних вар-тостей, таких як звичаї, мораль, релігія, мистецтво, наука, мова, господарські вартості, література тощо. До того ж кожду з культурних вартостей треба розуміти не як готовий факт, тільки як безупинний процес. Завданням виховання буде ввести дитину в світ культурних вартостей. Тоді те ви-ховання стане культурою одиниці. Одначе культурні вартості (в розумінні безупинного процесу) не є ніколи закінчені, тому й у відношенні до одиниці завдання виховання ніколи не може бути вповні закінчене, подібно як у відношенні до народу ніколи не може бути закінчене завдання культури.

1. Якщо так, то виховання (як безупинний духовий про-цес), щоб осягнути свою мету, мусить мати на ввазі такі ета-пи, по яких треба повести дитину: а) дати дитині можливість розуміти й користуватися готовими культурними добрами, що їх витворили попередні покоління, – але zarazом б) розви-вати дитину так, щоб вона не тільки могла користуватися готовими вже культурними добрами, але й на їх підставі творити нові. Тому виховання це безупинне реалізування

культурних вартостей у молодих одиниць, щоб вони були не тільки сприймачами, але і в майбутньому творцями більше вдосконалених, а то й нових культурних вартостей.

2. Виховання має вможливити дитині стати творчим учасником культури. Якої? Не існує сьогодні одна загальнолюдська культура. Дитина приходить на світ, живе, росте, виховується, працює і творить не в якійсь загальності, що їй на ймення людство, тільки в вужчій групі, що саме передає їй такий засіб культури, який рішає про її приналежність саме до тієї, не іншої групи. Такою групою вищого ряду являється нація. Вона, в віднесенні до молодого покоління, є безпосереднім і найближчим носієм культури і то однаково культури тієї групи, що їй на ймення нація, як теж (хоч тільки посередньо) загальнолюдської, в нашому випадку євроамериканської, спертої в своїх основах на клясичній греко-латинській культурі. Підготовляючи молоде покоління до творчої праці в житті власного народу, підготовляє його заразом теж і до творчої співпраці в культурному житті людства. Одначе якась загальна культура не існує абстрактно поза нацією. Вона саме й є в тих народах, що творять людство, в їхньому культурному дорібкові. Тільки і тільки почерез свій нарід одиниця може брати участь у загальнолюдському житті. Якщо так, то кожне правдиве і повне виховання не може не бути національне.

3. Звідси вже й випливає окреслення основного дання, то вони будуть такі:

у тому, щоб молоде покоління ввести і приноровлювати до **творчої участі** в його національній культурі. Це загально. Але ж, якщо питати про подрібні вже завдання, то вони будуть такі:

- а) будити і безупину скріплювати національну свідомість,
- б) єднати всі шари народу довкруги його спільних національних ідеалів,
- в) будити й розвивати геній народу в ділянці думки і збірного зусилля.

Щоб це осягнути, треба:

- г) розвивати, скріплювати, убагороднювати добрі стори збірної національної вдачі, натомісьць небажані усувати або бодай ослаблювати.

Коли усвідомимо собі, що йде тут про витворення нового типу людини, – типу, що вивінуваний у максимум побажаних, корисних (фізичних і психічних) прикмет, людини, що кормиться дорібком минулих поколінь, що свідомо свого духового звязку з ними, людини, що творчим зусиллям помножує й поглиблює національну культуру і вносить її цінності у всесвітню культурну скарбницю, – тоді буде ясно, що **національне виховання** у своїй найглибшій суті – це **творення і безупинне досконалення нації**.

4. Ясне, що реалізація такого величнього завдання вимагає: а) відповідних підготовчих праць і б) передуманих, ясно оформлених і до структури збірної психіки народу достосованих засобів.

Щоб виховні впливи не були доривочні, треба доконче і можливо докладно та всебічно пізнати умовини життя народу, притаманні йому риси, його минуле і передбачити шляхи розвитку на майбутнє. Зокрема треба пізнати душу української дитини, бо тільки тоді можна доцільно на неї впливати. Треба основно знати теж суспільність, де дитина живе, пізнати її доквілля. Коли не знатимемо себе самих та не матимемо основної науки про себе самих, то годі буде думати про удачність національного виховання. І тут слово за нашою історією, географією, мистецтвом, літературою, економією, статистикою, психологією, філософією.

Не менше важна справа програма. Тільки основна наука про нас самих дозволить поділити й оцінити світ наших культурних вартостей і вибрати з них те, що найбільш необхідне, що найбільш вартісне і виховне. Бо виховну вартість мають тільки такі культурні добра, які 1) рішають про приналежність одиниці до того саме, а не іншого народу, 2) які забезпечать дальший розвиток національної культури. А ці безспірні вартості – це: рідна мова, господарка і сучасне життя нації в умовах, витворених природою, частинно працею людини та іншими впливами.

Очевидно – все те може дати найкорисніше виховна установа, що діє пляномірно, тобто школа, але тільки під умовою, що вона: 1) дає добірний, всебічний вибір національних культурних вартостей, 2) що вже своїм духом ділає в тому на-

прямку, 3) що спосіб впровадження в культурні добра (методи виховання й навчання пристосує до психіки дитини й потреб народу і 3) що вчитель є тієї самої національності, що дитина. Як довго таких шкіл немає, так довго весь тягар національного виховання спадає на позашкільні, може навіть ще могутніші, ніж школа, чинники виховання – під умовою, що вони будуть відповідно і доцільно зорганізовані та використані. Ці чинники – це **дім, церква, народні установи, преса, книжка, театр**, коротко – ціле докільля. Одначе вони мусять бути пронизані й насичені виховними впливами в національному дусі, мусять із собою співділати, мусять постійно і самі про це тямити і кругом себе поширювати думку, що виховання – це безмірно важна справа, що це складний процес, що він триває ціле життя – і ніколи не закінчується на самій школі! Тому в тім процесі почесне і важне місце займе самовиховання.

ХРИСТІЯНСЬКЕ РЕЛІГІЙНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ¹

(У скороченні)

Батько революційної педагогіки Жан Жак Руссо кинув клич: Геть з якимнебудь авторитетом; треба дати необмежену свободу дитині! „Розказувати” і „слухати” – ці терміни треба викинути. Людину неволять непотрібно. Тому його Еміль сам виховується й шукає релігії – те саме в відношенні до держави. Руссо каже: „Робіть якраз противне до цього, що було досі, а все потрапите на влучне”. Це стало кличем „революційної педагогіки”, якої представниками були: Естеррейх, Каверав, Еллен Кей, гр. Толстой і пр. Еллен Кей каже, що на цьому полі повинна революція в педагогіці знести, все крім Русса, Спенсера й Монтена. Батьки повинні зрозуміти, що діти мають мати передусім свободу. Четверта заповідь каже батьків слухати й шанувати. Так стали проти себе два поняття: автономії й гетерономії. Але ж діти не мають ані знання, ані досвіду, тому їх таки треба вести радою і приказом. Е. Кей радить завести управу дітей і завести новий тип семінарій з індивідуальним вихованням. Вона називає своє виховання „сном школи будучности”. Одначе нині не треба доказувати, що автономія дітей є безосновна, а натомісць авторитет конечний. Природі не можна вповні потурати, а треба її в людині ублагороднювати і викорінювати зло. Безавторитетна ситема не годиться з самим поняттям виховання. **Українську дитину виховує найкраще Христова віра й релігія – бо:**

1) Ми, батьки, є християни і рішаємо про виховання наших дітей. Брак виховання в батьківській вірі принесло Великій Україні духову руїну.

---

¹ Нива. Рік XXX. Листопад 1935. ч. 11, стор. 369–378.

2) Християнське виховання найбільше відповідає вдачі й характерові нашого народу. Церква охоронює від зіпсуття й денационалізації. Ієрархічний устрій нашої Церкви навчив слухати авторитету. Священики-виховники поклали для народу окремі заслуги (Шашкевич, Устіянович, Качала і ін.).

3) Тільки християнське виховання, оперте на етиці, може будувати характери, що служитимуть Батьківщині.

4) Християнізм – це єдина релігія, що дає правдиве поняття про Бога. Ферстер каже, що він ясно застерігається проти виховання, опертого на самій моралі. Діти мусять мати передусім релігійне виховання.

5) Християнізм дає повний **морально-життєвий світогляд**. Вказує на Божу волю як санкцію моральности, на свободу волі і відвічальність за вчинки, визнає ідею безсмертності.

6) **Християнська мораль є найзвершеніша, універсальна щодо часу й місця**. Вона підносить високо гідність одиниці. Християнізм, як виховний чинник, грає велику роль. Він домагається **чину волі, розуму й серця**, чистої інтенції й спонуки.

7) Своєю всесторонністю християнізм лагодить національну виключність і тісний шовінізм та має дивну здібність пристосуватися до кожного народу.

8) Християнство – це демократична наука. Ніхто не сміє бути виключений від Христової науки. Не так, як хотіло аристократичне Горацієвське: „Оді профанум фульгус ет арцео”.

9) Ні одна з педагогічних систем не узгляднює так усіх сил душі й тіла, як християнська система. Вона вдоволяє найглибші бажання й аспірації духа. Напрявні, факти, християнські ідеї вже самі собою становлять предмет, який образує ум, відповідний до кожного умового рівня. Свідчать про те „Академічні Вечорі”, що порушили велику скількість тем під призою християнської ідеології.

10) Християнізм кладе велику вагу на образування волі й характеру, бо каже досконалити себе і зближитися до подібности з Богом. Христос своїми трудами і працею, і умом, і

волею дав образ ідеальної особовости. Ніхто з мужів світа не виказав такого самоопанування, як Христос. Це чоловік, якому найгірші вороги не могли закинути гріха. Він хоче на землі Боже царство заложити навіки! Характеризують Його талант і відвага в Його месіянській діяльності. Серед мук і страстей Він не нарікає і нужно сповняє приказ Небесного Отця. Направду Христос – це ідеал...

11) Ніодна система не має таких виховних засобів, як молитва, сповідь, св. Причастя, Богослужба, що образують духа, ум і волю. Це стверджують (Rayot) Пайо і Ферстер. Сповіддю рятує Церква людські душі вже майже 2.000 літ. Треба запротестувати проти Фрайдівської психоаналізи, що шукає психічних забурень в панеротизмі і пансексуалізмі. Християнський світогляд осуджує рішуче всяке полове рознуздання. Сповідь рятує від морального й фізичного скарловатіння.

Тому всі, кому залежить на щасті української молоді, повинні спомагати школи і вчителів у їх праці.

Резолюція: Перший український всенаціональний Педагогічний Конгрес уважає **виховання української молоді** після засад християнської релігії за єдино доцільне.

Резолюцію ухвалено однодушно всіми голосами.

Інсп. Володимир Кузьмович

УКРАЇНСЬКА ШКІЛЬНА ПОЛІТИКА

(У скороченні)

Шкільна політика має реалізувати високі ідеї. Завданням української шкільної політики є реалізувати українські виховні ідеї в умовах, у яких живе український нарід. Аналізуючи ці умовини, звернемо увагу лише на ту дійсність, у якій живе український нарід у Польщі.

Яка це дійсність? 1) Сьогодні аполітичного – адержавного життя нема. В початках ХХ. ст. можна було говорити про наукові підстави педагогіки (експер. психологія, філософія й соціологія) – політика не мала вступу до школи. Сьогодні, після змагань до автаркії й закріплення в більшості авторитарного держ. устрою, прийшла черга на автаркію виховну. Замість колишньої одностайної школи маємо різні школи. 2) Політика сьогоднішньої держави тотальної, чи зближеної до тотальної, вимагає, щоб усі громадяни признавали один спільний зуніформований світогляд, а саме той, що відповідає ідеології цієї держави. І тому тотальна держава хоче обхопити цілу людину, без решти. Тут виховання емоціональне – ідеологія держави не може підлягати ані критиці, ані аналізі (Італія: культ народу, держави і культ особи; Совіти: політичний і сусп. авторитет: Маркс–Ленін–Сталін; Німеччина: ідеал націонал-соціалістичної держави). 3) Польська держава наближується до типу тотальної авторитарної держави, хоч ані внутрішньо-політично, ані устроєво ще вповні ідеалу такої держави не осягнула. Головна виховна думка: перевиховати в напрямі вироблення почуття державної солідарности та одиначної відповідальности за долю держави і в напрямі жертвенної служби державі (мін. Єнджесвіч). Це ідеал *par excellence* політичний.

В такій дійсності мусить український нарід змагатися за свої ідеали, та власних політичних доктрин у школі він реалі-

зувати не може, як нація бездержавна. Але ідею – так! Це ідея національна, ідея почування звязку з власним народом, ідея української культурної й духової соборности, української національної єдности. В реалізації цього перший постулат: українська школа й український учитель для української дитини! Тому українська політика мусить дати українській педагогіці відповідь: чи в сучасній історичній ситуації українського народу можна національні ідеали цього народу й його культурну творчість, оперту на цих ідеалах, погодити з існуванням польської державности на тутешній території. Засадничча вимога педагогіки каже, що раціональне виховання української молоді без ідеалів української культурної соборности й національної єдности не можливе. А це є ствердженням паралелізму поміж українською виховною системою й українською національною політикою. Тому наростає для української політики проблема: знайти компроміс поміж польською державністю й українськими природними національними стремліннями.

II. Засадничче „або” для польської державної політики супроти українців

На жаль, труднощі аж надто очевидні. Колізія потягнула навіть жертву (дир. Іван Бабій). Колізія між державним постулатом і українським національним почуванням. Не допомогла лояльність щодо державних свят, ані не дала розвязки польська державно-політична і педагогічна думка. У тому сліпа вулиця, і lex Grabski, і багато інших справ, як дошкільне й позашкільне виховання, доповняюча освіта, поборювання анальфabetизму, „Пласт”, навчання дома, громадська праця вчителя і т. д. Це сформулував Бохенський Олександр: *Musimy się zdecydować: albo samo istnienie Ukraińców uważamy za zdradę stanu, albo żądanie autonomii może się mieścić w programie lojalnego obywatela.* („Słowo” з 23. IV. 1932. На закритіє справу української). Українську історію треба прийняти такою, як вона справді є, нічого викидати, ані промовчувати не можна.

Постулат „державного виховання” супроти українців сформулували міністр Червінський і Януш Єнджеєвич: „Дер-

жава є найвищим спільним добром для всіх її громадян” (Державне виховання, „Зромб” ч. 3). Д-р Здроевський Евген у статті „Питання держ. виховання польської молоді” („Зромб” ч. 15) пише, що „треба зрівноважити елементи національної культури з елементами польської культурної спільноти – для зичливої співпраці громадян”. Він виступає проти навчання історії й географії в польських школах у польській мові і домагається в тих школах рідного вчителя для польської мови.

III. „Державне виховання” і шкільна практика

Ця справа не була ніколи всебічно передискутована. Практика державного виховання була наказана. Наслідком нищення української школи наступила в цій проблемі атрофія. Тому українська шкільна політика мусить видвинути свої тези у справах державного виховання, але в згоді з українською національною політикою і мусить шукати розв'язки.

IV. Утраквізм і lex Grabski

Цей закон не видержав проби життя. Українське громадянство утраквізму не прийме, бо утраквізм є засобом денационалізації. Українська громадська освітня праця мусить добитися права громадянства. Але шкільної молоді не вільно втягати в політику і в революційний нелегальний рух. Молодь треба відгородити муром від посторонніх впливів. Зокрема треба громадянству заопікуватися студіюючою молоддю і допомогти їй у здобутті праці і створити нові варстати праці.

V. Шкільна реформа

Селянській дітворі вступ до гімназії нового типу утруднений, бо нова гімназія спирається на шостий класі всел. школи вищого ступня. Повстає загроза фізичного знидіння української інтелігенції. У гімназіях нового типу селянських дітей майже нема (високі оплати у вищих класах). Тому треба допомогти бідним учням, допомогти дістатись до гімназії, закладати дешеві бурси, зраціоналізувати сітки українського приватного шкільництва і подбати про розбудову українського фахового шкільництва.

Молодь у новій гімназії. Два роки в нар. школі (V. і VI.) є для гімназії втрачені, вони ніколи не заступлять давних I і 2 гім. клас старого типу. У молоді, що йде до гімназії, слідний умовий примітивізм і брак дисципліни. В гімназії новій зникає тип інтелектуаліста, а виростає спортсмен. Конечний відповідний пресовий орган для молоді. Тепер школа працює в порозумінні з домом.

Лицеїв треба домагатися більше для заспокоєння культурних потреб, але молодь повинна припливати рішучо в більшій кількості до гімназій.

Д-р Всеволод Метельський

СПРОБА ПСИХІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДИТИНИ¹

(У скороченні)

Два питання ставить собі кожний виховник: питання ідеалу виховання і людського матеріялу. Матеріал – дитина, ідеал виростає із суспільнонаціональних стремлень. Молодій психіці треба дати зміст і форму. Тому треба пізнати психіку. Розходиться про об'єктивність у психологічних дослідях. Психіка – предмет досліду, несхопний для змислів, тому досліджуємо (посередно) зовнішні прояви психіки. На основі зовнішніх проявів можна експериментально прослідити і визначити психічні спроможності людини. Одначе у психології одиниць міри є багато, бо дотепер не усталено міри для кожної психічної функції, яку прийняв би цілий науковий світ. Усталити метричну скалю в психології тяжко зогляду на географічне положення та структуру ріжних народів. Статистичних даних з кожної околиці наших земель західніх досі ще не зібрано. Переведено досліди тільки в деяких околицях і то виключно з погляду психічної працездатности дітей, бо тільки в цьому була ведена дослідна праця. Досліджено спроможність тільки деяких функцій, що складаються на основу структури людської психіки. При дослідях служила загально-принята в експериментальній психології метода – тести. Давніша психологія обсервувала тільки при помочі змислів і тому підлягала помилкам. Остаточно аж експериментальна психологія вступила на шлях об'єктивізму. Психологічний експеримент полягає на тім, що на зовнішню спонуку фізичного характеру людський організм реагує психічним, згл. психофізичним проявом. Щодо сили спонука повинна бути одна-

---

¹ Шлях Виховання й Навчання – 1936. ч. 1. стор. 27–41

кова. Крім експериментальних є ще тестові методи. Послугуються тут задачами. Мірилом тут є час. Задачі мусять бути так побудовані, щоб досліджувати тільки одну означену психічну функцію. На основі відповідної кількості переведених дослідів укладається метрична скаля. Маючи побудовану скалю для якогось тесту, переводимо дальші досліди і класифікуємо одержані висліди. З рамени Української Порадні для побудовання метричних скаль переведено над українською дітворою понад 6000 тестових дослідів (V, VI і VII класи усе-людної школи Р. Ш., Золочів, Бережани, Рогатин, Ходорів, Станиславів, Коломия). Опираючись на типологічним поділі Томи, до перевірки уваги вжито тесту Бурдона в приміненні до української азбуки. Уяву перевірювано при допомозі змодифікованого тесту Ебінгавза й тесту Рібакова. Здібність абстрактного і конкретного думання досліджувано при допомозі тесту приповідок і машинового тесту. Для помірив скорости і докладности праці вжито тесту Крепеліна. Коли приймемо типологічні критерії Томи, то першою складовою частиною психічної структури людини є увага, над якою роблено поміри тестом Бурдона.

Досліди над мовною уявою (поміри тестом Ебінгавза) переведено в VI і VII класах. Висліди ствердили, що 13-літні діти перевищують оглядом мовної інвенції 12-літні діти на 15%. Площеву уяву перевірювано тестом Рібакова.

Площева уява розвивається в відп. пропорції до фізичного віку, а саме: різниця між V-ю і VI-ю кл. = 35 відсотків, а між V-ю і VII-ю кл. – 150 відс., а між VI-ю і VII-ю кл. 65 відсотків. – Думання.

Вартість абстрактного думання у 12-літніх дітей є на 43% вища, ніж у 11-літніх. 13-літні перевищують 11-літніх на 92%. Різниця великі. Ствердження цього факту для педагога дуже важна річ. Спроможність конкретного думання має повільніше темпо. Учні VI кл. перевищують V-ту на 7%; різниця між VI і VII кл. – 3%, учні VII кл. перевищують V-ту на 11%. Остання група дослідів відносилася до скорости й докладности праці (текст Крепеліна). Різниця між V і VI кл – 44%, між V і VII кл. – 63%, між VI і VII кл. – 13%. Інакше з докладністю праці. Різниця малі. Найдокладніше працює VI кл. – переви-

щає V кл. на 3%, а VII кл. на 5%, різн. між V і VII кл. виносить два відсотки на користь V класу. Коли порівняємо матеріал VI-х класів в різних місцевостях в р. 1934–35, будемо мати такий образ: **Золочівська дитина** під оглядом мовної уяви, конкретного й абстрактного думання є надпересічно розвинена, зате недомагає увага й скорість та докладність праці. **Бережанська дитина**: широка поємність пам'яті, мовна і площа уява, конкр. і абстр. думання, слаба скорість праці. **Ходорів**: скоро праця (недокладна!), добре думання, мовна уява, але вірність пам'яті нижча від нормальної. **Рогатин**: мовна уява, докладність праці, недомагає поємність пам'яті, конкр. й абстр. думання. **Станиславів**: велика скорість праці – прочі функції пересічні. **Коломия**: повільна, недокладна праця, брак уваги й площевої уяви, але надпересічна поємність і вірність пам'яті й абстрактне думання. Назагал можна ствердити, що в наших дітей швидкість праці слаба й не дописує увага. Підставові психічні функції в різних місцевостях є різні. Це залежить від вроджених диспозицій і зовнішніх обставин. В другому пункті має безперечний вплив школа. Вона має виплекати нові типи людей. Тому треба пізнати розвиткові закони української дитини, щоб до цього пристосувати навчання. Нові ділянки праці вимагають різних типів психічних структур (купець, ремісник, промисловець і т. д.). Де розвинені пам'ять і абстрактне думання, там місце для інтелектуальної праці (бюровики); Ходорів надається до торгівлі, Бережани й Золочів (урядники), Рогатин – до повільної праці. Тому виростає потреба психологів, що пляново займалися б дослідями над психікою української дитини, поклали б тривалі наукові підвалини під будову нової життєздатної школи, пристосованої до психіки української дитини, але з ясным поглядом на потреби сучасного життя й його вимог.

Дискусія над рефератом проф. д-ра Степана Балея

По рефератах, на внесок б. візитатора д-ра Івана Копача, отворено дискусію. Перший забрав голос д-р **Іван Копач**:

Я дуже вдячний панам референтам за їх цінні виклади. Вони повинні появитися скоро друком. До викладу п. д-ра Балея дозволю собі запримітити, що справа поняття „характер” не є, на мій погляд, аж так дуже безвиглядна, якби могло декому здаватися на основі виводів виголошеного викладу. Момент „характеру”, чи там „характерности”, чоловіка є для людської спільноти (родини, громади, держави) так важний, що вже в давній грецькій старині ученик Аристотеля, Теофраст (ок. 300 перед Хр.) написав цікаву книжку: „Про характери”.

Проблема „характеру”, безперечно, дуже тяжка. Але я бажав би остерегти тут усіх наших виховників перед тою принадою злудою, немов би єство характеру далось замкнути в тих 31 групах із 222 прикмет, поділених у тристепенній американській скалі на: 1) необхідний, 2) важний, 3) менше важний, або що характерности можна когось навчити. Нам треба памятати, що кожда людська душа є чимсь одноцілим і не дасть покроїти себе на математичні: „необхідні”, „важні” і „менше важні”.

Д-р М. Скорик:

Проф. Балея у свому дуже цікавому рефераті не мав на меті, на мою думку, дати якусь рецепту для виховання характерів. Гадаю, що в першій мірі бажав зацікавити українське громадянство сильно розвиненими на заході в повоєнному часі дослідами й осягами на полі психології. По війні, серед загальної переоцінки вартостей, а разом і затрати характеристики й розпанощенні утилітарної безхребетности, відзивається клич за відродженням характеру.

Тому так сильно розвинені дослідження над збагненням: що то є характер, які чинники складаються на це поняття, та дослідження, як можна впливати на розвій характеру.

Проф. Балей, як учений, звернув радше увагу на методи студій характерології та на можливості впливів при творенні чи формулюванні характерів – методи, дуже важні для виховників. Суспільності повинно дуже залежати на оформленні характеру молоді, бо безхребетні одиниці не принесуть нації хісна, хочби були найталановитші й дуже багато знали і вміли. Характер – це в людини найперша цінність. Виховувати дуже тяжко! Молодь не любить, щоб хтось їй придивлявся надто зблизька, гамавав, упоминав, моралізував та наставляв. Молодь хоче жити своїм життям і творити нове життя. На неї можуть впливати тільки ті старші одиниці, яких вона сама до себе допустить, покаже їм душу і серце. Всяке зовнішнє діяння – це не виховання, тільки муштра! Але це відома правда, що особиста вартість виховника та його авторитет мають у вихованні велике значіння.

Ще раз підчеркаю вартість реферату, в якому проф. Балей дав багато метод студій характеру та можливостей впливу на чинники, які в загальній сумі творять те, що називаємо характером.

Проф. Дмитро Бурко:

З реферату „Психологія характеру” довідалися ми на вступі, що дефініція характеру незвичайно трудна і в науковій психології досі не устійнена. Та діло не в дефініції. Проф. Балей підчеркує ясно й виразно основну тезу реферату: поняття характеру, чи особовости (як тепер частіше вживає психологія цілости), складається з низки прикмет. А прикмета – це психічна диспозиція, якої ніхто не бачить. Треба прикмету перемінити на діяння, акцію. З цього логічне заключення, що коли хочемо розвивати характер, чи особовість людини, мусимо вводити конкретну програму розвою прикмет через діяння, себто чинність. Саме моралізування, хоч часом необхідне, не вистарчає для плекання характеру. Це саме стверджує Г. Кершенштайнер у студії „Що таке державно-громадянське виховання”. Автор каже, що вироблювати характер річ тяжка та вимагає більше діяння, як навчання. Це ясне, бо

на зміст поняття, (тямки) характеру складаються вроджені й набуті прикмети. А ці останні здобувається працею виконання, що призвичаює до означених чеснот, по старій zasadі: консветудо ест альтера натура.

До чеснот треба людину заправляти змалку практичною працею, діянням. В іншому випадку це буде тільки сіра теорія, чи, як каже автор, наука плавання, у якій учнів не пускають на воду. Коли такі учні, напхані самими теоретичними міркуваннями, опиняться серед життєвої дійсності, потонуть при першій спробі в житейському морі.

Д-р Олександр Тисовський:

Звертаюся безпосередно до п. проф. Балея з проханням вияснити, як ставиться новітня психологія до питання про виховний вплив особистого прикладу виховника. В викладі порушено справу практичних вправ у ділянці виховання характеру та проблеми впливу теоретичних поучень на формування характеру. Очевидно, тяжко було в такому короткому часі обговорити всі ділянки психології характеру, а також не можна було знати, що наш Конгрес найбільше цікавитиме справа особистого прикладу виховника. Це ж ясне, що молодь любить наслідувати, коли не живі приклади, то постаті, що їх пізнала з книжок.

Крім цього я бажав би довідатись: 1) як ставиться психологія до позитивного чи негативного впливу-примусу при вихованні характеру?; 2) як задивляється психологія на справу неутралізування впливу виховників впливом зовнішніх обставин? Живий рух і студії над засобами, як поправити моральність молоді, почалися по світовій війні, очевидно тому, що по війні моральність підупала. Причину того упадку добаваю в тому, що в війні перемінилися всілякі вартості й на верх вийшли люди з іншими прикметами, як це передбачувало теоретичне передвоєнне моралізування. Отже, чи не добачує психологія причин труднощів у вихованні молоді, що більш сприймає дійсність оточення, як поучування, теорію, а навіть приклади виховників? Бо це правда, що людину виховує частіше оточення, а не виховник. Отже, чи це діяння оточення не нівечить часом цієї виховної праці вчителя й батьків, від якої воно показується сильнішим?

Дир. Степан Шах:

Може реферат є за теоретичний, може за абстрактний. Але це не докір. Бо коли хто добре і вдумчиво вслухувався у зміст, мусить признати, що в ньому є глибоке практичне застосування. Підчеркую те місце з реферату проф. Балея, яке референт навів із книжки англійського психолога Charters-a: „The Teaching of ideals”. Проф. Charters оповідає, що коли в англійській дівочій школі, в місцевості Hartshorne мають виховувати примірні англійські жінки і розвивати у них правдивий національний англійський характер, то вчителі цієї школи не задоволилися крилатим та несхопним словом „характер”, а призбирали всі прикмети, які, на їх думку, складаються на зразковий англійський характер і начисляли тих прикмет 222.

Отже при своїй виховній праці звертають увагу на ті всі прикмети харатеру. Витягаю з цього приміру практичний висновок і для нас. Коли говоримо про виховання характерів, мусимо знати, на які прикмети треба звернути увагу, щоб виховати справді характерну одиницю. І тут піддаю під розвагу думку, яка може бути евентуально внеском: чи не належить нашим чільним психологам і педагогам зібрати в цілість прикмети, які, на їх думку, треба б плекати в школі серед шкільної української молоді, щоб із школи виходили характерні одиниці?

Був би це перший важний практичний висновок із реферату проф. д-ра Балея, завдяки якому українські школи дістали б уодностійнений зразок програми та цілі в програмі. Але маю на увазі ще й другий практичний висновок із цього реферату. Проф. Ст. Балея покликався на зразок проф. Геніга з Гданська, який каже, що при вихованні рішучо не вільно теоретично і голослівно моралізувати молодь, але треба її до всього заправляти практично, давати особистий примір, а що найважніше, примінювати критерії – тобто контролювати, чи є успіхи в виховній праці. Ця остання обставина, на мою думку, має велику вагу в виховній праці і кожний практичний педагог повинен над цим питанням глибоко застановитися: які критерії застосувати в школі, щоб переконатися, чи заціпльовані школою прикмети характеру справді приймаються та

як глибоко вкорінюються в душу молоді. Нинішня школа дає спромогу нашій молоді виказати прикмети свого характеру у шкільних організаціях. І тут насувається мені питання, звернене до світлого Зізд: а які та скільки має бути цих організацій у школі, як у них вести життя, які прикмети характеру, передусім з психологічного й педагогічного огляду, наświetлювати? – Це актуальні питання, на які Зізд, у зв'язку з рефератом проф. Балея, міг би дати свою думку, бо в програмі Зізду такого реферату нема.

Ректор о. д-р Йосиф Сліпий:

Хочу підкреслити небуденний рівень і велику серйозність, з якою Конгрес ставиться до порушених питань, та його велику журу за виховання майбутнього українського покоління.

Стою під свіжим ще вражінням побуту в Оксфорді й Кембріджі, головних осередках, що виховують майбутній провід сильної нації, що держить гегемонію над цілим світом. Наш Зізд нагадує ці старання оксфордських і кембрідських коледжів та, дай Боже, щоб він дав доцільні вказівки для наших верховних установ у праці над вихованням доросту – як майбутніх провідників сильної і висококультурної нації.

Коли йде про виклад проф. Балея, то треба сказати, що безрадність експериментальної психології дати дефініцію характеру нас не застрашує, бо цією темою займаються ще інші науки, як теологія, метафізика, етика і педагогіка, і вони дають певну та ясну розв'язку. Я годився б із тим твердженням Прелєгента, щоб не пересаджувати в менторстві і в проповідничому тоні, передусім, коли вони мають загальний характер. Звісний педагог Ферстер хоче, щоб у вихованні звертати дитині увагу конкретно, а не загально: не убий, не кради і т. д. Треба їй конкретно вказати, що коли вдарить свого товариша, чи візьме чуже перо, то провинюється проти моралі і поступає нечесно.

На цих заввагах закінчилася дискусія над рефератом проф. д-ра Балея.

Дискусія над рефератом проф. д-ра Якіма Яреми

Д-р Іван Копач:

Виклад п. д-ра Яреми витаю як гарний знак розуміння тої правди, що чоловік – це передусім історичне ество, що жие не тільки фізіологією, як усяка тварина, т. зн. у сфері короткохвилинних біологічних індивідуальних процесів, але і в питомій собі атмосфері довговічних суспільних процесів, що разом повязані з собою, творять історію поодиноких народів, а дальше і велику історію людства. Такої свідомо переживаної та свідомо твореної історії (релігія, мистецтво, наука, політика і т. д.) не знає жадна звірина – і це є саме найсуттєвіша й найосновніша різниця між людьми і звірятами. То є правда, з якою мусить і повинна числитися також усяка розумна педагогія.

Дир. Степан Шах:

У нас переважає тип інтравертика, інтелектуаліста. Тому витягаю практичний висновок із цього для школи, що нам треба виховувати для теперішньої й майбутньої дійсности типи екстравертиків, то є практичних і здисциплінованих суспільників. Смію твердити, що це для нашої теперішньої молоді не буде навіть ніякою новістю, бо молодь сама вже вирішила цю проблему – в напрямі екстраверсійнім.

Проводові школи треба тільки надати цьому напрямові доцільного, психологічно й ідейно умотивованого змісту. І якщо Педагогічний Конгрес схотів би сказати свою думку в цьому напрямі, зробив би для школи практичну прислугу.

Д-р Михайло Скорик:

Обдуманий реферат д-ра Яреми уважаю за цінний вклад до пізнання збірної психології українського народу. Являється він доповненням реферату проф. Балея в спробах студій над збірним характером. Зверну увагу на конечність відповідного наświetлення нашої минувшини та на конечність виховання через історію. Не можна поминати великих впливів оди-

ниць, що надають напрям цілим народам! Якщо немає таких одиниць, то нарід виховують зовнішні обставини.

Визначні одиниці можуть змінити спосіб думання цілих народів. Підготовою до виступу провідників народу являються історики, що опрацюванням минувшини та показанням напрямних на будуче творять ідею післанництва народів та узасаднюють право до життя і право до відповідного місця серед поодиноких народів.

Фільософія української історії не опрацьована. Визначити ролі українському народові у світовому концерті – це важне завдання! Тому народові, що є пограниччям Сходу й Заходу, що, як чулий сейсмограф, докладно реагує на всі потрясення між Середземним і Балтійським морями, між океанами – Великим та Атлантийським – нарід, що є синтезою великих культур, лучником і звеном між різними культурами глибокої старини й теперішности.

Українська історія жде на історика-синтетика й філософа, що зясував би ціль та викликав віру в велику рацію існування нашого народу.

О. д-р Йосиф Сліпий:

Виклад проф. Яреми заторкнув знову низку дуже актуальних питань з української педагогії, та, на жаль, він не вільний від недотягнень і перетягнень у деяких висновках. Застерігаючи собі слово при іншій нагоді, хочу видвигнути одну додатню думку реферату, яка крилася в різних твердженнях Прелегента, а саме – поширити виднокруг у вихованні, зазнайомлюючи учня з вагою всіх ділянок людського життя, а не висування н. пр. поезії чи письменства на перший плян, коштом наукових, культурних, економічних і політичних ділянок, чим грішило, досі, на жаль, наше середньо-шкільне виховання.

Проф. Дмитро Бурко:

Проф. д-р Ярема поставив собі за мету схарактеризувати українську психіку в її історично-культурних виявах і начеркнути відповідну програму виховання української молоді. І це йому вповні вдалося. Що галерія типових представників української психіки не повна, це зовсім зрозуміле. Референтові не йшло про повноту начерку української культури, чи

Тому оба реферати (д-ра Балея і д-ра Яреми) взаємно себе доповнюють. Оба вони піддержують у нас сильну віру, що подібно, як психіку людської одиниці, так і психіку народу можна скріпити і до деякої міри змінити та перевиховати характер.

В дискусії забирали голос д-р Коберський та д-р Кудрик і проф. Ісаїв. На деякі заміти дискутантів дали ще остаточні вяснення обидва референти і на цьому закінчилося перше пленарне засідання Конгресу у 14-й годині. В 16-й годині цього ж дня зачалися наради в секціях.

НАРАДИ Й ДИСКУСІЯ В СЕКЦІЯХ

Наради Українського Педагогічного Зїзду відбувалися того самого дня дальше від 16-ї години в дівочій школі Р. Ш. при вул. Мохнацького, 12. Наради проходили в секціях, яких було чотири:

- I. Секція українознавства,
- II. Секція фахового виховання,
- III. Секція мистецького виховання,
- IV. Секція фізичного виховання.

Хід праці в поодиноких Секціях

СЕКЦІЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Працею в тій секції кермував проф. д-р Ярослав Гординський, як голова, секретарював проф. Микола Матіїв-Мельник. На вступі зазначив д-р Гординський, що тепер україністика в школі й поза нею не поставлена так, як повинно бути. В гімназіях нового типу нема ще ні програм, ні підручників. Узагалі багато болючих питань, що їх треба взяти під увагу. Після цих завваг проф. д-р Василь Пачовський відчитав реферат на тему:

„Українознавство у вихованні молоді”.

Над прочитаним рефератом забирали в оживленій дискусії голос: д-р Іван Копач, др. Роман Могильницький (Волинь), проф. д-р Антін Княжинський, суддя Гладишовський, дир. Константина Малицька, дир. Олекса Бойцун, дир. Августин Домбровський, проф. М. Матіїв-Мельник, п. Дмитерко, проф. др. Є. Ю. Пеленський, проф. Ярослав Біленький, проф. Дмитро Бурко, проф. Петро Коструба, дир. д-р Денис Лукіянович і дир. Пеліх.

Д-р Іван Копач подивляє працю д-ра Пачовського, який відчитав її з темпераментом і глибоким пересвідченням. Одначе життєві справи тяжчі від усіх проголошених постулатів. Бо хто з українських учителів учить тепер у школі історії й географії? Треба зрозуміти, що школа є „айн Політікум”. Крім цього учитель мусить ще числитися з психологією навчання та із спроможністю дитини в відношенні до пропонованого матеріялу. Краще взяти менше матеріялу, та зате докладно. Треба привернути в праці дітей спокій духа і найти поглиблення. На масову лектуру треба багато часу, і це треба було в рефераті взяти під увагу. Все ж таки реферат подає надмір матеріялу.

Д-р Роман Могильницький (Волинь): Гадає, що заторкнені проблеми на Конгресі звязані з далекою майбутністю. Але яка є майбутність без сучасности? На жаль, на цьому Конгресі нема представників Волині й Полісся! На Поліссі нема ні українських, ані утравкістичних шкіл, ані українських педагогів.

На Волині є тільки одинока приватна українська школа в Рівному і відомі три приватні гімназії. В утравкістичних школах україністика спроваджена до карикатури або до зера. Твориться воляпик, бо не знають української мови. Громадські відносини більш чим невідрадні. Умові робітники без праці, хіба „краще” тим, що віру покидають і націю. Молоді люди проводять життя у крайній нужді, якщо не найдеться в їхніх батьків засобів прожитку. Головною опорою життя – свідома селянська інтелігенція. Молодь уся рветься до науки. Великий попит на історичні книжки. Особливо треба праці над мішанством. Тому Волині потрібна книжка для молоді – і то дешева й ідеологічна, щоб опертися всім ударам, а комунізм

мові зокрема. Волинякові треба слова, як у В. Липинського і Самчука.

Проф. д-р Антін Княжинський:

Українську лектуру треба конче базувати на психічній диспозиції дитини. Тому ставить постулати: 1) складати підручники під психологічним кутом диспозиції дитини, 2) в навчанні прямувати до синтези українства.

Суддя Гладишовський підкреслює, що мало ваги в школах присвячується рідній мові. Школі надає характер учитель. Який учитель – така школа. Треба припилювати молодь по бурсах і дати туди вчителя, щоб доповняв там навчання в рідній мові. Заразом треба звернути увагу на велику виховну силу театрального мистецтва.

Дир. Константина Малицька: Школі треба спокою й рівноваги духа. Загальну лектуру молодь має, але треба подбати про українську, якої молоді бракує. Підручники зтяжкі. Не можна опанувати цілого матеріалу! Тому треба по бурсах давати відчити з літератури, історії, взагалі з українознавства. В школах переводити гутірки на теми щоденного життя. При географії користуватися світляними образами.

Дир. Олекса Бойцун (Станиславів): Виховання в українській школі повинно йти через навчання української мови. Програма референта є максимальна. Тепер треба взяти з того те, що можливе. Головна річ – перебудова психіки учня. Молодь духово не згармонізована. Треба дати підставу для практичного життя! Виховання повинно перейти через українознавство. В лектурі треба вибирати саме позитивне. Молоді треба дати творчий гін, виробити будуючий, позитивний світогляд. Передусім – збудити пошану авторитету.

Крайня пора подбати про потрібні відповідні підручники! На полі граматики, правопису панує тепер страшенна різношерстність, якій треба запобігти. Молодь мусить мати ідеологію і знання, бо вона має здобувати світ. Такий стан, який маємо тепер, дасть у висліді півінтелігента, а це велика загроза для майбутности й культури.

Дир. Августин Домбровський: Треба непотрібне старе замінити новим. Головну увагу треба звернути на читанки

для народніх шкіл. Учителеві народньої школи приходиться тепер дуже тяжко працювати, бо нема для дитвори доброї, відповідної лектури. Зле й те, що батьки не розуміють, що крім підручника дитині ще треба купити книжку. Дитячі видання тепер заборонені. Збираючи все разом, пропонує зложити комісію, що уложила б читанки. Наша Парляментарна Репрезентація повинна подбати про допущення до школи дитячої преси, коли вона не сконфісована. 80% українських сіл не має своєї школи. У всіх селах, де є українська більшість, повинна відбуватися наука в рідній мові. Взагалі ця так пекуча справа заслабо трактована в нашому суспільному житті.

Проф. Микола Матіїв-Мельник підкреслює потребу перебудови психіки молоді, щоб скристалізувати в неї почуття обовязку, джентельменства та збудити любов до праці, що стала б невідлучним атрибутом її життя. Ритм праці дав би гарт духа, віру у власні сили та усунув би мінорні тони, що пливають із кволости та почуття меншевартности. Бо праця повинна в душі молоді викликати бадьорість і ту оспівану в педагогіці життєрадісність, що впливає тільки з почуття перемоги-чину. Ця поезія праці дасть безперечно найкращі й найсильніші основи характеру. Передусім потрібний є для молоді журнал, що мав би на ввазі усі ті згадані атрибути, що складаються на характер у повному розумінні цього слова.

Дир. Омелян Терлецький підчеркує з досадою, що програма навчання історії страшна. Історія України в школі майже не існує. Це приводить до обезцінення нашої культури взагалі. Наша історія має не тільки негативні, але і дуже великі позитивні моменти. Вчитуватися треба й отрястися з неоправданого песимізму. В історії Заходу було багато негативного, а прецінь ніхто його не дошукується, бо є передусім річі великі. На історію треба глядіти, як на цілість! **П. Дмитерко** порушує справу т. зв. „праруської єдності”. Сьогодні ще дразнять цим молодь, а наша наука про це мовчить. Шкільний закон передбачує позашкільне навчання. І саме тут являється велика потреба українознавчого часопису. Театральні гуртки відчувають дуже брак нових добрих творів. Село потребує драматичного репертуару, але напrawdę виховного. **Проф. Є. Ю. Пеленський** виступає проти месіянізму в рефераті

проф. Пачовського, бо месіянiзм приймає і добре і хибне. Всякий месіянiзм тепер не на місці. Спорту не можна постпонувати, бо він тепер у всіх народів має велику виховну вартість.

Проф. Ярослав Біленький: Сьогоднішня молодь не та, що ми. Вона не відрізнана від Європи й орієнтується. То ж мусимо стати на становищі молоді. Молодь рветься до книжки, але не має такої книжки, якої вона саме тепер потребує. Молодь хоче сьогоднішньої книжки. Тому треба, щоб письменники стали на послуги молоді. Треба живої читанки і її мусять письменники написати. Треба створити центральний видавничий фонд для заспокоєння голоду книжки в молоді й широкого читача. Та тут важне ще й те, щоб налагодити добру організацію збуту книжки. Тому вчителі всіх шкіл повинні зайнятися передусім поширенням книжки. **Проф. Дмитро Бурко** вважає, що історія України повинна бути трактована в школі як самостійний предмет. Щодо позашкільного виховання, то треба сказати, що великим заборолом для нашого народу є сільська молодь, якій не можемо відмовити ідеалізму. З україністикою тепер зле, бо часто нема під рукою потрібної книжки. Категоричним імперативом сучасної хвилі є подбати про популяризацію письменства та його історії серед української молоді. Ставить домагання: піддержати справу видавництва й популяризації українського письменства в навітленні окремих постатей у порозумінні з Головним Виділом Т-ва „Просвіта”.

Проф. Петро Коструба звертає увагу, що для нового типу гімназії мають поляки прегарні підручники, що влекшують учителів його працю. Україніст безрадний, бо не має підручника. Для української мови треба доброго підручника. Тому поширює резолюцію п. Домбровського: видати підручники для навчання української мови в середніх школах. **Д-р Денис Лукіянович** звертає увагу на працю й позицію самого вчителя. Завдання вчителя нині тяжче, як було колись. Чи знає кожний учитель, як виконати вимоги програми і сьогоднішніх резолюцій? Що та як переводити? Треба влекшити працю вчителів. **Дир. Пеліх** радив створити видавничий фонд при „Рідній Школі” з ошадностей.

У відповідь інтерпелянтам подав проф. Пачовський ще свої кінцеві завваги та вяснення. Мав на оці максимальну

програму державно-творчого змісту. У відповідь дир. Терлецькому завважує, що до нашої історії не відноситься песимістично. У відповідь проф. Пеленському щодо месіанізму вияснює, що його месіанізм є зовсім іншого характеру. Історичні факти мусимо брати суб'єктивно. Педагог мусить уміти запалити молодь.

На цьому покінчилася дуже жива й річева дискусія в Секції українознавства.

СЕКЦІЯ ФАХОВОГО ВИХОВАННЯ

Предсідниками Фахової Секції були дир. Денис Коренець та директор Нестор Филипович. Секретарював проф. д-р Ілля Витанович. Реферували: інж. Роман Білинський „Достроєння школи до вимог нашого господарського життя” та дир. інж. Євген Храпливий „Потреби розбудови хліборобського шкільництва”.

В дискусії забирали голос: дир. Яків Яцкевич, м-р Петро Ісаїв, д-р Михайло Скорик, д-р Карло Коберський, дир. Антін Ковалисько, проф. Амброзій Березовський, дир. Шанковський, д-р Роман Зубик, д-р Ілля Витанович, інж. Роман Білинський та дир. інж. Євген Храпливий.

Дир. Яцкевич витає нову сторінку в історії нашого шкільного життя, подає інформації з життя своєї хліборобської гімназії в Стрию. **М-р Ісаїв** заторкує питання, як перевести господарське освідмлення вчительства. Радить написати в тій цілі окремий підручник господарського дошколу для вчительства загальноосвітніх шкіл, разом з програмою навчання. Треба б також подумати ще про організацію й фонди, щоб допомогти абсолювентам фахових шкіл відчинити варстату праці. **Д-р Скорик** (Самбір) вважає, що клич за розбудовою фахового шкільництва – це конечність, якої вимагає нишішня хвиля. Одначе треба числитися з великими видатками при керуванні фахових шкіл. Належало б звернути увагу на систему термінування з відповідною плявною акцією. Заразом треба розвинути існуючі фахові школи і закладати нові, але перестерігає перед наглим перемінюванням загальноос-

вітніх шкіл на фахові, щоб не нищити того, що є, та не творити шкіл, що без відповідної підготовки могли б не вдержатися.

Не треба попадати в крайності і в кличі фахового шкільництва, не треба бачити самотнього спасення й ліку на всі наші болячки. Треба працювати в існуючих школах над зміною способу думання й відношення до практичних занять, бо бачимо, що багато абсолютів(-ок) польських фахових шкіл, середніх та вищих, не вміють створити собі варстату праці і збільшують число безробітних.

Сам є за творенням нових фахових шкіл, а за ліквідуванням тільки тих загально-освітніх шкіл, що не можуть удержатись. Звертає увагу, що ми мусимо бути готові на те, що нам буде треба дуже великої кількості інтелігенції і буде зле, дуже зле, якщо в відповідному моменті не будемо її мати. За нашого життя може це і не прийти, але ж це не оправдує, щоб не творити потенціальної сили, яку в даний час треба буде перетворити в активний чинник.

Апелює до Головної Управи Р. Ш., щоб допомогла винайти для молоді добрих ремісників-майстрів, у яких молодь термінувала б, та щоб узгляднити можливості в даних околицях і туди спрямовувати молодь відповідних шкіл.

Щодо рефератів – радить злагодити стилізацію інж. Білинського там, де мова про перемену загальноосвітніх шкіл, та злагодити стилізацію інж. Храпливого, де говориться, що на тому полі в нас досі нічого не робилося.

Дир. Яцкевич висуває потребу резолюції в справі креування середніх хліборобських шкіл, що тривали б чотири роки. **Д-р Коберський** пропонує зосередитися до теми достроєння існуючих шкіл до потреб нашого народу. Згадує, що дещо вже зроблено в школах Р. Ш., бо є навчання кооперації. Та ще багато шкіл у цьому напрямі не дотягає. Тому треба візвати ті школи, що ще не зробили того, щоб доповнили недотягнення, використовуючи заочні курси Р.С.У.К. Потрібне ведення двох видів кооператив: закупочних та кредитово-щадничих. Головна Управа повинна направити свою помилку, що скасувала референтуру фахового шкільництва. Звернути треба увагу на шкільні варстати при наших школах, навіть загальноосвітніх. **Дир. Ковалисько** виказує конечність гос-

подарського наставлення в загальноосвітніх гімназіях. Важною справою є переміна старих гімназій на фахові школи, але це не можливе без сповнення великих вимог у будинках та в вивінуванні школи. **Проф. Березовський** говорить багато про потребу фахових шкіл. Сам уже вчить 24 літ у фаховій школі, що, на жаль, і досі в чужих кутах не може розвинути своїх сил. **Дир. Шанковський** не годиться з думкою, що трудно розвинути фахове шкільництво. Треба його домагатись від держави. **Д-р Витанович** остерігає перед економічним моралізаторством, замість творення реальної атмосфери в школі. Після дискусії додали ще деякі вияснення обидва референти. **Інж. Білинський** вказує на труднощі або й безпотрібність у наших обставинах деяких фахових шкіл, що про них згадували дискусанти: пр. труднощі з гарбарською школою. Зокрема з електротехнічною школою маємо чимало безробітних інженерів-електротехніків. Те саме можна сказати і про хемічну школу. Далі повторює ще раз свою програму розбудови фахового шкільництва на найближчу мету – потребу ткацьких шкіл, деревно-гальянтерійної школи (Kunstgewerbeschule), трох груп: шкіряної, одяжної та особистих услуг. **Інж. Храпливий** вважає, що для хліборобського шкільництва мусить повстати окрема комісія.

Тези реферату інж. Білинського

1. Найпершою причиною нашої нужди й безробіття є господарський недорозвій нашої суспільности.
2. Українське вчителство повинно пильно цікавитися господарським життям та співділати в його розбудові через виховання суспільно і фахово високовартісних одиниць.
3. Нашу школу треба наблизити до потреб нашого господарського життя такими засобами:
  - а) виховуванням у молоді тих прикмет характеру, що збільшують господарську життєздатність людини,
  - б) узглядненням ширшої господарської освіти у всіх загальноосвітніх школах,
  - в) побороюванням дотеперішнього культу бюрової праці та збільшуванням напливу молоді до фахових шкіл (наших і державних), і до торгівлі й ремесла,

- г) як найбільшим користуванням поради для вибору знання при Р. Ш.,
- г) розбудовою існуючих і оснóвуванням нових українських фахових шкіл,
- д) переміною частини загальноосвітніх гімназій на фахові,
- е) піддержкою ремісничих бурс і творенням нових,
- е) утворенням при Р. Ш. кураторії для прив. фахового шкільництва.

Тези реферату д-р Е. Храпливого

1. Хліборобське шкільництво є частиною громадської (суспільної) агрономії, а в вужчому розумінні частиною тої ділянки громадської агрономії, що її називаємо хліборобською освітою.

2. У звязку з тим мусить хліборобське шкільництво бути достосоване до загальної схеми праці громадської агрономії даного краю, його треба постройти на вимогах і практиці ріднього хліборобства.

3. Завданням хліборобського шкільництва є 1) дати фахове, хліборобське знання хліборобській молоді; 2) двигнути хліборобську науку, що мусить спиратися на власному досвіді й застосуванні до економічних і господарських умовин краю; 3) дати громадянське виховання. Хліборобське шкільництво мусить вишколювати не тільки добрих фахівців, але й сильних характером, і національно свідомих хліборобів, що можуть остатися твердою основою нації.

4. Хліборобське шкільництво мусить поза виховуванням фахівців-громадян мати ще безпосередній звязок з хліборобством і хліборобами околиці та впливати на господарський поступ краю. Хліборобські школи мусять бути осередками хліборобської культури та слідкувати за працею не тільки своїх вихованків, але й загалу хліборобів. Без цього живого звязку з хліборобським світом найкраще вивінувана хліборобська школа – мертва. Шлях до цього: 1) товариства абсолюентів, 2) участь учителів у праці хліборобських товариств, 3) участь учнів у господарсько-громадському житті околиці.

5. Хліборобське шкільництво мусить відповідати потребам краю і людности, а тому його мусимо повести так, щоб

давало якнайбільше фахового практичного знання, яке можна б безпосередньо і з користю примінити в даних умовах. У зв'язку з цим треба його розбудувати: 1) від низів аж до високих шкіл, щоб дати краєві фахівців усіх ступнів, 2) воно мусить бути зрізничковане для різних ділянок сільського господарства, а тому мусить мати різні фахові господарські школи (рільничі, городничі, молочарські і т. д.).

6. У зв'язку із завданням хліборобського шкільництва мусять хліборобські школи бути належно вивіновані, щоб дати практичне фахове й теоретичне знання, а тому школи мусять поза звичайними потребами мати ще: 1) відповідні земельні маєтки, 2) господарські будинки, 3) відповідний господарський інвентар, 4) лабораторії і т. д.

7. Щоб перевести в життя вимоги хліборобського шкільництва, мусять учителі хліборобських шкіл бути добрими фахівцями й знаменитими педагогами.

8. Треба мати на увазі стан і розвиток хліборобського шкільництва у інших народів.

9. Ввиду недостаточного числа українських хліборобських шкіл на наших землях і konieczности власного хліборобського шкільництва для поступу українського села й господарського розвитку нації, Педагогічний Конгрес ухвалить відповідні резолюції.

СЕКЦІЯ МИСТЕЦЬКОГО ВИХОВАННЯ

Працею в Секції кермував проф. д-р Філярет Колесса, секретарював проф. Григорій Терлецький. Виголосили реферати:

1. **Д-р Володимир Січинський:** „Ужиткове мистецтво в системі виховання”. (Тези подані при рефераті).

2. **Д-р Станислав Людкевич:** „Організація музичного виховання”.

Дискусія

В дискусії над першим рефератом забрав голос д-р **Борис Кудрик** і зазначив, що в науці виробництва ужиткових предметів годиться примінити народні мистецькі форми й орнаменти цих предметів.

В дискусії над другим рефератом забирали голос проф. Сергій Хруцький, проф. Іляріон Гриневецький, проф. Григорій Терлецький і д-р Борис Кудрик. **Проф. Гриневецький** вказував на недостачі навчання співу й музики в народніх і середніх школах. Нові програми кладуть в основу навчання співу в народніх школах т. зв. „розспеване млодзежи”, а наслідком невлучної інтерпретації програм, навчання співу в народніх школах у більшості випадків обмежили до вивчення відповідної кількості пісень, не дбаючи переважно ані про їх якість, ані про інтерпретацію.

Вже при появі нових програм навчання співу й музики деякі польські педагоги назвали її згідливо „metoda pozaslužbowa”. Коли ж їх впровадили в школу, ще й інтерпретуючи по свому, то тепер важко говорити про поважне трактування предмету. Ще гірше виглядає ця справа в середніх школах, де спів і музика надобовязкові предмети. Доля цих предметів залежить, очевидно, від химерних настроїв молоді та від такого чи іншого підходу до цієї справи управи школи та вчительського збору, що часто відносяться до „музикування” молоді байдужно або й негативно. І тому теорія співу і зокрема хоральний спів у середніх школах майже цілком занедбані. Бесідник стверджує великі недостачі в навчанні музики й співу в школах і до цього зголосить окремі резолюції.

Д-р Борис Кудрик: В наше музичне виховання треба ввести культ рідної музичної старовини. В нас треба спопуляризувати твори Бортнянського, Березовського, Вербицького та Лаврівського та видати їх портрети. Най і чужі пізнають, що наша музична культура не почалась від Лисенка. Щодо церковної музики, то треба в молоді збудити зрозуміння для великих мистецьких вартостей хорового партесного співу, а зокрема піднести культ занедбаної церковно-народньої пісні. Треба усунути з неї ту т. зв. модерну світщину, що розжилась у новітніх піснях василіянських видань та опоганює обряд. Треба знову вернутися до старої традиції нашої церковно-народньої пісні, до поваги давніх Богогласників і Кантів, треба пригадати забуті цінні хорали та викинути всякі нездарні новотвори. Зокрема треба повести боротьбу з т. зв. шлягерною музикою та відродити народню пісню в простій мистецькій формі.

Тези реферату д-ра Ст. Людкевича:

1. Музика ушляхетнює людську душу, виробляє почуття спільноти, єдності та будить збірну душу цілого народу. Тому треба перевести організацію доцільного музичного виховання.

2. Доцільної організації загального, масового музичного виховання не зможуть у нас перевести ані самі фахові музичні установи, ані сама Рідна Школа, ані ніяка інша культурно-освітня установа зокрема. Переведе її тільки скоординована кооперація фахово-музичних шкільних та церковних установ.

3. В організації загального музичного виховання є такі прогалини, що їх треба виповнити: а) недостача фахових сил, б) недостача добрих видань популярної музичної літератури (для шкільних та сільських хорів і оркестр), в) мале заінтересування цими справами серед наших композиторів. Педагогічний Конгрес звертається до наших композиторів із закликом, щоб подбати про твори популярної літератури на народніх мотивах для заспокоєння великої культурної місії в народі. Педагогічний Конгрес звертається до наших музиків-педагогів, щоб при науці вокального й інструментального мистецтва користувалися взірцями з української музичної творчості. Педагогічний Конгрес свідомий цього, що культ музики і співу в загальних школах має дуже виховне значіння – тому закликає Дирекції і Педагогічні Ради всіх шкіл, а зокрема шкіл Рідної Школи, доложити всіх зусиль, щоб навчання цього предмету поставити на належній висоті. Щоб перевести ці вимоги в життя:

1) дирекції поодиноких шкіл поведуть співпрацю з фаховими музичними школами;

2) шкільні власті, головню ж Управа Р. Ш., подбає про відповідно кваліфіковані вчительські сили, а для декваліфікованих влаштує відповідні лекції й курси;

3) Рідна Школа подбає про відповідну музично-педагогічну літературу, головню ж пісенно-хорову, та створить при Видавничій Комісії Р. Ш. окрему секцію, що видавала б методичні підручники для вчителів музики й співу.

СЕКЦІЯ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Наради Секції проводив д-р Олександр Тисовський, секретарювала проф. Мечислава Ганицька.

Були прочитані три реферати:

1. **Д-р Всеволод Метельський:** „Спроба характеристики української дитини”.

2. **Д-р Осип Філяс:** „Школа та поширення гасел гігієни серед громадянства”.

3. **Проф. Степан Гайдучок:** „Вплив фізичного виховання на вдачу нашої дітвори”.

Дискусія над першим рефератом

П. Микола Водонос: Ділянкою психотехніки займаються всі віддавна, у нас, покищо, тільки початки. „Рідна Школа” багато зробила в тому напрямі, але треба поставити окремих психотехніків. Д-р Метельський робив досліди по містах і батьки користали з порад і вказівок, і це має свою вагу. Радить устроювати вчительські курси. Треба зокрема призадуматися над вихованням недорозвинених дітей. Конечно потрібна є інституція шкільного психолога, що обїздив би міста та провірював би стан молоді.

Проф. Каменецький вважає тези д-ра Метельського за дуже доцільні, але їх було б тяжко зреалізувати, бо вчителі замало підготовані. Хто питав би з психотехніки іспит із народньої школи до середньої? Д-р Метельський поясняє, що зайшло непорозуміння в номенклатурі. Розходиться не про психотехніку, а про індивідуальну карту для учнів, яка не забирає стільки часу. Учитель мусить надати форму учневі, але аж тоді, як його пізнає. **Д-р Тисовський** завважує, що індивідуальні карти тяжко виповняти так, щоб точно очеркнути характер людини. Вишукування прикмет учня трудне.

Проф. Величко згадує про індивідуальні карти в Золочеві. Одні карти мали 300 питань, а Рідна Школа впровадила карти із 100 питаннями – але хто має тим займатися? В держ. школах вимагають індивідуальних карт для дуже здібних або

недорозвинених учнів. Хіба щоб учителі в зборі вибрали собі поодинокі питання. **П. Сеньківський** уважає, що кращі були б аркуші вільних характеристик. **Д-р Метельський** поясняє, що індивідуальні карти лишують можливість вільної характеристики, бо вчитель відповідає тільки на ті питання, на які може відповісти. **Проф. Ластовецький** виходить із становища, що праця не повинна відстрашувати, бо такі індивідуальні карти дають спроможність другому вчителю працювати над виробленням характеру.

Дискусія над другим рефератом

Д-р Осінчук зазначає, що тепер іде праця над запобіганням, а не над поборюванням хоріб. Радить запровадити курс гігієни в духовних семінаріях. Наші священники могли б відіграти велику роль в поширюванні гігієни серед селянських та міщанських мас там, де брак лікаря. Також треба б запровадити курси гігієни для вчительок, що ведуть садки. Висказує побажання, щоб усі товариства, що влаштовують курси, відносились у тій справі найперше до Гігієнічного Товариства. **Проф. Каменецький** взиває до боротьби з алкоголем на Гуцульщині і Бойківщині та з самогонкою на Волині. Алкоголь має великий вплив на смертність дітей. Крім цього треба попровадити рішучу боротьбу з нікотиною. Загалом правильне виховання в здержливості під сучасну пору конечно. **П. Охримович** жадає взірцевого виховника-вчителя. **Проф. Гайдучок** бере в оборону молодь, що прецінь не пє, ані не курить. **Д-р Струтинська** висказує побажання, щоб по селах були курси куховарства та гігієни, ведені компетентними людьми. **Д-р Філяс**: Треба підготувити фахівців. Ніяка праця не піде, якщо не виховаємо перших ударників. Треба створити базу і аж від цього попрямуємо до школи фахівців, але гігієна мусить бути окремим предметом.

Дискусія над третім рефератом

Проф. Едвард Жарський радить улаштуувати щороку міжшкільні змагання. **Д-р Кипріян Малис**: Діти треба виховувати при звичаєнням до боротьби і здобування. **Д-р Ол. Ти-**

совський звертає увагу, що всі прикмети не виступають так виразно, як цього вимагає спорт. Треба звертати пильну увагу, щоб спорт був справді добре виконуваний. А далі: поведення й одяг повинні підлягати строгій контролі. **Проф. Гайдучок:** Рух і спорт будуть позбавлені бруталності, коли будуть мати добру опіку й не підлягатимуть позашкільним впливам. Вплив різних елементів у клубах нівечить добрі вказівки вчителя. Треба створити нагляд. Одяг повинен бути одношайний.

Тези:

Ad I.)

а) Завести по всіх школах і клясах т. зв. індивідуальні карти, в яких могли б учителі вписувати помічені характеристичні дані про своїх учнів.

б) Впровадити обов'язковий психотехнічний іспит для учнів, які переходять із вселюдних до середніх шкіл на те, щоб перевіряти правильність вибору школи чи звання.

в) Впровадити шкільного психолога для досліджування життя української дитини, щоб покласти основи під будову нової життєздатної української школи.

г) Головна Управа Р. Ш. повинна подбати про більше число психотехніків, які переводили б на місцях досліди.

г) Влаштовувати окремі курси для українського учительства, щоб його познайомити з головними питаннями експериментальної психології.

д) Головна Управа Р. Ш. повинна дати почин до правильного виховування аномальних дітей української народности.

Ad II.)

Тези надруковані при рефераті.

Ad III.)

а) Головна Управа утворить у порозумінні з нашими уладами, що займаються руханкою й спортом, один нагляд над напрямом нашого фізичного виховання.

б) Кружки Р. Ш. вживуть усіх засобів, щоб зацікавити старше громадянство значінням фізичного виховання.

в) Всі виховні установи, в порозумінні з широкими кругами старшого громадянства, вишукають засоби, щоб дати

молоді спромогу всесторонно засвоїти собі плекання тілесних вправ.

г) Виховні установи, доцінюючи вагу таборів та осель для молоді в часі ферій, впливатимуть на старше громадянство, щоб якнайбільше з них користало.

г) Щоб молодь могла виявити назовні свій життєрадісний, боевий гін, Р. Ш. повинна влаштувати щороку міжшкільні змагання в усіх дозволенних і доступних молоді спортах і грах.

ДРУГЕ ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ І ЗАМКНЕННЯ КОНГРЕСУ

На другий день Україн. Педагогічного Конгресу, 3. листопада 1935. зачалось пленарне засідання в салі Ремісничої Палати при Стрілецькій площі, ч. 8. в год. 10. Голова РШ. **проф. Іван Галушинський** відкрив наради. Гостей-учасників було дещо менше, з того третю часть творило жіноцтво. Переважала молодь.

Перший реферував **о. проф. Юліян Дзєрович**; тема реферату „Засоби релігійно-морального виховання”.

Головні проблеми реферату: 1) боротьба нової педагогіки з авторитетом, 2) потреба виховного авторитету, 3) авторитетом для виховання являється тільки Католицька Церква і 4) між засобами релігійно-морального виховання на першому місці стоїть сповідь.

Опісля **інс. Р. Ш. Володимир Кузьмович** відчитав реферат на тему: „Проблеми української шкільної політики.” Референт поставив такі тези: 1) виховання української молоді повинно спиратися на національній ідеї, 2) українська школа й український учитель для української дитини, 3) українська сторона повинна висунути свої позитивні тези щодо т. зв. державного виховання, 4) українські відповідальні чинники повинні зробити пропозиції в справі скасування утравізму, 5) не втягати молоді до політичної праці.

Третій з черги реферував проф. Ярослав Кузьмів на тему „Напрявні національного виховання”.

Тези:

I. 1. Виховання, в розумінні подагогіки культури, це культура одиниці. „Культура” значить тут не готові культурні добри, тільки духовий процес, що відбувся на підкладі цих дібр. Цей процес має три етапи:

а) зрозуміння й користування готовими культурними добрами,

б) ввдження нових поколінь до творчої участі в тій культурі, в якій зросли,

в) витворювання нових культурних дібр.

В тому розумінні виховний процес не обмежується до впливів школи, тільки триває ціле життя; виховники – це не тільки школа, але й дім, ціле довкілля.

2. Не існує окрема, понаднаціональна, вселюдська культура, в яку могли би вростати молоді покоління. Нарід є саме тою суспільною Групою вищого роду, який є і творцем, і носієм культури. В державних народів перебирає цю ролю на себе держава.

3. Виховання, в широкому й повному розумінні, може і мусить бути національне.

II. 1. Ціль національного виховання: вводити й при звичаювати молоді покоління до чинної й творчої участі в рідній, а дальше через неї також у вселюдській культурі. Нарід тільки тоді розвине свою особовість, коли стане на службу вселюдським ідеалам. Одначе основою й остаточною метою остане все особовість народу. І тут виховання має завдання плекати, скріплювати й ублагороднювати особовість народу, бо національне виховання значить те саме, що творення нації.

2. З цього випливають такі основні напрямні національного виховання:

а) розбудити і плекати національну свідомість та зєдинити нарід довкруги національних ідеалів;

б) розвивати і скріпляти добрі, а справляти й ослаблювати злі сторони збірної вдачі;

в) розвивати геній народу в ділянці думки і збірного чину.

III. 1. Національне виховання є повним вихованням. А що воно є рівнозначне з плеканням національної культури, то воно обнімає собою всі роди культурних дібр. Не існує окремо побіч національного виховання ще й релігійне, моральне, суспільне, інтелектуальне, естетичне чи господарське виховання, але всі вони є частинами національного виховання і кожне з них носить на собі знамя національності. Тому мусить воно реалізуватися і в школі, і дома, і в цілій суспільності.

2. Домашнє виховання триває ціле життя, творить чоловіка, виробляє життєву зарадність, ділає на почування національним змістом і формою.

Шкільне виховання мусить доконати вибору культурних дібр, застосувати методи праці, що виробили б активну поставу і творчість та звернули б увагу на господарські проблеми.

Реалізація цього вимагає відповідного перевишколення вчительства та, зокрема, цілої суспільності взагалі.

ДИСКУСІЯ НАД РЕФЕРАТАМИ.

Д-р Іван Копач: Хочу дещо сказати, виходячи з власного довголітнього педагогічного досвіду. Зазначу, що найліпшою лабораторією для таких справ людського життя, як педагогія є властиво тільки саме людське життя, т. зн. велика історія людства. Педагогія – то справа психології в найстаршому значінні слова. А психологи повинні добре пам'ятати слова Геракліта з Єфесу: „Границь душі не знайдеш, хочби ти не знати якими дорогами підходив до неї – таке глибоке є її ество”.

Та педагог, що хоче вести кудись молодь за собою, мусить сам знати мету. За Паульсеном ставить такі напрямні виховання: живу любов до свого предмету й любов до молоді. Та любов будить у душах животні сили. Це найкращий дороговказ для вчителя в його педагогічній праці!

Проф. Водяний зазначає, що вчитель, на його думку, має тільки тоді рішальний виховний вплив, коли він – велика індивідуальність. Одначе тих індивідуальностей мало. Тому найбільший вплив має середовище, події, течії, організації і т. д. Це молодь виховує найскорше. Проти цього нічим програми й учитель. І цим явищам завдячує в першу чергу націо-

нальне виховання (напр. 1918 і 1919 рр.). Економічний здрив, зворот від раціоналізму й атеїзму до релігійности, зворот до реалізму в політиці, розвій мистецтва, західноєвропейські течії – це виховує молодь краще від програм. Добрий учитель має тільки помагати те все стравити. Як довго наше громадянство буде активне, так довго нам нічого боятися за національне виховання.

В дискусії ще забирали голос: **д-р Коберський, проф. Водняний, дир. Ом. Терлецький, б. посол Хруцький, д-р Могильницький, проф. Ісаїв, проф. Редько, д-р Деркач і д-р Витанович.**

ЗАКІНЧЕННЯ КОНГРЕСУ

По ухваленні резолюцій Конгрес вибрав окремі комісії, що мали резолюції зредагувати та подати їх в остаточному оформленні.

В 16-й годині голова Р.Ш. **проф. Іван Галушинський** підсумував працю Конгресу та подякував усім, що причинилися до її успіхів. Конгрес закінчився відспіванням національного гимну.

Резолюції і постанови Першого Українського Педагогічного Конгресу¹

ОСНОВНІ ТЕЗИ

1) Перший Український Педагогічний Конгрес стоїть на становищі, що право на національне виховання – це самозрозуміла життєва необхідність для розвитку нації. Здійснювати його може тільки рідна виховна установа з рідним виховником.

2) Метою національного виховання української молоді є всебічна підготовка її до здійснення найвищого ідеалу нації, до чинної творчої участі в розбудові рідної духової й матеріальної культури, а через неї до участі у вселюдській культурі.

А) РЕЛІГІЙНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ:

Перший Український Педагогічний Конгрес визнає систему виховання, оперту на християнській вірі, науці й моралі, за єдино доцільну.

Розроблення подрібної програми релігійно-морального виховання полишається компетентним духовним чинникам.

Б) НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ:

Національне виховання мусить обіймати цілість виховання. Щоб виповнити його конкретним змістом, треба плекати знання рідної духової й матеріальної культури, розвивати ідею української духової й культурної соборности, національної єдности, затіснювати звязки з рідним народом, вщиплювати любов до рідного краю, виробляти характери, розвивати позитивні громадські чесноти та гін до творчої праці.

Зогляду на те, що національне виховання української молоді повинно спертися в першій мірі на знанні української літературної мови та предметів українознавства (історії, географії та народнього мистецтва), Перший Український Педагогічний Конгрес ухвалює основні тези:

¹ Гл. „Діло” з дня 24. листопада 1935. ч. 314.

а) в справі навчання української мови:

1) Українська молодь повинна вчитися й виховуватися у своїй рідній, українській мові.

2) Українська мова, починаючи від установ дошкільного виховання до 4-го року науки в початковій школі включно, є осереднім предметом навчання й виховання, від 5-го року науки в початковій школі цим осереднім предметом стають усі предмети українознавства: література, історія, географія та народне мистецтво.

3) В середніх школах різних типів, нижчих і вищих щаблів, та в усіх установах позашкільного виховання осереднім предметом навчання й виховання стає духовна й матеріальна культура українського народу в синтетичному охопленні.

4) Навчання української молоді в чужій мові може зачатися не ранше як у третьому році науки в початковій школі.

З метою поступенного здійснювання ухвалених тез, Перший Український Педагогічний Конгрес приймає такі постанови:

а) Головна Управа „Рідної Школи” поробить потрібні заходи, щоб навчання української мови дало повну синтезу українського духа.

б) Головна Управа „Рідної Школи” поробить у відповідних шкільних властей заходи в тому напрямі, щоб негайно створити Комісію для складання й апробати шкільних українських підручників. В склад цієї Комісії повинні ввійти представники Наукового Тов-а ім. Шевченка, Рідної Школи, Взаїмної Помочі Українського Вчительства й Учительської Громади.

в) Головна Управа „Рідної Школи” повинна: 1) видати серії найменше 100 рефератів для бурсаків і селянського доросту з усіх ділянок українознавства: історії, географії та історії літератури й українського мистецтва; 2) видати галерії портретів історичних діячів та діячів культури українського народу; 3) видати виїмки з літописів і билин державної України в перекладах на живу мову, як основне джерело для плекання серед молоді традиції державности;

г) Головна Управа „Рідної Школи” повинна негайно створити Центральний Видавничий Фонд, щоб видавати книжки із

усіх ділянок українознавства для школи й молоді та заохочувати поетів, письменників-популяризаторів знання, щоб у своїй літературній праці взяли під увагу потреби школи й молоді та своїми творами причинилися до суцільного виховання молоді;

г) Головна Управа „Рідної Школи” вживє всіх заходів у відповідних шкільних властей, щоб допустили українські діточі журнали до всіх шкіл, де вчиться українська молодь;

д) Головна Управа „Рідної Школи” постарается вихіснувати всі засоби (зїзди, конференції, статті, видавництва і т. д.), щоб допомогти українському вчителству виконувати його обовязки й завдання в ділянці національного виховання;

е) Головна Управа „Рідної Школи”, в порозумінні з іншими українськими установами, зверне спеціальну увагу на популяризацію українського письменства серед доросту.

б) в справі навчання історії і географії:

1) Український Педагогічний Конгрес висказує погляд, що самостійне навчання історії й географії України, а не тільки в залежності від історії і географії Польщі, є педагогічною необхідністю для культурного розвитку українського народу.

2) Зогляду на теперішні відносини в школах, Конгрес зазначає, що навчання історії та географії повинно відбуватися в українській мові.

в) СУСПІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ:

1) Перший Український Педагогічний Конгрес, признаючи в цілості виховання молодого покоління велику вагу доцільному плеканню характерів, висказується, що виховна практика повинна подбати про визначення тих поодиноких рис особовости, бо їх розвиток є побажаний з оглядів національних, загальнокультурних і суспільних. Треба подбати про такий конкретний плян виховання, що вможлилював би актуальну вправу в набуванні зазначених рис та провірював би виховні досягнення.

2) Перший Український Педагогічний Конгрес стверджує, що розвиткова тенденція теперішньої доби домагається від виховників української молоді, щоб розбуджували й плекали

в неї ті психічні диспозиції, які є основою зовнішньої активності людини.

3) Перший Український Педагогічний Конгрес уважає дальші студії над характером духовости українського народу за важливу справу для практичної педагогіки і закликає вчених-дослідників психіки українського народу, щоб присвятили цьому питанню особливу увагу.

Г) ГОСПОДАРСЬКЕ ВИХОВАННЯ:

Повне національне виховання в усіх ступнях, категоріях і щаблях шкільних і виховних установ потребує господарського наставлення, і вони є одним із основних програмових елементів. Тому освіту вчителства повинно заокруглювати також знання економічних і господарських наук.

З метою скорішої реалізації клича господарського наставлення в шкільному вихованні й навчанні Перший Український Педагогічний Конгрес:

А) Стверджує, що плянова розбудова хліборобського шкільництва є необхідною умовою піднесення культурного і господарського рівня нашого села та національного зміцнення основи нації – селянства.

Тому Перший Український Педагогічний Конгрес вважає доцільним:

1) поширити Комісію для фахового шкільництва при Рідній Школі Секцією хліборобського шкільництва та покликати окремих референтів для фахового і хліборобського шкільництва;

2) розбудовою українського хліборобського шкільництва зацікавити широкі круги наших хліборобів, створити в назначених місцях, чи округах, районів комісії, зложені з представників місцевих або районних установ, що підготувляли б, по порозумінні з центром, пляни поодиноких шкіл та переводили б їх у життя;

3) для урухомлення українських хліборобських шкіл ужити тих земельних фундацій, що досі є в руках українських народніх установ, але не використані, як треба;

4) частину фондів, що їх на цілі шкільництва дає українське село, ужити на розбудову українського хліборобського шкільництва;

5) українському вчителю пильно зацікавитися нашим господарським життям і співділати в його розбудові вихованням для нього суспільно й фахово високовартісних працівників;

б) наблизити нашу школу до потреб нашого господарського життя.

Б) Конгрес завважує, що хліборобське шкільництво є для українського народу необхідною частиною всієї мережі нашого шкільництва, а зокрема нашого фахового шкільництва. Тому треба:

1) виховувати в молоді ті прикмети характеру, що саме збільшують господарську життєздатність людини;

2) видвигати ширше господарську освіту в усіх загальноосвітніх школах;

3) поборювати дотеперішній культ бюрової праці та збільшувати вплив молоді до державних і приватних фахових шкіл та до торгівлі й ремесла;

4) при переході з одної до другої категорії шкіл користати щедро з Порадні для вибору звання при Рідній Школі;

5) розбудовувати існуючі й оснóвувати нові українські фахові школи;

6) перемінити частину загальноосвітніх гімназій на фахові;

7) піддержувати існуючі ремісничі бурси і творити нові;

8) для поповнення економічної освіти нашого вчителюства видати підручник із загальними економічними відомостями, вказівками на потреби нашої нації в економічній діяльності та на можливості їх реалізації;

9) звернутися до проводу наших кооперативних організацій, щоб допоміг Рідній Школі встановити ревізора й інструктора шкільних кооператив;

10) оцінюючи велику виховну роль навчання кооперативу у школах, Конгрес із признанням вітає заведення цього навчання у більшості шкіл Р. Ш. та взиває решту шкільних заведень піти їх слідами.

11) Конгрес уважає доцільним: завести у всіх школах правдиві учнівські кооперативи (крамничні і шадничі), та закликає до цього всі школи, де виховується українська молодь;

вивінувати існуючі й ново закладані українські фахові школи в наукове приладдя й відповідні домівки;

створити спеціальну кредитову організацію, що допомагала б абсолювентам українських фахових шкіл довгоречинцевими позичками оснóвувати власні варстати праці та вказувала б їм відповідні місця їх праці.

Г) МИСТЕЦЬКЕ ВИХОВАННЯ:

Перший Український Педагогічний Конгрес визнає мистецтво, а зокрема українське національне мистецтво (спів, музику і плястику), одним із основних програмових елементів повного національного виховання й доручає всім школам і виховним установам із українською мовою навчання в пляни виховання всіх шаблів шкільних і виховних установ увести науку співу, музики й народньої плястики. Тим чином підносить Педагогічний Конгрес національне мистецтво до значіння суспільно-культурного постуляту.

Зуваги на цю тезу, Перший Український Педагогічний Конгрес стверджує, що масового мистецького виховання не здійснять окремі установи; масове музичне виховання може реалізувати скоординована діяльність фахово-музичних, шкільних, просвітянських, церковних та інших національних інституцій.

Щоб здійснити ступнево тези мистецького виховання, Перший Український Педагогічний Конгрес вважає потрібним:

а) в справі музичного виховання

1) поповнити кадри фахових учителів музики і співу для поодиноких типів, категорій і шаблів шкіл;

2) придбати відповідну кількість доступних видань популярної музичної літератури, головню ж для шкільних, сільських церковних і товариських хорів та орхестр;

3) зацікавити цею справою наших музиків-компоністів, щоб вони побіч своїх високомистецьких творів, призначених для вибранців, давали ще й твори популярної літератури, оперті на народніх мотивах у національному характері;

4) звернути увагу нашим музикам-педагогам, щоб вони при науці вокального й інструментального мистецтва хіснувалися найбільше вартними зразками української музичної творчости;

5) порадити всім управам і педагогічним радам, щоб навчання музики й співу поставили в своїх школах на належній педагогічній і мистецькій висоті;

6) порадити управам поодиноких шкіл, щоб навязували по змозі співпрацю з фаховими музичними школами;

7) звернути увагу шкільним властям (головно Управі Рідної Школи), щоб навчання музики й співу передавати в руки кваліфікованих учителів, а якщо їх нема, щоб улаштували для вчительства підготовчі курси;

8) порадити шкільним властям, а в першій мірі Головній Управі Рідної Школи, щоб при Видавничій і Шкільній Комісії створила спеціальну Комісію, яка видавала б відповідну музичну літературу для шкіл та керувала б педагогічною сторінкою музичного виховання молоді;

9) дбати про те, щоб у репертуар шкільного навчання музики і співу входили твори української творчості всіх часів;

10) плекати в молоді культ звуку взагалі, починаючи від щоденної розговірної мови й поведінки, аж до обовязкового культу звуковости в курсах дикції і деклямації – як вступну помічну підготову до вмукальнення молоді.

б) в справі мистецького виховання в ділянці національної плястики

I. В методах шкільного навчання:

1) широко хіснуватися аналітичною й конструктивною методою;

2) наладати контакт між навчанням рисунків і ручних праць або обєднати науку цих двох предметів;

3) використовувати в навчанні виробничі процеси й ужиткове мистецтво (промислове й народне мистецтво);

4) плекати теоретичне й показове навчання історії плястичного мистецтва (обзнайомлення з історичними стилями, одвідування музеїв, архітектурних памяток, мистецьких виставок).

II. У видавничій діяльності придбати:

а) для установ дошкільного виховання:

1) статті й огляди з плястичного мистецтва, спеціально вжиткового для дитячих часописів;

2) додатки із зразками ручних праць для дітей у часописах для молоді й дітей;

3) підручники ручних праць для дітей;

б) для установ шкільного й позашкільного виховання:

4) доступні для молоді підручники історії українського й всесвітнього мистецтва (або стилістики) із спеціальною увагою до вжиткового мистецтва;

5) видання шкільних підручників рисунків і ручних праць для а) учнів і б) учителів із спеціальною увагою до українського народного мистецтва;

б) видання позашкільних підручників рисунків, ручних праць, ремісничих виробів для дітей, юнаків і дорослих;

7) видання дитячої енциклопедії із спеціальною увагою до промислу, техніки й ужиткового мистецтва;

8) видання української термінології в усіх ділянках ручних праць.

Д) ДУХОВЕ, ГІГІЄНИЧНЕ Й ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ:

Перший Український Педагогічний Конгрес стверджує, що:

1) Духове виховання української молоді повинно спиратися на наукових основах індивідуальної та збірної психології українського народу.

2) Потреба практичного гігієнічного виховання є безумовною необхідністю суцільного виховання української молоді.

3) Правильне фізичне виховання є одним із основних елементів загального гармонійного виховання.

4) Виховання української молоді в спортових організаціях із лицарсько-боевим наставленням повинно бути короною повного фізичного виховання.

Щоб реалізувати ступнево ухвалені тези, Перший Український Педагогічний Конгрес вважає потрібним:

а) в справі духового виховання,

1) завести в усіх школах і клясах індивідуальні карти; в них записували б учителі завважені характеристичні риси своїх учнів;

2) впровадити обов'язковий іспит психотехнічний для тих учнів, що переходять із народніх до середніх шкіл, і з середніх до вищих, щоб перевірити правильність вибору школи або звання;

3) завести для шкіл Р. Ш. інституцію шкільного психолога, щоб досліджувати психіку української дитини та покласти основи під будову нової життєздатної української школи;

4) встановити при Українській Порадні для вибору звання більше психотехніків, що виїздили б на провінцію й переводили б на місцях психотехнічні дослідиди;

5) влаштуувати окремі курси для ближчого познайомлення українського вчителства з головними питаннями експериментальної психології;

б) започаткувати при Головній Управі Рідної Школи правильне виховування аномальних дітей української народности;

б) в справі гігієнічного виховання:

1) ввести в програми шкільного навчання гігієну, як рівновартний предмет науки;

2) підготувати кадри вчителів гігієни й придбати шкільних лікарів-гігієністів;

3) почати гігієнічне виховання в родинах через установи „Батьківських Кружків”, поглибити його й зміцнити в дошкільнях; в народніх, середніх і фахових школах навчати основно гігієни за випрацьованими програмами;

4) в останніх клясах нижчих та вищих щаблів жіночої середньої школи навчати молодь обов'язково плекання немовлят і малих дітей;

5) улаштуувати по селах курси домашнього господарства й гігієни під проводом кваліфікованих осіб;

б) зміцнювати в громадянстві переконання, що протиалькогольне й протинікотинне виховання шкільної молоді є одним із дуже важних засобів для її духового, фізичного й етично-морального розвитку; тому треба, щоб наші виховні, освітні й професійні організації звернули на цю ділянку виховання особливу увагу та вперто реалізували її практично;

7) звернутися з зазивом до загалу українського вчителства, щоб воно надалі солідарно зміцнювало в собі свідо-

мість, що як у всіх областях виховання, так і в ділянці гігієни, найважливішим засобом пропаганди є власний приклад;

8) улаштувати для вчителів в чинній службі доповнюючі курси з ділянки гігієни;

в) в справі фізичного виховання:

1) створити при Головній Управі Рідної Школи, в порозумінні з нашими уладами, що займаються спортом і руханкою, одноцілий нагляд над напрямом нашого фізичного виховання молоді;

2) вжити всіх засобів, щоб зацікавити ширше громадянство значінням фізичного виховання;

3) обмірковувати в порозумінні з організованим ширшим громадянством засоби, щоб дати молоді потрібні уладження й заохотити її до плекання всебічних фізичних вправ;

4) вплинути на старше громадянство, щоб воно, доцінюючи вагу літніх осель і таборів для молоді якнайчастіше користало з них для добра своїх дітей.

5) влаштувати під проводом Рідної Школи річні межішкільні змагання в усіх доступних і дозволених молоді спортах і грах, щоб дати їй можливість виявити назовні свій боевий гін;

б) вжити заходів у відповідних шкільних властей, щоб командування (накази) при фізичних вправах у школах для української молоді відбувалися в українській мові.

Е) ШКІЛЬНА ПОЛІТИКА

1) Верховний політичний провід українського народу в Польщі повинен змагати до того, щоб добути українському народові відповідну кількість шкіл усіх категорій, типів і щаблів, починаючи з установ дошкільного виховання, аж до університету і шкіл академічного ступня, згідно з чисельним станом українського народу та виховно-освітніми його потребами.

2) Перший Український Педагогічний Зїзд взиває верховний політичний провід, щоб доложив усіх зусиль уможливити українським школам усіх категорій, типів і щаблів і тим українським школам, де вчать українські діти, нормальний

доплив потрібної кількості кваліфікованого вчителства української народності.

3) П. У. П. К. стверджує, що власні українські високі школи є необхідні для повного культурного розвитку українського народу в польській державі й для того поручає найвищій українській науковій установі в Польщі – Науковому Товариству ім. Шевченка у Львові – поробити всі потрібні заходи для негайного заснування високих українських шкіл, зокрема університету і хліборобсько-економічної академії.

4) П. У. П. Конгрес ставить домагання до всіх українських культ.-освітніх установ, до українського парламентарного проводу та до українського зорганізованого громадянства вжити всіх зусиль у тому напрямі, щоб вибороти для українського народу в Польщі право самому дбати про виховання своєї шкільної молоді, зокрема, щоб тим вихованням кермувала окрема правно зорганізована українська автономна шкільна влада.

5) П. У. П. Конгрес ззиває все українство прийняти одне гасло Р. Ш. для всіх українських земель та української еміграції для реалізації ідей українського національного виховання та прийняти в виховній практиці одноцілий провід „Рідної Школи”.

6) П. У. П. Конгрес висловлюється проти втягання шкільної молоді в якінебудь політичні організації.

7) П. У. П. Конгрес прохає Головну Управу Рідної Школи подбати про затвердження наук. програм для українських народних і середніх шкіл, про навчання української мови, історії, географії та предметів мистецького і фізичного виховання, предложених у 1933-му році Міністерству Освіти і Кураторії Л. Ш. О. професійними організаціями українського вчителства (В. П. У. В. й У. Гр.).

8) Двомовність (утраквізм) у шкільному вихованні й навчанні вважає П. У. П. К. з наукового погляду недоречною, з педагогічного шкідливою, а на наших етнографічних землях засобом денационалізації українського населення і тому домагається скасування двомовності в усіх школах і установах, де виховується українська молодь.

9) П. У. П. Конгрес домагається від компетентних чинників скасування перепон у розбудові українського приватного шкільництва та виховно-освітніх установ.

10) П. У. П. Конгрес домагається допущення українських виховних, освітніх і господарських установ до організації дошкільного й позашкільного виховання, доповнюючої освіти та домашнього навчання.

11) П. У. П. Конгрес взиває Гол. Управу Р. Ш., Українське Товариство Опіки над Молоддю та Українську Парляментарну Репрезентацію доложити всіх зусиль, щоб влада привернула для української молоді скавтову організацію „Пласт” на давніх основах, усталених Українським Товариством Охорони Дітей і Опіки над Молоддю.

12) Вважаючи пресу могутнім засобом пропаганди в сучасній добі, звертається П. У. П. К. з зазивом до української преси, щоб присвятила справам виховання більше уваги та вияснила широким кругам українського громадянства важливу суспільну функцію виховання.

13) П. У. П. К. взиває покликати до цього громадські українські установи поширити акцію в напрямі втримання існуючих уже бурс, інтернатів і харчівень та основування нових не тільки для середнього фахового шкільництва, але також і для вищеступневого народнього.

14) П. У. П. К. взиває Головну Управу Р. Ш. ввійти в порозуміння з усіма власниками приватних українських шкіл задля узгіднення шкільної сітки під оглядом доцільного територіяльного розміщення шкіл, потрібної пропорціональності категорій і типів та відхилення непотрібної конкуренції.

ВНЕСЕННЯ

1) П. У. П. Конгрес покликає Кодифікаційну Комісію в складі Президії Зїзду, Президії Секцій і референтів для остаточної редакції винесених ухвал перед їх прилюдним оголошенням.

2) Перший Український Педагогічний Конгрес уповажнює Головну Управу „Рідної Школи” зложити Виконавчу Комісію при тій Управі для розгляду й переведення в життя тих ухвал.

ПІСЛЯСЛОВО

Ця пропам'ятна книжка має трохи складну історію з технічною сторінкою. Щоб обминути більші кошти, треба було друкувати поодинокі реферати в журналі „Рідна Школа” та залишити відбитки. Тяжко було дістати всі реферати в означеному часі, то ж ішли до друку ті реферати, що були під рукою. Тому вони не йдуть у книжці чергою, як у програмі.

Реферати з другого пленарного зібрання о. проф. Ю. Дзєровича та інсп. В. Кузьмовича і реферат д-ра В. Метельського були друковані в інших журналах і тому долучені у скороченні. Поданий теж у скороченні реферат проф. Кузьмова. Ввиду цього, книжка мусіла мати дещо іншу форму; якби не йшло про зменшення коштів, були б ішли реферати з дискусією в такій черзі, в якій справді відбулися.

В історії У. П. К. згадано, що він має тісний зв'язок із Українською Педагогічною Виставою 1938. року, що має показати наглядно в загальних обрисах, які школи, інституції й організації, та як і якими засобами й методами працюють над освітою й вихованням українського народу. Педагогічний Конгрес, як і Українська Педагогічна Вистава поставили собі за завдання дати образ скристалізованої національно-виховної думки наших виховноосвітніх досягнень і культурного дорібку до цього дня.

Редакційна Колегія.

ЗМІСТ

Передне слово	III-IV
---------------------	--------

ЧАСТЬ ПЕРША

Історія Першого Українського Педагогічного Конгресу	VII-XXII
Отворення Українського Педагогічного Конгресу і привіти.....	XXIII-XXX

ЧАСТЬ ДРУГА

<i>РЕФЕРАТИ</i>	1-194
Д-р Степан Балей: Психологія характеру.....	3-16
Д-р Яким Ярема: Українська духовість в її культурно-історичних виявах	17-84
Д-р Василь Пачовський: Українознавство у вихованні молоді.....	85-108
Д-р Осип Філяс: Школи та ширення гасел гігієни серед громадянства.....	109-126
Д-р Володимир Січинський: Ужиткове мистецтво в системі мистецького виховання	127-134
Д-р Станислав Людкевич: Організація музичного виховання	135-143
Інж. д-р Євген Храпливий: Потреба розбудови нашого хліборобського шкільництва.....	144-159
Інж. Роман Білінський: Достроєння школи до потреб нашого господарського життя	160-171
Проф. С. Гайдучок: Вплив фізичного виховання на вдачу нашої молоді.....	172-180
Проф. Ярослав Кузьмів: Напрявні національного виховання (у скороченні).....	181-184
Проф. о. Юліян Дзерович: Християнське релігійно-моральне виховання молоді (у скороченні)	185-187
Інсп. РШ. Володимир Кузьмович: Українська шкільна політика (у скороченні).....	188-191
Д-р Всеволод Метельський: Спроба психічної характеристики української дитини (у скороченні).....	192-194

ЧАСТЬ ТРЕТЯ

Дискусія над рефератом проф. д-ра Степана Балея	197-201
Дискусія над рефератом проф. д-ра Якіма Яреми	202-206
Наради й дискусія в секціях	206-221
Друге пленарне засідання	222-224
Резолюції і постанови Українського Педагогічного Конгресу.....	225-236
Післяслово	237
ДОДАТОК. Ухвала II Українського педагогічного конгресу	239

УХВАЛА II УКРАЇНСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО КОНГРЕСУ

(3–4 листопада, 2005р., Львів)

Учасники II Українського педагогічного конгресу вважають, що Перший Український педагогічний конгрес у Львові (2–3.11.1935 р.) був визначною подією в історії українського шкільництва і педагогіки, який засвідчив незнищенність українського національного духу, прагнення нації формувати засади української національної школи, заклав основи національного виховання підрастаючого покоління.

Учасники II Конгресу висловилися за те, щоб надалі громадські організації освітянського спрямування скликали Всеукраїнські з'їзди (конгреси) за принципом “знизу” до “верху”; формували Всеукраїнський орган громадського самоврядування в освіті України. Громадські органи повинні не лише спонукати владні структури до більш інтенсивних і плідних дій у розбудові українського національного шкільництва, професійної і вищої шкіл, а й спільно розробляти і реалізовувати стратегічні плани і програми розвитку національної освіти, затверджувати нормативні документи, заслуховувати звіти про виконання прийнятих рішень. На II Українському педагогічному конгресі громадськість вперше, затвердила ухвалу про невідкладні завдання, які мають розглядати та вирішувати Президент і Уряд України, Академія педагогічних наук, ЛКТ “Рідна школа” та інші громадські організації в галузі розвитку освітянської галузі на даному етапі державного будівництва.

Учасники II Українського педагогічного конгресу ухвалили:

1. Просити Президента України:

1.1. Неухильно дотримуватися зобов'язань, даних під час президентських виборів на велелюдному Майдані. Запровадити

традицію – щорічні звіти представників вищої влади перед українським народом на Майдані 21 листопада.

1.2. Підтримати громадський рух “За високу якість української національної освіти” та привести фінансування української освіти у відповідність до вимог існуючого законодавства і міжнародних стандартів (10–12% від ВВП).

1.3. Ліквідувати практику переходу державних ВНЗ на змішану форму фінансування (приватну та державну).

1.4. У формуванні кадрового потенціалу керівників державних структур управління освітою більше уваги приділяти кваліфікованим спеціалістам титульної нації, забезпечити теле- і радіопередачі українською мовою (77,8% теле- радіоэфіру), протекціонувати видання українських художніх творів, періодичних видань, підручників тощо.

2. Просити Кабінет Міністрів України:

2.1. Ініціювати законопроекти до Верховної Ради України щодо:

- а) обсягів теле- і радіопередач відповідно до потреб титульної української нації (77,8%);
- б) створення сприятливих умов (державної підтримки) у сфері видання українських художніх творів, підручників і посібників для загальноосвітньої та вищої шкіл;
- в) залучення додаткових коштів із прибутку державних і приватних підприємств для розвитку професійно-технічної освіти, створення належних умов для підготовки висококваліфікованих робітників, організацію харчування учнів-сиріт, півсиріт, а також учнів з матеріально незабезпечених родин;
- г) нарахування педагогічним працівникам пенсій у таких же співвідношеннях, як і науково-педагогічним (80% від зарплати).

2.2. Скласти Програму і виділити кошти для проведення необхідних енергозберігаючих заходів у шкільних приміщеннях.

2.3. Спрямувати частину додаткових коштів від приватизації великих підприємств на будівництво шкіл і дошкільних закладів, їх капітальний ремонт, забезпечення художньою літературою і підручниками, комп’ютерними класами, меблями та ін.

2.4. Виділяти додаткові кошти АПН України для фінансування наукової роботи, яка виконана понад нормативи, прове-

дення психолого-педагогічних досліджень (доплата педагогам, навчальним закладам за реалізацію експериментальних педагогічних інновацій, відряджень для науковців тощо), а також для незалежної експертної оцінки нових підручників, фінансування експериментальних майданчиків (20% від їхнього бюджету).

2.5 Переглянути статус Вищої атестаційної комісії України, основне завдання якої мало би бути вивчення і узагальнення стратегії розвитку української науки, перевірка діяльності спеціалізованих вчених рад, вивчення їх досвіду та ін.

3. *Просити Міністерство освіти і науки України:*

3.1. Взяти за основу проект Положення про зовнішнє незалежне тестування випускників шкіл (ліцеїв, гімназій) і зарахування до ВНЗ, який обговорений і прийнятий на конгресі.

3.2. Під час доопрацювання примірного Положення про освітній округ врахувати основні принципи та ідеї, закладені у прийнятому на Конгресі проекті Положення про освітньо-культурний округ.

3.3. Ввести в практику роботи МОН України процедуру попереднього обговорення з громадськими організаціями освітянського спрямування нових проектів нормативних документів у сфері розвитку освіти.

3.4. Затвердити державну програму проведення психолого-педагогічних досліджень у сучасній освіті України за такими пріоритетними напрямками:

- філософія освіти;
- національне виховання учнівської і студентської молоді;
- позашкільне виховання;
- українознавство – основа національного виховання, формування волі і характеру українця;
- нові навчальні технології;
- наступність модульно-рейтингової і кредитно-модульної технологій навчання;
- теорія і практика підручника;
- навчально-методичні комплекси;
- оцінювання знань і умінь учнів (студентів);
- математичні методи оцінки педагогічних інновацій тощо.

3.5. Організувати конкурси з написання навчально-методичних комплексів (навчальна програма, підручник, методичні ре-

комендації, тести) за модульним принципом зі структурованим і генералізованим навчальним матеріалом.

3.6. Привести кількість українських шкіл за контингентом учнів в усіх регіонах України до потреб титульної (української) нації.

3.7. Домогтися виконання указу Президента України щодо проведення у 2006 році зовнішнього незалежного тестування усіх випускників шкіл України.

3.8. Організувати експериментальні психолого-педагогічні дослідження щодо організації навчання на старшому ступені школи без випускних іспитів і незалежного тестування, використавши можливості модульно-рейтингової технології навчання як попередниці кредитно-модульної навчальної системи у ВНЗ.

3.9. Сприяти організації у провідних університетах кафедр кредитно-модульних технологій навчання, відкрити Інститут кредитно-модульних навчальних технологій МОН України.

3.10. Організувати конкурс щодо підготовки підручників з національного виховання учнів відповідно до затвердженої МОН України програми.

3.11. Зінтегрувати варіативні курси (“Християнська етика”, “Основи української культури”, “Основи здоров’я” та ін.) в цілісний навчальний предмет “Українознавство” і ввести його в інваріантну частину навчального плану.

3.12. Організувати видання портретів визначних постатей України, інформаційні матеріали про їхнє життя і діяльність.

3.13. Сприяти створенню конкурентного освітнього середовища, заохочувати відкриття приватних середніх та вищих шкіл, ліквідувати практику поєднання приватного і державного навчання у державних навчальних закладах.

3.14. Ввести в практику роботи МОН України складання звітів перед громадськими форумами про виконання державних програм розбудови української національної освіти, рішень з’їздів, конгресів і конференцій громадськості.

4. Просити Академію педагогічних наук України:

4.1. Спрямувати психолого-педагогічні дослідження академічних інститутів на вирішення актуальних проблем підвищення якості середньої і вищої освіти, підготовки нової плеяди підручників і посібників, навчально-методичних комплексів, посібників, в тому числі для національного виховання учнів, студентів.

4.2. Вводити прогресивні форми оплати праці науковим співробітникам за конкретно виконану роботу.

4.3. Спрямувати зусилля вчених на розв'язання першочергових теоретичних і практичних проблем розвитку сучасної освіти.

4.4. Включити історико-просвітницькі матеріали Львівського крайового товариства “Рідна школа” у педагогічну енциклопедію України.

4.5. Розширити історико-педагогічні дослідження, які пов'язані зі становленням і розвитком українського педагогічного товариства “Рідна школа”.

5. Львівській обласній державній адміністрації:

5.1. Продовжувати активну співпрацю з громадськими просвітницькими організаціями, зокрема з Львівським крайовим товариством “Рідна школа”.

5.2. Захистити Будинок вчителя у м. Львові від посягань на його будівлі Національної спілки театральних діячів України, мистецької і театральної громадськості Львова.

6. Педагогічним, науково-педагогічним працівникам, керівникам навчальних закладів:

6.1. Підтримати ініціативу громадських організацій освітянського спрямування про всенародний рух “За високу якість української освіти”;

6.2. Сприяти об'єктивному проведенню незалежного зовнішнього тестування випускників шкіл, використати усі педагогічні можливості, щоб якомога об'єктивніше визначити якість середньої освіти в Україні.

6.3. Підтримати ініціативу Львівського крайового товариства “Рідна школа” щодо утворення Всеукраїнського товариства “Рідна школа”.

6.4. Об'єднати зусилля:

а) для підготовки Національної програми виховання учнівської і студентської молоді, відповідних підручників з національного виховання і винести їх на обговорення на III Українському педагогічному конгресі;

б) з метою підготовки підручників з “Українознавства” для I–XII класів.

7. Львівському крайовому товариству “Рідна школа”:

7.1. Організувати перевидання матеріалів I Українського педагогічного конгресу, а також видання збірника матеріалів II Українського педагогічного конгресу.

7.2. Розпочати організаційну роботу щодо створення Всеукраїнського товариства “Рідна школа”.

8. Затвердити проекти положень:

- про систему громадського самоврядування в освіті України;
- про організацію зовнішнього незалежного тестування випускників загальноосвітніх середніх навчальних закладів і зарахування їх до вищих навчальних закладів України;
- про освітньо-культурний округ.

9. Провести III Український педагогічний конгрес у травні 2008 року у Львові з таким порядком денним:

1. Інформація Міністерства освіти і науки України про стан Виконання ухвали II Українського педагогічного конгресу.

2. Затвердження Національної програми розвитку освіти в Україні.

3. Про якість середньої і вищої освіти в Україні.

4. Затвердження Положення про систему громадського самоврядування в освіті України.

5. Вибори Всеукраїнської громадської Ради, голови Ради і його заступників.

10. Учасники II Українського педагогічного конгресу констатують, що в Україні немає підстав для розпалювання ворожнечі на релігійному, національному, мовному і політичному ґрунті. Всі нації і народності, які проживають в Україні, мають широкі можливості розвивати свою мову і культуру, суворо дотримуючись при цьому українських законів, поважаючи право титульної української нації бути господарем на власній землі, слухати теле-, і радіопередачі рідною мовою, милуватися милозвучною українською мовою і піснею. Закликаємо усіх до спільної праці в ім'я процвітання Української держави.

Президент ЛКТ “Рідна школа”,

доктор педагогічних наук

4 листопада 2005 року

П.І. Сікорський

Наукове видання

Львівське крайове товариство "Рідна школа"

**ПЕРШИЙ
УКРАЇНСЬКИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ КОНГРЕС**

2-е видання, доповнене

Відповідальний за випуск **Р.Р. Кокот**

Редактор *М.В. Pineй*

Технічний редактор *Р.Р. Кокот*

ТзОВ Видавництво "СПОЛОМ"

79008 Львів, вул. Краківська, 9

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи серії ДК № 2083 від 02.02.2005.

Підписано до друку 06.08.2008. Формат 60×90/16.

Папір офсетний 70 г/м². Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 8,25. Обл.-вид. арк. 8,95.

Наклад 500 прим. Зам. № 16-08/08.

Друкарня ТзОВ "СПОЛОМ" 79008, Львів, Краківська, 9